

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Кафедра всесвітньої історії і методології науки

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

ПОСІБНИК

Методичні рекомендації до самостійної роботи для
здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського)
рівня спеціальності **053 Психологія**

Одеса - 2021

УДК: 930.85: 008(477)(072.8)

Укладач: **Букач Валерій Михайлович**, кандидат історичних наук, приват-професор кафедри всесвітньої історії Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Рецензенти:

1. Атаманюк З. М. – кандидат філософських наук, доцент
2. Воробйова Г. В. – кандидат історичних наук, доцент.

Затверджено Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 11 від 29 квітня 2021 року).

Букач В. М. Історія української культури. Посібник: методичні рекомендації до самостійної роботи для здобуваіч вищої освіти. Одеса: ПНПУ, 2021. 120 с.

Методичні рекомендації містять матеріали лекційного курсу навчальної дисципліни «Історія української культури», перелік основних культурологічних термінів, які повинен засвоїти здобувач вищої освіти та список рекомендованої для опанування довідкової, навчальної та художньої літератури.

© Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2021
© Букач В. М., 2021

ПЕРЕДМОВА

Вивчення історії української культури є важливим елементом гуманітарної підготовки майбутніх педагогів.

Збереження та примноження духовно-культурних традицій кожного народу є запорукою стабільного суспільного розвитку та невід'ємною частиною цивілізаційного поступу. Багата спадщина української духовної культури, що вражає розмаїттям, є складником загальнолюдського культурного процесу. Її знання сприяє утвердженню національної самоцінності, усвідомленню українцями своєї ідентичності.

Вивчення навчальної дисципліни «Історія української культури» надає можливість здобувачеві вищої освіти зрозуміти історичні особливості процесу становлення та розвитку вітчизняної культури.

Методичні рекомендації для самостійної роботи укладені у вигляді посібника і містять матеріали лекційного курсу навчальної дисципліни «Історія української культури», перелік основних культурологічних термінів, які повинен засвоїти здобувач вищої освіти та список рекомендованої для опанування довідкової, навчальної та художньої літератури.

КУЛЬТУРА ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Актуальність вивчення проблем культури полягає в тому, що знання історії, закономірностей її еволюції сприяє усвідомленню рівня розвитку суспільства, збереженню традицій в його розвитку, підняттю на високий рівень загальноосвітнього аспекту, утворення нового культурного прошарку.

Культура (лат. *cultura* – виховання, просвіта, розвиток) – сукупність практичних, матеріальних та духовних цінностей, які відображують історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини и втілюються в результатах виробничої діяльності.

У вузькому розумінні культура – сфера духовного життя суспільства, яка охоплює насамперед систему освіти, виховання, духовної творчості (особливо мистецтва), а також установи й організації, які забезпечують її функціонування (школи, вищі навчальні заклади, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). В той же час під культурою розуміють рівень освіченості, виховання людини, а також рівень оволодіння галуззю знання чи діяльності (культура виробництва, роботи, мови, політична культура, правова, моральна, естетична культура, культура побуту тощо).

Джерелом культури є праця. Людство є універсальним суб'єктом культури, а у конкретно-історичних обставинах суб'єктами культурної творчості виступають окремі людські спільноти та їх асоціації – племена, народи, нації, багатонаціональні утворення, які здатні виробляти, розвивати та збагачувати усю сукупність практичних та духовних умов свого існування. Історичний розвиток культури визначається сукупністю об'єктивних закономірностей.

Культура поділяється на історичні типи у відповідності до суспільно-економічних формацій (культура первинного, рабовласницького, феодального, капіталістичного, соціалістичного суспільств); етнічні (культура слов'янських народів.); регіональні (культура кавказьких, скан-

динавських народів...); континентальні (культура народів Азії, Африки...) культурні утворення.

Історичні тенденції полягають в тому, що внаслідок розвитку економіки, засобів спілкування та сполучення переборюються замкнутість та обмеженість культурного життя окремих народів та регіонів, виникає всесвітня історія та всесвітня культура. У кожній національній культурі з'являються інтернаціональні елементи.

Нація є людська спільнота, яка історично склалася, виникла на терені спільності мови, території, економічного життя та психічного складу, який має прояв у галузі культури.

Будь-яка національна культури вміщує елементи національного, інтернаціонального, загальнолюдського, класового характерів.

Національне у культурі – це специфічні риси, які притаманні лише даній культурі.

Інтернаціональне у культурі – це риси, притаманні культурам різних народів.

Загальнолюдське у культурі – це такі цінності як музика, живопис, танець, мотиви любові, лірика, поняття добра і зла, горесті і радості, мова жестів тощо, які є складовими культури будь-якого народу, незалежно від рівня його розвитку.

Класове у культурі – це відображення поглядів на життя, які притаманні різним класам, прошаркам одного й того суспільства, розвитку взаємовідносин тощо.

Література:

1. *Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одиссей, 2006. С. 4 - 22.*
2. *Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ за ред. І. І. Тюрменко. Вид 3-тє. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 46 - 83.*
3. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. – С. 4 - 16.*

КУЛЬТУРА ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Становлення світу культури є результатом довгого процесу взаємовпливу біологічної та соціальної еволюції.

У процесі розвитку у людини виникла потреба в прийнятті надійного рішення й визначення його надійності. Саме ця потреба й стала основою генези культури (міфологія, релігія, мистецтво тощо) з її різноманітним арсеналом фізичних й духовних технік. Лише культура дає людині можливість будувати свою поведінку на засадах різних стратегій, передбачення не лише майбутніх, але й поточних подій.

(Генеза – походження, виникнення, зародження та процес наступного розвитку).

Однією з стратегій у первинних, архаїчних культурах є стратегія наслідування, коли передбачення майбутнього впливає з імітації тих чи інших явищ оточуючого світу.

З магічно-релігійною стратегією пов'язані процедури магії й чаклунства. Майбутнє не лише передбачається, але й примушується. Ця стратегія народжує у людини релігійну віру, завдяки якій зникає невпевненість у ситуаціях прийняття рішення.

Другою стратегією є індивідуальне систематичне спостереження просторово-часових зв'язків та їх залежностей. Наприклад, індейці племені «Чорна стопа» предвіщують прихід весни за ступенем розвитку плоду у череві вбитої самки бізона.

Третя стратегія – висновок по аналогії на підставі виділення подібних приміт антимістичним мисленням, яке заселяє природу божествами, демонами та духами.

Одна з особливостей первісної культури – її однорідність (гомогенність).

У сучасній культурології відрізняють три типи соціокультурних систем: гетерогенні (неоднорідні), гомогенні (однорідні) та гомостатичні.

Першим властиві ціннісний плюралізм й існування багатьох соціальних груп з диференційованими, часто антагоністичними інтересами.

У гомогенних систем відсутній плюралізм.

Між гетерогенною системою, яка властива для європейського кола культур, та гомогенною, типовою для первинних культур, знаходиться невелика група проміжних соціокультурних систем, ілюстрацією яких є Давня Греція та імператорський Китай.

Первинна соціокультурна система володіє власною динамікою розвитку, яка слугує відтворенню існуючої структури.

Однією з особливостей первинної культури є її синкретичний характер, котрий втілюється у тотемізмі.

Тотемізм (від «тотем») – форма релігійних вірувань, для яких характерні віра у спільне походження та кровну спорідненість між даною родовою общиною людей та визначеним видом тваринного, рослинного світу, рідше – тим чи іншим явищем природи. У сучасних релігіях зберігаються пережитки тотемізму у виді священних тварин.

Друга особливість первинної культури полягає в тому, що вона є культурою табу. Табу (заборона) – це важливіший механізм контролю та регулювання суспільних відносин. Табу регулювали статеві відносини у колективі, характер їжі, яка призначалася вождю, воїну, жінці, дитині, забезпечували недоторканість житла, джерела вогню, регулювали права та обов'язки окремих категорій членів племені.

Ритуал є однією з основ міфологічно – сакрального світогляду, властивого архаїчним суспільствам. Через ритуал пізнавалися, розглядалися природа, суспільне буття, оцінювалися об'єкти, діяння людей тощо. Ритуал вміщує інформацію про закономірності природи, здобуту у ході спостережень за біокосмічними ритмами. Завдяки ритуалу первинна та сучасна людина відчуває себе нероздільною з космосом й космічними ритмами. У стародавньому ритуалі перетиналися молитва, спів та танець.

Шаманство – це мистецтво зцілення за допомогою магічних дій, природних ресурсів. Шаман – це той, який знає. Його досвід залежить від локальних етнічних та географічних умов. Він є охоронцем народної пам'яті.

Магія (чаклунство) – діяння, обряди та ритуали, за допомогою яких віруюча людина намагається примусити надприродні сили певним чином втрутитися в життя людини, вплинути на оточуючу дійсність.

Міфологія – перекази, легенди, вчення. У сучасному розумінні має два значення: 1) система міфів; 2) наука про міфи.

У первісному суспільстві існує тріада – родовий устрій, міф, образотворча діяльність.

Під час розпаду первісного суспільства й зародження класового на зміну цієї тріади приходять нова – держава, релігія та писемність. Міф замінюється релігією, яка вміщує у собі моральний аспект. Під час розпаду первісного суспільства починається процес багатолінійного розвитку світової історії, з'являються різноманітні соціокультурні системи.

Література:

1. *Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одиссей, 2006. С. 23 - 32.*
2. *Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І. І. Тюрменко. Вид 3-тє. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 85 - 94.*
3. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. – С. 51 - 68.*

АНТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК КОЛИСКА КУЛЬТУР ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАРОДІВ

Давньогрецька культура.

Характерні риси давньогрецької культури:

1. Інтерактивний характер (інтерація – взаємодія).

У XX столітті до нашої ери ахейці прийшли на територію Греції, заснували в Афінах, Мікенах, Пілосі, Фівах свої царства, а у XVI столітті до нашої ери завоювали острів Крит. У результаті дифузії (взаємопроникнення) виникла культура, яка була змішенням критської та ахейської культур. Крім того у XIII-XII століттях до нашої ери басейн Середземного моря був ареною складних міграцій. Саме в цей час здійснюється неоднозначний процес взаємопроникнення культур.

2. Демократизм – друга риса класичної давньогрецької культури. Держава не існувала «поза» чи «над» громадянами. Вони у своїй сукупності й були державою зі своїми культовими, громадськими та естетичними закладами. У містах-полісах не було монархів, жреців, а існувала антична рабовласницька демократія. Звідси й зародилася у значній мірі вільне від офіціозу життя та діяльність античного грека. Це визначало те почуття єдності особистого та суспільного, етичного та естетичного, конкретного та абстрактного, інтимного та монументального, що досягає свого кульмінаційного вираження саме у класичній культурі.

3. Боротьба (змагання), яка пронизувала весь уклад життя полісу, та яка йшла від культових ігрищ бувшої общини. Наприклад, постановка трагедій проходила як змагання між колективами: хором, акторами, драматургом. Спортивні змагання, які знайшли відображення в Олімпійських іграх.

4. Антропоцентризм. Саме в Афінах філософ Протагор з Абдер проголосив відомий вислів: «Людина є мірою усіх речей». Для греків людина була втіленням всього суцього, прообразом всього створеного. Образ людини був майже єдиною темою класичного мистецтва. Ландшафт з'явився лише у елліністичному живопису.

Призначення культури у стародавніх греків – це сприяння гармонійному розвитку: духовному й фізичному, розумовому та професійно-трудоному (мистецтва, майстерність) – людини, політичному та мораль-но-духовному – громадянина.

В Афінах (20 тисяч повноправних громадян, 10 тисяч вільних громадян без політичних прав) проводилася розумна політика щодо рабів (370 тисяч). Кожен раб знав, що за особливі заслуги перед державою він міг отримати волю чи винагородження. Історія Афін не знала повстань рабів. В Афінах існувала система законів, судочинства, покарань тощо.

Суттєву роль у давньогрецькій культурі, релігії грали міфи. Міфологія використовувалася в епосі, драматургії, ліриці, у живопису та скульптурі. Міфи засуджували людські пороки й недоліки (наприклад, канібалізм, кровозмішення, жертвоприношення тощо).

Класична епоха – 480-330 роки до нашої ери. У Греції високого рівня досягли філософія, фізика, математика, астрономія, релігія тощо.

Характерними рисами релігії стали ототожнювання бога і природи, антропоморфізм.

У античній Греції людина жила у двох світах – культури та техніки. Саме техніка стала предметом філософії у формі теоретико-геометричної концепції світу у системах Анаксимандра, Парменіда, Піфагора, Демокріта, Аристотеля та інших.

Геракліт – натурфілософ з Ефесу (6-5 ст. до н.е.), засновник діалектики. Йому належить вислів: «Двічі не можна увійти у одну й ту ж воду».

Демокріт (з Абдер) – натурфілософ, засновник матеріалізму. Розробляв соціально-політичні питання, був проповідником моральних норм та принципів.

Софісти (Протагор та інші) пропагували крайній індивідуалізм. Проти поглядів софістів виступав Сократ, який преймався питаннями політики, права, етики. Платон – основоположник ідеалізму. Аристотель – представник суб'єктивного ідеалізму.

Відомі математики Піфагор та Евклід, фізик Архімед, лікар (медик) Гіппократ.

В епоху розквіту класичної культури виникла й історія як раціональна, а не казково-міфічна або літописно-описова, форма пізнання суспільства. В цьому і є основоположне значення праць засновників історичної науки Геродота та Фулідіда.

В основі унікального давньогрецького культурного «чуда» лежать такі фактори, як приватна власність, рабство, полісна демократія, відсутність чиновницько - бюрократичної еліти та касти жреців, виникнення літературного письма, ідеал безкорисного спостереження, які сповідували люди, що займалися творчістю.

Структурними принципами краси були гармонія, міра, розміреність. Найвищі її принципи втілені в ансамблях афінського Акрополя, його храмах, скульптурних групах. Велике значення надавалося формам людського тіла. Про це свідчать витвори мистецтва, які збереглися до нашого часу, - скульптура, малюнки на вазах, кераміка. Відомими скульпторами були Мирон, Поліклет, Фідій, Пракситель. Ідеал людського тіла описан у поезії Гомера, драматичних творах Еврипіда, Аристофана, Есхіла, у працях істориків й літописців, філософів. Гармонійність тіла розумілася як відбиття гармонії духу.

Наприкінці IV століття до н. е. закінчився класичний період у культурі Еллади, почався розпад та гибель полісної демократії.

Культура Стародавнього Риму.

Як і давньогрецька, давньоримська культура формувалася та розвивалася на терені античної громадянської общини. Весь її устрій визначав шкалу головних цінностей, якими так чи інакше керувалися усі її співгромадяни.

К цим цінностям відноситься:

1. Ідея значущості та споконвічної єдності громадянської общини у нерозірваному зв'язку блага індивіда з благом усього колективу.
2. Ідея верховної влади народу.

3. Ідея тісного зв'язку громадянської общини з її богами та героями, які опікуються про її благо. Таке сприйняття божества відкривало простір вільним пошукам у галузі філософії, науки і мистецтва, у релігії, що не було пов'язано з догмами та канонами. Мало значення і відсутність касти жреців.

Політичне життя Риму сприяло розвитку ораторського мистецтва, вміння переконувати.

Войовничість Риму по відношенню до сусідів у значній мірі визначала організацію, життєвий устрій та історію. Якщо греки створювали міфи про богів, то у центрі міфології Риму був сам Рим, його героїчний народ (боги допомагали римлянам перемагати). Залізна дисципліна вимагала бойових якостей – мужності, вірності, стійкості, суворої непохитності, гордості. Це було необхідно не лише для війни, але й для мирного життя. Були особливості у взаємовідносинах патриціїв та плебеїв: першочергове значення мала боротьба навкруг законодавства, коли плебеї виривали рішення на свою користь. Це й визначало особливу роль права у житті суспільства. При цьому обидві сторони використовували релігію у своїх інтересах.

Якщо грецьке мистецтво та література добре прижилися на римському терені, то грецька математика та логіка – не прижилися. Логіка перестала бути елементом наукового пошуку. Із-за цього збіднили логічні традиції, для ранніх латинських перекладів характерні поверховість та плутанина у термінології. Все це пояснюється специфікою римської культури: сила, а не витонченість; могутність, а не швидкість; масивність, а не краса; утилітарність, а не граціозність у повсякденному житті; факт, а не уява домінують у мистецтві; безжалісно реалістичний портрет у живопису, велична скульптура з характерними для неї рисами. «Сила, зведена у величність», – римський ідеал, якій гальмував розвиток логіки та математики.

На протязі століть Рим еволюціонував від поліса до імперії, від громадянина до підданого з сильним почуттям порядку.

Римський громадянин орієнтувався на таку систему цінностей: мужність, хоробрість, стриманість, достоїнство, непохитність, чесність, справедливість, свобода, взаємозв'язок свободи та економічної незалежності. Економічно залежна людина не могла висловити думку, яка суперечила тому, від кого вона була залежна.

Політичний устрій Рима включав елементи монархії (влада консулів), аристократії (авторитет сенату), демократії (право народних зборів затверджувати закони, вирішувати питання війни та миру, обирати магістрати, карати чи дарувати почесні як нагороду за доблесть). Усі піддані імперії залежали лише від імператора, який був верховним володарем земель, джерелом права та верховною апеляційною інстанцією, чим й підміняв римський народ.

Перехід від громадянина до підданого обумовив й еволюцію системи цінностей, в якій відбулося зміщення споконвічних римських цінностей з новими, орієнтованими на психологію підданого.

Одночасно відбувалася і еволюція релігії від язичної до християнства.

Величезне значення в давньоримській культурі мало право, вивчення, коментування й розробка якого вважалися справою, достойною всілякої поваги. Якісна юридична освіта, отримана у спеціальних школах, могла відкрити шлях у вищі верстви суспільства людям, які до них не відносилися за своїм походженням. Прикладом може бути життя Цицерона.

Основою розвитку римського права слугували Закони 12-ти таблиць, створені у 451 – 450 роках до нашої ери. Вони вміщували елементи повсякденного (громадянського) права, аграрного права, сімейного права, регулювали права громадян, передбачали кримінальну відповідальність за злочини різних категорій. Поступово право ускладнювалося, відбувалася його систематизація, про що свідчать «Інституції» Гая. В цей же час склався принцип «презумпції невинності».

Своєрідність римської науки. Насильницьки методи оволодіння природою, устремління будь-що виправити чи удосконалити, об'єднані

співвідношення «частина-ціле» виключалися самою структурою римського світогляду. Римська наука не була ведучою силою у суспільстві, не було громадської інституції вчених.

Поділяли науки на теоретичні та практичні (включаючи мистецтво), які задовольняли потреби розкішності. Практичні науки – медицина, землеробство, будівництво, військова справа, мореплавство, право та інші життєво важливі галузі. Заняття цими науками вважалося благородною справою. Теоретичні науки – філософія, фізика, етика, логіка та інші були менш популярними.

Високого рівня розвитку у Римській імперії досягнула архітектура. Будувалися форуми, лазні, амфітеатри, палаци, храми, кріпосні стіни тощо. Традиції етрусків втілилися не тільки в архітектурі, але й у скульптурі. Римляни запозичили традицію створювати надгробні маски, портрети на саркофагах, з чого пішов римський портрет на підставі реалістичного зображення. Римська держава перейняла й грецькі традиції. У римських копіях збереглася більшість творів грецької класики.

Завдяки вченим-філологам був створена латинська мова – цілісна лінгвістична система, який відтворював категорійний апарат, спроможний передавати всі тонкощі елліністичної культури та наукових традицій (Апулей писав латинською мовою, Марк Аврелій – грецькою).

В кінці 5 століття нашої ери Стародавній Рим як світова імперія припинив своє існування.

Література:

1. *Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одиссей, 2006. С. 23 - 32.*
2. *Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І. І. Тюрменко. Вид 3-тє. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 106 - 147.*
3. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге /За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. – С. 86 - 102.*

ВПЛИВ ХРИСТІЯНСТВА НА КУЛЬТУРУ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Варварські завоювання Римської імперії у V столітті нашої ери сприяли занепаду античної культури: були зруйновані міста, де була зосереджене культурне життя, знищені пам'ятники мистецтва, бібліотеки. Перехід до натурального господарства, порушення торгово-економічних, політичних та культурних зв'язків звужували кругозір західних європейців тих часів. Глибока криза пізнього античного суспільства сприяла посиленню християнства, яке у IV столітті нашої ери стало державною релігією і мало великий вплив на ідейне життя суспільства.

Офіційною ідеологією став аскетизм, який проповідували з церковних кафедр, пропагували у такій спеціальній літературі тих часів, як «Життя святих». Релігійний світогляд зайняв панівні позиції, коли людям ще не були відомі закони природи, точні науки, коли сили природи вважалися грозовим та неприємним явищем. Поряд з цим на посилення християнської віри впливало тяжке життя простої людини.

В цілому можна важити, що для середньовічної культури характерні ірраціональні тенденції. Однак в ній іноді пробивалися світські, раціоналістичні моменти.

Активну політику в галузі культури проводили римські папи, підпорядковуючи її рішенням ідеологічних та соціальних задач. Християнська теологія представляла собою систему уявлень про Всесвіт.

Тісний зв'язок між церквою, державою та суспільством приводив до того, що кожен, хто хотів повноцінно жити у суспільстві повинен був бути християнином. Християнство у феодальному суспільстві середньовічної Західної Європи виконувало функції ідеологічного інтегратора, що призводило до консолідації його організації – римо-католицької церкви, яка представляла собою ієрархічно-централізовану систему на чолі з римським папою та яка прагнула к пануванню у християнському світі.

Одним з ефективних важелів римо-католицької церкви була священна інквізиція. Виникла вона на межі XII-XIII століть, а закінчила своє існування на початку XIX століття.

Римо-католицька церква встановила монополію на інтелектуальну освіту. В 6 столітті було введено розділення «семи вільних мистецтв» на частини: тривіум (три шляхи знання: граматики, риторика, діалектика) та квадріум (чотири шляхи знання: геометрія, арифметика, астрономія, музика).

У XII-XIII століттях виникли університети, коли у школах були провідні професори богослов'я, філософії, медицини, римського права. У 1200 році було відкрито Паризький університет. В Італії існували Болонська юридична, Салернська медична школи. У XIII столітті були започатковані університети: Оксфордський, Кембриджський (Англія), Саламанкський (Іспанія), Неаполітанський (Італія). У XIV столітті були засновані Празький, Краківський, Кельнський, Ерфуртський університети. В кінці XV століття у Західній Європі нараховувалося 65 університетів, більшість з яких були засновані з санкції римського папи. Середньовічна університетська наука здобула назву «схоластика» (від слова «школа»). Латинською мовою були перекладені твори грецьких та арабських вчених: Птоломея, Архімеда, Гіппократа, Авіценни тощо.

Видатними схоластами ортодоксального напрямку були Альберт Великий (1193 – 1280 рр.) та Фома Аквінський (1225 – 1274 рр.). Альберт Великий почитав Аристотеля, був автором творів богословського природничо-історичного характеру. Фома Аквінський створив своєрідну енциклопедію католицького богослов'я «Сума теології», в якій всі питання пізнання природи та суспільства викладені в ортодоксально-католицькому дусі. Він витворив загальні принципи католицького богослов'я, які і сьогодні вважаються непорушними.

У середньовічній науці відокремлюють чотири великих напрями: Перший – фізико-космологічний, ядром якого є вчення про рух, на підставі натурфілософії аристотелізму об'єднувався масив фізичних, астрономічних

та математичних знань. Другий – учення про світло. Оптика в узькому сенсі слова є частиною доктрини – «метафізики світу», в межах якої будується модель Всесвіту, яка відповідає принципам неоплатонізму. Третій – наука про живе, яка розглядала принципи та джерела рослинного, тваринного світу, розумового життя. Четвертий – комплекс астролого-медичних знань, до якого примикає вчення про мінерали. Алхімія відокремлювалася як особливий напрям середньовічної науки, який містив компоненти наукових узагальнень та фантазії, раціональну логіку та міфологію.

Раціоналістичні тенденції середньовічної культури мали прояв у працях англійського ученого-монаха францисканського ордену Роджена Бекона (1214 - 1292 рр.)

У XII-XIII століттях у містах Європи розвивалася латинська література. Особливе місце займала поезія вагантів («мандрівних людей»), яка поширилася у Німеччині, Франції, Англії, Італії.

В XI-XII століттях сформувався та був записаний героїчний епос, який передавався усно («Пісня про Роланда» – пам'ятка французького епосу, «Пісня про Нібелунгів» – пам'ятка німецького епосу). На півдні Франції виникла лицарська поезія. Особливе місце належало віршовій любовно-пригодницької повісті. Головним заказником літературних творів виступала католицька церква.

У XI – XIII століттях в Західній Європі змінилися два архітектурних стилі – романський (наприклад, Пізанський собор) та готичний (наприклад, Собор Паризької Богоматері).

Література:

1. *Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одісей, 2006. С. 59 - 98.*
2. *Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І. І. Тюрменко. Вид 3-тє. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 158 – 184.*
3. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. С. 122 - 136.*

КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Існування Давньоруської держави охоплює період з IX по 40 – рр. XIII ст. У часи економічного та культурного розквіту країна займала територію від Балтики і Північного Льодовитого океану до Чорного моря, від Волго-Окського межиріччя до Карпат. Етнічну основу держави складали східні слов'яни, що були об'єднані у великі міжплемінні союзи. У давньоруському літописі «Повість минулих літ» вказується, що таких союзів налічувалось чотирнадцять. Південну групу слов'ян складали поляни, древляни, сіверяни, волиняни, дуліби, уличі, бужани, тиверці, білі хорвати, вятичі. Окрім східних слов'ян, у межах Київської Русі проживали карели, весь, меря, мурома, мордва, печеніги, чорні клобуки та балтські племена. Політичною формою держави у Київській Русі була ранньфеодальна монархія з елементами феодалізму. Східнослов'янські міжплемінні об'єднання поступово склалися у єдину народність.

Держава представляла собою історично важливу, контактну територію між Арабським Сходом і Західною Європою, Візантією і Скандинавією. Це зумовило її швидке входження у загальноєвропейську історико-культурну спільність. Вона мала широкі міжнародні зв'язки з Польщею, Чехією, Болгарією, Угорщиною, Грузією, Вірменією, Середньою Азією, Волзькою Болгарією, країнами Західної Європи – такими, як Франція, Англія, Данія, Швеція, Норвегія.

Важливе значення для культури Київської Русі мало запровадження християнства. На думку академіка Б. Рибаківа, «прийняття християнства поставило Русь на один щабель з передовими державами того часу».

Після укладення ряду договорів, особливо зміцніли зв'язки з Візантією, а прийняття християнства поєднало Русь із традиціями візантійського православ'я, політичною думкою та культурними досягненнями.

Київська Русь стала своєрідним центром слов'янської культури, яка, у свою чергу, мала на собі вплив культур країн ісламу, Заходу, Закавказзя і

Східного Середземномор'я. Вона проіснувала до 40-х рр. XIII ст. і впала під ударами монголо-татарських орд Чингізхана та Батия.

Літературні та археологічні джерела засвідчують існування у східних слов'ян писемності ще до прийняття християнства. Писемність у дохристиянські часи була поширена у зовнішньополітичній, економічній і торгівельній сферах суспільного життя, а також у язичницькому культі.

Проникнення християнства на Русь зумовило виникнення у східних слов'ян письма, якого потребувала держава і церква. Це письмо називалось «кирилиця», воно прийшло на Русь разом із писцями і богослужебними книгами із Болгарії. Поступово воно витіснило стару писемність. Пам'ятки давньоруського письма можна побачити на різних предметах та виробках – пряслицях, горщиках, корчагах, голосниках, ливарних формочках та інших предметах домашнього вжитку. Вони свідчать, що писемність була поширена серед простого люду.

Важливими писемними пам'ятками є знайдені у Новгороді, Звенигороді та інших містах берестяні грамоти – переписка городян про господарські справи.

Оригінальними пам'ятками давньоруського письма є графіті XI – XIV ст., що містяться на стінах Софійського собору, Кирилівської церкви, Видубицького монастиря, Успенського собору Печерського монастиря, церкви Спаса на Берестові та Золотих воріт.

Цікавими пам'ятками є стилі (залізні, бронзові і кістяні писала) для письма на воскових дощечках, бересті і штукатурці. Вони дають повне уявлення про грамотність прихожан соборів та широких верств населення Київської Русі. Усі ці пам'ятки вказують на те, що писемність у Київській Русі була не тільки привілеєм князів і духовенства, але і надбанням широких верств міського населення.

Розвиток освіти у Київській Русі ґрунтується на власних національних традиціях та використанні античного і болгаро-візантійського досвіду шкільного навчання. Поширенню грамотності сприяло запровадження

християнства. Після церковної реформи Володимира Великого виникла потреба у навчанні та вихованні освічених людей. Вони були потрібні не тільки для впровадження нового християнського культу, але й для функціонування органів державного управління та розвитку торгівлі. Тому шкільна освіта за князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого набула державної ваги. Утворилися три типи шкіл: палацова школа підвищеного типу, школа «книжного вчення» для підготовки священників та світська (приватна) школа домашнього навчання, переважно для купецького і ремісничого населення.

У школах вивчали основи письма, читання, арифметику, спів, музику, поезику, риторику, іноземні мови (передусім грецьку і латинську). Вищу освіту визначали філософія і риторика. Центрами освіти були міста Київ, Новгород, Полоцьк, Чернігів, Галич та Володимир-Суздальський. Освітнім центром у Києві був собор Святої Софії. Тут складено літописний звід 1037 р., написано і виголошено «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, сформовано основи першого збірника законів Київської Русі «Руська Правда», створено «Ізборник» Святослава» 1076 р., написано у 1056–1057 рр. відоме «Остромирове євангеліє». Тут містилася книгозбірня Ярослава Мудрого, переписувалися книги.

Освітнім і художнім центром був також і Печерський монастир, у якому знаходились художня і книгописна майстерні. У його стінах була створена визначна пам'ятка історії Київської Русі «Повість минулих літ» та ін.

Утворення шкіл і поширення писемності були пов'язані з соціальними та культурними вимогами давньоруського суспільства. У розвитку та поширенні наукових знань Київська Русь стояла на досить високому рівні. Через Візантію вона познайомилася з творами Піфагора, Сократа, Платона, Філона, Демокріта, Арістотеля, Епікура та інших мислителів античного світу. У Русі були поширені натурфілософські твори таких християнських авторів,

як Іоанна Дамаскіна, Георгія Писиди, Козьми Індікоплова та ін. Ці твори мали матеріалістично-релігійне спрямування.

Для Київської Русі характерне богословсько-схоластичне сприйняття світу. Перші наукові знання були почерпнуті із таких перекладних джерел як «Фізіолог» та «Шестиднев», трактатів Козьми Індікоплова. Ці знання розвивалися разом із новими досягненнями, що з'явилися в результаті виробничої діяльності людей. Математика на Русі мала прикладний, ужитковий характер. Знання з математики використовувалися під час будівництва та у торгівлі. Записувалися міри довжини, об'єму, робилися розрахунки при складанні церковних календарів та пасхалій.

Важливе місце у системі наукових знань належало астрономії. Літописи засвідчують, що у Київській Русі спостерігали за такими небесними явищами, як сонячні та місячні затемнення, комети, боліди, північне сяйво, метеорити та атмосферні явища. Їх трактували як божественні знамення, але опис явищ був реалістичним.

Давні русичі володіли і хімічними знаннями, а саме – хімічними властивостями матеріалів, які використовували при виготовленні виробів із скла (намисто, браслети, посуд, віконне скло), різнокольорових емалей, поливи для кераміки і поліхромних плиток, черні – суміші для прикрашання виробів із срібла, смальти для мозаїк та ін. Знання з хімії використовувались також у металургії, при фарбуванні тканин, обробці шкіри, хутра, виготовленні різних напоїв.

Освічені люди Київської Русі володіли певними географічними знаннями. Їм були відомі три частини світу: Європа, Азія та Африка. Вони добре знали географію своєї держави. Наприклад, у Початковому літописі перелічено всі слов'янські племена Східної Європи і географічне місце їх проживання. Названо ріки Дунай, Дніпро, Дністер, Двіна, Буг, Десна, Сула, Прип'ять, Волга, Ока, Шексна та озера Ільмень, Нево, Біле. Детально описаний шлях «із варяг у греки». Розвитку географічних знань сприяли переклади таких іноземних географічних праць, як «Хроніка» Георгія

Амартола, хронограф Іоанна Малали, «Космографія» Козьми Індикоплова та ін. Чимало географічних знань містила і паломницька література.

У Київській Русі був досить високий рівень медичних знань, якими володіли народні цілителі – волхви, знахарі, віщуни. Відомо, що успішно лікував хворих чернець Печерського монастиря Агапій, а внучка Володимира Мономаха Ганна, склала лікарський poradnik «Мазі» у якому розповідається про гігієну тіла, вплив клімату на організм, про сон, лазні, їжу, різні хвороби і лікування ран.

Поява літератури у Київській Русі було важливим явищем культурного життя. Її виникнення та розвиток пов'язані з соціально-економічними та культурними успіхами, поширенням писемності в усіх сферах суспільного життя.

З прийняттям християнства з'являється красне письменство, у якому взаємодіють церковно-слов'янська і давньоруська мови, сакральний і світський писемні стилі. Усна народна творчість зберігала події багатовікової дописемної історії. Фольклорні джерела використовувалися при написанні літописів. З виникненням писемності почалося записування історичних фактів у хронологічному порядку. З'явилося літописання – вид історичної літератури.

Яскравою пам'яткою давньоруського літописання є «Повість минулих літ» (кінець XI – початок XII ст.), створена ченцем Печерського монастиря Нестором. Це історико-художній твір, що розповідає про виникнення Давньоруської держави, про ратні подвиги русичів, про народні заворушення та княжі міжусобиці. Увесь літопис просякнутий закликом до єднання князів у боротьбі проти зовнішніх ворогів, засудженням чвар. Цей літопис увібрав у себе весь досвід історичних знань, нагромаджений на Русі в попередню епоху, а також досягнення європейської історичної думки, традиції візантійської християнської культури. Відомі три редакції «Повісті минулих літ». Перша до нас не дійшла, друга читається у складі Лаврентіївського літопису, а третя – у складі Іпатіївського літопису.

Важливе культурно-історичне значення має Київський літописний звід, укладений ігуменом Матфеєм у Видубецькому монастирі (XII ст.), який розповідає про події 1118–1200 рр., що відбулися у Київській землі. Він є безпосереднім продовженням «Повісті минулих літ». До Київського літопису увійшли матеріали переяславського та чернігівського літописання.

За київським зразком створювалися літописи у Новгороді, Переяславі, Володимирі на Клязьмі, Володимирі-Волинському, Галичі та інших містах.

Унікальною пам'яткою давньої історичної літератури є Галицько-Волинський літопис, що охоплює події на Галицьких та Волинських землях від 1201 до 1292 рр. Він є важливим джерелом знань про внутрішнє життя князівств, а також про міжнародні зв'язки того часу. У ньому широко використано тогочасну епічну поезію.

В XI–XII ст. Київська Русь переживала період бурхливого розвитку. У цей час були створені пам'ятки агіографічної, філософсько-публіцистичної та художньої оригінальної літератури. Це – «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Послання» Климента Смолятича, твори Кирила Туровського, «Повчання» Володимира Мономаха, «Києво-Печерський патерик» та інші.

Найвидатнішою пам'яткою давньоруської літератури є «Слово о полку Ігоревім» (1185 – 1187 рр.), у якому відбиті патріотичні ідеали і поетична культура Київської Русі.

Твір ораторського мистецтва «Слово про закон і благодать» є цінною історико-літературною пам'яткою, в якій проголошується повна культурна і церковна автономія Русі, похвала хрестителю Володимирі та його сину Ярославу Мудрому.

Авторами так званої «учительної» літератури XI – XII століть були Феодосій Печерський, Лука Жидята, Климент Смолятич, Кирило Туровський та інші проповідники й оратори того часу.

В XI –XIII століттях у Київській Русі важливого значення набула агіографічна література, або «житія». Пам'ятками такої літератури є «Чтеніє

о житті и о погубленії блаженних страсотерпців Бориса і Гліба» Нестора, «Житіє преподобного отця нашего Феодосія, ігумена Печерського», «Моління Даніїла Заточника» та інші. В основу цих творів покладено життєпис князів-мучеників Бориса і Гліба, засудження війни між братами, а також зображення монастирського побуту.

Цінною літературною пам'яткою є «Поученіє» Володимира Мономаха. Воно адресоване дітям – спадкоємцям державної влади. У ньому Володимир Мономах подає для нащадків образ ідеального князя і правителя, досвідченого господаря і зразкового сім'янина.

У Київській Русі існувала паломницька література, яскравим зразком якої є «Житіє і хожденіє Данила, руськія землі ігумена». Тут відтворено топографію середньовічної Палестини, подано багато легендарних і апокрифічних оповідань.

Пам'яткою початку XIII століття є «Києво-Печерський патерик» – збірник творів про історію Києво-Печерського монастиря. У його основі лежать легенди і перекази про особливу святість монастиря.

Підґрунтям давньоруської оригінальної літератури була усна народна творчість, яка існувала у східних слов'ян ще до виникнення писемності. Це – обрядові пісні, перекази, заклинання, замовляння, епічні та ліричні пісні, пісні-билини, що частково дійшли до нас у переробках та трансформаціях.

Особливе місце посідали пісні-билини, в яких відтворена історія народу. Відомі билини київського і новгородського циклів. У них оспівуються такі народні богатирі як Ілля Муромець, Добриня Нікітіч, Альоша Попович, селянин-орач Микула Селянинович. Це образи безкорисливих захисників землі руської. Поширеними були билини: «Ілля Муромець і соловей розбійник», «Ілля Муромець і ідолище», «Добриня і змії», «Добриня Нікітіч та Альоша Попович» та інші.

Складовою частиною духовної культури Київської Русі була музика, що супроводжувала людину від народження до смерті. Характерною особливістю давньоруського музичного мистецтва є ідейно-художня

цілісність музики і пісні. На Русі поширеними були обрядові танці, пісні, скоморошні ігри, гусярські билинні розспіви, а також ратна музика, що супроводжувала військові походи. Музично-поетичне мистецтво відображало працю, світогляд і громадський побут наших давніх предків.

Археологічні знахідки підтверджують наявність у стародавніх слов'ян у дохристиянській та княжій час струнних, смичкових, щипкових, духових та ударних інструментів. У «Слові о полку Ігоревім» згадується Боян – давньоруський співець, що оспівував подвиги руських воїнів та походи князів.

При княжих дворах існував цілий штат музикантів-умільців як руських, так й іноземних, що застольною музикою під час банкетів прославляли князя та його могутність. Про це свідчать такі джерела літературного походження, як «Печерський патерик», «Житіє Феодосія Печерського», «Слово про багача та Лазаря».

Сюжети з музичного життя Русі відтворені на фресках київського собору Святої Софії, де шість музикантів грають на флейті, два – на духових інструментах і трапецієвидній арфі. Сцени музичного побуту виявлено і на дорогоцінних золотих багатооздоблених речах. Поширеними інструментами в княжу добу були гуслі, лютні, гудок, смик, духові роги, труби, сурни, свірелі, сопелі, флейти та різноманітні дзвіночки і брязкальця. Найпоширенішим духовим інструментом був бубон.

Після запровадження християнства зароджується церковна музика – дзвонарство та одно- та багатоголосий церковний спів. Система давньоруських церковних наспівів називалась знаменним розспівом. Це унісонний чоловічий спів обмеженого діапазону і строго піднесеного складу. Нотної грамоти на Русі ще не знали, але відомою була крюкова (знаменна) і кондокарна нотації, що засвідчує високий рівень розвитку давньоруської музичної культури.

У часи становлення Київської Русі формується тип давньоруського міста, складовими якого були: «дитинець», або «днешній град», у якому

містилися князівські та боярські двори, «окольный град» у якому проживало міське населення, та «посади», або «кінці», заселені ремісничим і торговим людом.

Важливого значення в економічному та культурному розвитку давньоруської держави набували міста, правила забудови яких були викладені у так званій «Кормчій книзі» – збірнику законів, до якого входили як давньоруські, так і візантійські законоположення про містобудування.

За призначенням архітектура поділялась на житлову, культову та оборонну. Пам'яток житлової архітектури не збереглося, але археологічні знахідки свідчать про багатий архітектурний декор будинків заможних верств населення. Археологічні дослідження та літописи дають певні уявлення про особливості міської забудови. Споруди будували із дерев'яних зрубів. В основному це були двокамерні будинки з житловими приміщеннями, що опалювалися глинобитними пічками, та з холодними сінями – перед входом. Більшість таких будинків мали нижній господарський поверх – підкліть, що трохи заглиблювався у землю.

Князівські та боярські хорони мали два і більше поверхи. Це були ансамблі споруд із золототеремними теремами та сінями на другому поверсі. На князівських дворах будували гридниці – великі зали для прийомів, а також – поруби (в'язниці для непокірних)

Житло бідних людей було однокамерним, мало каркасно-стовпову конструкцію, обмазувалося глиною і білилося. Вся житлова архітектура була дерев'яною.

З поширенням християнства у міській забудові переважає будівництво храмів, що стали символом утвердження і торжества нової релігії. Вони будували храми, що за багатством не поступалися Царгородським. І це було справою не лише престижу, руські князі щиро вірували у бога, а як відомо – «віра без діл мертва єсть».

У багатьох країнах світу X – XI століть відзначилися активною будівничою діяльністю грецьких майстрів. Візантійські будівничі традиції

позначалися на романській архітектурі Західної Європи. Типи архітектурних споруд впливали на архітектуру Балканських країн, Сирії, Малої Азії, Вірменії та Грузії. Тому зрозуміло, чому саме досвід візантійського будівництва був використаний руськими князями та християнською церквою.

Кам'яні собори в Київській Русі були великою рідкістю і будувалися точно за візантійськими зразками. Візантійські майстри приїздили у Київську Русь і здійснювали тут будівництво. Культові муровані споруди будувалися за системою давньоруської мішаної кладки: чергування цегли-плінфи на вапняному цемяночному розчині з шаром дикого каменю. Інтер'єр культових споруд прикрашали мармуровими колонами, капітелями, мозаїками та фресками. Для покращення акустики робили голосники – порожнину всередині стіни, в яку закладали глечики.

Перша мурована церква Богородиці (Десятинна), була зведена візантійськими майстрами на замовлення Володимира Великого у 989 – 996 рр. Вона збудована за загальнохристиянськими правилами у пам'ять про мучеників-християн. У плані це тринефна, хрестово-купольна споруда, інтер'єр якої був прикрашений мозаїками і фресками та оздоблений мармуром. Десятинна церква, особливо її центральна частина, була зразком для багатьох давньоруських культових споруд XI – XII ст. У 1240 році Десятинна церква була зруйнована ордами Батия, до сьогодні зберігся лише її фундамент.

Храми будуються і як необхідність вшанування подій особистого життя (перемога у битві, чудесне врятування від смерті, тощо). Так, з'являються перші церкви в ім'я Василя у Києві, Преображення у Василеві. Будувалися храми в ім'я Софії, що символізувала премудрість Христову і Матері Божої. Такі храми збудовані у Києві, Новгороді та Полоцьку. Ряд соборів присвячені Успінню Богородиці. За архітектурним типом вони походять від Успенського собору Печерського монастиря і зведені у Смоленську, Суздалі, Ростові, Володимирі на Клязьмі, Рязані, Володимирі-Волинському, Галичі.

До початкового періоду давньоруської архітектури можна віднести такі архітектурні споруди як церкву Богородиці у Тмуторокані (1021р.) (не збереглася) та спаський собор у Чернігові (1036 р.), збудовані князем Мстиславом Володимировичем. Спаський собор у Чернігові зберігся до наших днів майже у первісному вигляді.

Унікальним явищем у тогочасній світовій архітектурі став собор св. Софії у Києві, збудований в часи Ярослава Мудрого (1037 р). Споруджений грецькими майстрами на зразок Константинопольського собору Святої Софії, цей храм не був його простою копією. Майстрами була творчо перероблена візантійська традиція, збагачена елементами місцевої стильової неповторності. За типом це п'ятинефний хрестово-купольний храм з хрещатим підкупольним простором та анфіладами бокових нефів. Собор увінчаний тринадцятьма банями.

Софійський собор був «руською митрополією», головним храмом давньоруської держави. Він був не тільки релігійним, але й політичним і культурним центром. Тут відбувалися церемонії посадження на великокняжий престол, приймали іноземних гостей. При соборі було засновано бібліотеку та скрипторій (майстерню з перекладу та переписування книг). Це єдиний собор періоду Київської Русі, який зберіг давню архітектуру і найповніший у світі комплекс мозаїк і фресок XI ст. Київський собор св. Софії є пам'яткою світового значення, яка у 1990 році занесена ЮНЕСКО до Списку всесвітньої культурної спадщини.

Окрім Києва монументальне будівництво першої половини XI століття провадилося і в таких містах, як Полоцьк, Новгород, Чернігів.

У другій половині XI ст. культове будівництво поширюється у багатьох давньоруських центрах. Засновуються монастирі, в яких будуються нові кам'яні храми. Це Успенський храм Печерського монастиря (1078 р.), Михайлівський Золотоверхий храм (1108 р.), Михайлівський собор Видубицького монастиря та інші.

У XII столітті значного розвитку набула київська, чернігівська, переяславська та новгородська архітектурні школи. У будівельній техніці зникають візантійські традиції змішаної кладки. Архітектура більше схожа до романської. В інтер'єрі будівель зникає мозаїка, поступаючись місцем фресковим розписам. До пам'яток цього періоду належить храм Федорівського монастиря (1131 р.), церква Богородиці Пирогощі на Подолі (1132 р.), Кирилівська (1146 р.) і Василівська (1183 р.) церкви у Києві, Юріївська (1144 р.) у Каневі, Борисоглібський (1128 р.) та Успенський (I пол. XII ст.) собори і П'ятницька церква (поч. XIII ст.) у Чернігові, Михайлівська церква у Смоленську (кін. XII ст.) та інші. Вони об'єднані єдиним стильовим напрямом та спільною конструктивною схемою.

На початку XIII століття внаслідок князівських міжусобиць та нападів половців і татар, Київ втрачає значення центра держави. Монументальне культове будівництво переміщується на західно-руські землі. Особливий розквіт архітектури спостерігається після об'єднання у XIII столітті Волинського та Галицького князівств. Для архітектури цього часу характерні риси романського стилю. Пам'яток цієї архітектури збереглося дуже мало. Це Миколаївська та П'ятницька церкви у Львові, Успенський собор у Володимирі-Волинському, церква Пантелеймона у місті Холм. Галицькі монументальні будівлі були зведені з світло-сірого вапняку, тому їх ще називали білокам'яними.

Поряд із культовою важливе місце посідала оборонна архітектура. У період, коли виникала потреба захисту від чужоземної навали, будувалися високі, міцні оборонні споруди з товстими кріпосними стінами. Так, Київ був оточений валами і дерев'яними стінами загальною висотою до 16 метрів. Вхід до міста був можливий тільки через кам'яні ворота – Львівські, Лядські та парадні Золоті. Золоті ворота відбудовані, і сьогодні є пам'яткою давньоруської оборонної архітектури. Оборонне будівництво вдосконалюється та продовжується у XIII столітті. З появою стінобитних пристроїв все частіше зводяться високі кам'яні укріплення, оборонні башти з

бійницями. При їх будівництві запозичується досвід європейських країн, вдало використовуються особливості місцевого ландшафту. Зразками оборонних споруд того часу є укріплення Галича, Кам'янця, Любліна, Дрогобича, Луцька. До оборонних споруд XIV–XV століть належать також феодальні замки з міцними кам'яними мурами та вежами.

Література:

1. *Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одиссей, 2006. С. 272 - 291.*
2. *Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І. І. Тюрменко. Вид 3-тє. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 171 - 182.*
3. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. С. 236 - 258.*

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА XIV – початку XVII СТОЛІТЬ

З поступовим розвитком в XIV — XV століттях торгівлі, відновленням дипломатичних зв'язків, відродженням паломництва відбувалося розширення географічного кругозору людей. До цього часу належить складання безлічі рукописних збірок, що містили справжні і докладні описи Константинополя, Палестини, Західної Європи та інших земель. Найвидатнішою пам'яткою такого роду, що отримала популярність, є «Хожденіє за три моря» тверського купця Афанасія Никітіна, який здійснив в 1466—1472 рр. подорож Волгою і Каспієм до Персії, а потім до Індії.

На українських землях в XIII — XV століть знали декілька видів письма. Спочатку був «установ» — без нахилу, суворо геометричної форми, який нагадує сучасний друкарський шрифт. У XIV столітті з поширенням ділового письма його змінив «напівустанов» (літери менші, з легким нахилом). У XV столітті почали писати «скорописом», плавно з'єднуючи сусідні букви. Писали стовпцями, не розділяючи слів, скорочуючи їх за рахунок голосних, які часто писали над рядком. Крапку використовували довільно. У XV столітті з'являється кома або крапка з комою замість знака питання.

Найважливішим жанром літератури цього періоду є літописання. Майже всі літописні тексти, складені в цей період в різних місцях Галицько-Волинського князівства, були тільки спробою окремих осіб дати опис поточних подій, завжди протягом короткого відрізка часу, і не мали офіційного характеру. З'являється ораторська, побутова (житійна) і паломницька проза, літературні збірники («Ізмарагд»), перекладні повісті («Александрія», «Троянська війна», «Індійське царство»). Особливістю літератури другої половини XIII — XV століть є увага до релігійних та естетичних переживань і відсутність інтересу до особистісних.

В усній народній творчості цього періоду зароджувалися нові форми, звільнялися від культових елементів обрядові пісні. Основними жанрами були казки, новели, легенди, притчі, вживалися прислів'я і приказки

Вплив ідеології Відродження і Реформації знайшов відображення у розвитку літератури і книгодрукування. Винахід Йоганна Гуттенберга, перехід від папірусу і пергаменту до паперу у XV столітті були передумовами активного розвитку книжкової справи у Європі. Більшість книг, особливо наукових, в цей період друкувалися латиною.

В кінці XV — на початку XVI століття перші книги церковнослов'янською мовою надрукували Швайпольт Фіоль у Кракові і Франциск Скорина у Празі. У 1573 році Іван Федоров за допомогою меценатів створив у Львові друкарню, де роком пізніше надрукував знаменитий «Апостол» (збірник описів життя святих). Через деякий час І. Федоров розорився, заклав друкарню і на запрошення князя К. Острозького переїхав у його маєток в місті Острозі. Саме в цей час тут за ініціативи К. Острозького здійснювався грандіозний проект – готувалося до друку перше у слов'янському світі повне видання Біблії церковнослов'янською мовою.

У 1581 році «Острозька Біблія» (1256 сторінок) побачила світ, ставши взірцем для всього православного слов'янства. Її примірники купили королівські бібліотеки Швеції і Франції, що свідчило про високий рівень видання. У Москві Біблія переписувалася, так що «Острозька Біблія» довго залишалася єдиним подібним виданням.

Згодом друкарська справа отримала розвиток у всій Україні. Вже в першій половині XVII століття тут нараховувалося близько 20 друкарень, найбільшою з яких була друкарня в Києво-Печерській лаврі. Друкарні створювалися на кошти меценатів, Війська Запорозького. Активно займалися організацією типографій братства. Зростання книгодрукування в Україні ілюструється такими цифрами. Якщо за 30 років (1574 – 1605 рр.) друкована продукція всіх друкарень в Україні знаходилася в межах 460 друкарських аркушів (що приблизно еквівалентно 46 сучасним книгам на 150 сторінок), то тільки за 5 років (1636 – 1640 рр.) – вже понад 1927 друкарських аркушів. Поряд зі стаціонарними друкарнями також були пересувні. До середини XVII

століття нараховувалося вже близько 40 різних друкарень. Найбільшу питому вагу у друкарській продукції мали книги релігійного характеру, але видавалися також наукові трактати, довідники, календарі, підручники. Деякі з підручників відігравали важливу роль в освіті. Так, граматику, автором якої був Мелетій Смотрицький (1619 р.), Михайло Ломоносов назвав «вратами вченості». Вона перевидавалася більше 150 років практично у незмінному вигляді.

Розвиток книжкової справи був поштовхом для розвитку літератури. Ця сфера культури повною мірою відбивала перехідний характер епохи, той час, коли відбувалося формування національної мови, нових стилів і жанрів, піднімалися нові теми, які у попередні сторіччя вважалися забороненими або непотрібними. Найбільш яскраво нові тенденції відображала перекладна література. У XVI столітті були перекладені й опубліковані різні наукові трактати і довідники, наприклад, медичний довідник "Аристотелеві врата».

Поширювалися переклади Святого письма, які представляли такий жанр, як агіографія. Одним з найбільш цінних вважається «Пересопницьке Євангеліє», створене у 1561 році. Переклад з болгарської мови і підготовка тексту були зроблені ченцями Пересопницького монастиря на Волині. Причому переклад Святого письма вперше зроблено на «просту» українську тогочасну мову «для лепшого виразуміння люду христіанського посполитого».

Поряд з перекладною літературою з'являються оригінальні твори. У XVI столітті відмічається розквіт українського епосу – створюються думи, балади, історичні пісні, які Т. Шевченко ставив вище гомерівських поем. Наприклад, популярними були цикли дум «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка», "Іван Богун", "Корсунська перемога", народний епос "Хмельницький та Барабаш" та інші. Епічні твори були присвячені визвольній тематиці, в них оспівуються лицарство і героїзм, братство і вірність православ'ю.

У XIV – першій половині XVII століття певних здобутків досягли музична культура і театральне мистецтво. Вони розвивалися у тісному

зв'язку з тими змінами, що відбувались в народному побуті та звичаях, а також у діяльності скоморохів, мистецтво яких поєднувало спів, танець і театральні вистави. Музиканти, співці, танцюристи, як і раніше, об'єднувались навколо монастирів та єпископських кафедр. Вони створювали пісні-хвали на честь бойових подвигів князів і дружинників.

Музичну культуру постійно збагачувала усна народна творчість. У цей період продовжували розвиватися народно-пісенні жанри, які були пов'язані зі самобутніми традиціями східних слов'ян язичеських часів, зокрема пісні, якими супроводжувалися народні свята землеробського циклу. Зимовий цикл пісень складався з колядок і щедрівок, весняний – з веснянок, гаївок, русальних пісень, весняних танців та ігор, що відображали різні трудові процеси. Широко представлений був цикл обжинкових пісень.

Поряд з календарними розвивались різні жанри сімейно-обрядових і побутових пісень: весільні колискові пісні, похоронні плачі, або, як їх тоді називали, голосіння. В них, як і в піснях землеробського календарного циклу, розвивалися риси, притаманні українській музиці. У роки боротьби українського народу проти іноземних поневолювачів виникли історичні пісні, які прославляли героїв боротьби з татарською та турецькою агресією, наприклад, українська народна пісня про Байду. Розвиток різних видів інструментальної музики був пов'язаний з мистецтвом скоморохів, у якому тісно переплітались гумористичні та жартівливо-танцювальні пісні. У народному середовищі особливою популярністю користувалися такі музичні інструменти, як гудок, гуслі, сопілка, бубон, волинка та інші. В козацькому середовищі перевага надавалась сурмі, бубну, літаврам, бандурі, кобзі, лірі, цимбалам тощо.

Широкої популярності в народному побуті набули танцювальні жанри інструментальної музики. Зокрема, гопак і гопачок. Вони стали відомі багатьом народам і були включені до західноєвропейських збірників органної музики того часу.

Центральне місце в українській музичній культурі займали у той час історичні пісні та думи – самотній епічний вокально-інструментальний жанр, в якому органічно злилися трагедійність з героїчним пафосом і ліризмом, глибина змісту з оригінальністю художньої форми, епічно-оповідальний характер слова з емоційністю музичного вислову. Характерною особливістю цього жанру є вільна побудова поетичних і музикальних фраз, розгорнутий інструментальний супровід. Виконавцями історичних пісень та дум були кобзарі, які мандрували по містах і селах України, оспівували історичне минуле, надихаючи народ на боротьбу за волю України.

У процесі становлення української музики важливу роль відіграла музична освіта, яка поширювалась братськими школами. Саме в цей час виник так званий партесний спів. Це багатоголосий, гармонійний спів по партіях (за голосами), який в кінці XVI століття досяг значного професійного рівня. Це дало змогу православної церкві використати його на противагу католицькій, де спів супроводжувався на органі.

У XVI – першій половині XVII століття виникли такі жанри світської музики, як побутова пісня для триголосого ансамблю або хору (кант), сольна пісня зі супроводом, а також цехова інструментальна музика. Канти, як і книжна поезія, формувалися в руслі усної народної пісенності. За змістом вони поділялися на релігійно-філософські, любовні, жартівливо-гумористичні тощо.

Розвиток інструментальної музики привів до появи у деяких містах музичних цехів на зразок ремісничих. Цехові музиканти грали на весіллях, народних гуляннях, похоронах, в їх репертуарі були народні пісні та танці, різноманітні марші. Музичні цехи сприяли розвитку народної професійної інструментальної музики, виникненню самотніх ансамблів українських національних інструментів.

У кінці XVI столітті істотно розширилася сфера театрального мистецтва. Від 1573 року бере свій початок звичай ходити з ляльками, що означало виникнення лялькового театру. Дальший розвиток театру був

пов'язаний із виступами скоморохів – народних співаків, музикантів, танцюристів, клоунів, фокусників, акробатів, борців, дресирувальників тощо. Скоморохи поділялися на осілих і мадрівних. Осілі виступали головним чином на ігрищах під час свят, на весіллях, а мандрівні об'єднувалися у ватаги і переходили з місця на місце. Комедійні сцени розігрувалися під відкритим небом, на площах і вулицях, на ярмарках. Джерелом мистецтва скоморохів була усна народна творчість. Однак вони були не лише виконавцями, але й творцями поезій, музичного і танцювального фольклору. Народ любив творчість скоморохів за її розважальний, естетично-сатиричний та демократичніш характер.

В останній чверті XVI століття разом з появою братських шкіл виникає шкільний театр. Спочатку він мав лише навчально-виховне значення, а з кінця XVI – початку XVII століття став використовуватися в міжконфесійній боротьбі проти католицизму. Шкільний театр розвивався одночасно з народним театром, репертуар якого складався із містерій різдвяної і великодньої тематики. Одним із ранніх зразків української драми є знайдене І. Франком «Слово о збуренню пекла», яке було створене в Галичині або на Волині у першій половині XVII століття.

Архітектура і мистецтво – це дві царини, які найбільше потерпіли від татаро-монгольської навали. Будівництво в Подніпров'ї фактично було припинене і розвивалося тільки на території Галицько-Волинського князівства, базуючись на архітектурі часів Київської Русі. Данило Галицький і його послідовники відроджували містобудування, звели ряд нових фортець і відбудували старі, зруйновані ординцями. Сюди з розорених монголо-татарами міст прибуло багато майстрів. Вони засновували ремісничі слободи і виконували замовлення князя.

У другій половині XIII століття почалося будівництво кам'яних замків у Луцьку, Кременці, Хотині. Нові тенденції з'явилися в культовому будівництві: храми ставали підкреслено урочистими (церкви Успіння та Івана Предтечі в Холмі, храми Іоанна Богослова і Дмитра в Луцьку, церква

Миколи у Львові тощо). В їх архітектурі і візантійський стиль набув нових форм – перепліталися візантійсько-руський і готичний стилі, храми рясно декорувалися різьбленням, іноді вітражами (церква Іоанна Златоуста в Холмі) і фресками.

З кінця XIV століття на архітектуру почали впливати зміни в тактиці ведення війни і розвиток військової техніки. Виникли замки, повністю побудовані з каменю й цегли, укріплені кріпосними вежами й бійницями (у Луцьку, Меджибожі, Кременці). Головними замовниками ставали не тільки церкви, монастирі і великі феодалі, але і шляхта, зміцнілі міські і сільські общини. Зміцнювалися культурні зв'язки з Західною Європою, в Україні працювали майстри з Угорщини і Польщі. Всі ці тенденції відбилися в будівництві і внутрішньому оздобленні безкупольних храмів, в яких разом з продовженням традицій архітектури Київської Русі реалізовані творчо переосмислені досягнення Заходу.

У XV столітті архітектура все частіше поверталася до київських традицій. Будувалися дерев'яні храми: церква Святого Духа в Петеліче, собор Благовіщення у Ковелі. У невеликих храмах, побудованих міськими і сільськими общинами, яскраво виявлявся оборонний характер, зумовлений набігами татар і усобицями феодалів. Типовим прикладом церкви-фортеці є Покровська фортеця в Сутківцях (XV століття).

Архітектура, будівництво в Україні XIV – XVI століттях підпорядковувалися завданням оборонної політики і були пов'язані з характером укріплення міст. Оскільки в цей період активно розвивалися міста, це стимулювало інженерно-архітектурну думку. Також містобудуванню сприяло магдебурзьке право міст, яке зміцнювало самоврядування і позитивно впливало на перетворення міст на великі культурні центри з архітектурою високого рівня (Львів, Київ, Луцьк, Кам'янець-Подільський та ін.).

У церковній архітектурі довгий час зберігався вплив візантійсько-руського стилю. Але від XVI століття набули деякого поширення готичні та

ренесансові типи культових споруд. Особливо помітні ці стилістичні напрями були у Львові. Так, наприклад, у готичних традиціях був збудований католицький собор – Катедра. А найвизначнішими ренесансовими спорудами Львова є будівлі архітектурного ансамбля, що належав Львівському Ставропігійському братству. Це – Успенська церква, каплиця Трьох Святих та вежа Корнякта (остання має виразні барокові елементи). Дивлячись на цей архітектурний ансамбль, можна уявити себе в Італії часів Відродження. Ознаки ренесансового стилю мали також перебудови та відбудови церков старокняжих часів у Києві, Чернігові, Переяславі та Каневі.

Розвивалася також фортифікаційна архітектура. Будівництво кам'яних замків було поширене переважно на Правобережжі, а також на Волині, Поділлі, в Галичині та Буковині. Литовські і польські магнати, закріплюючи тут своє панівне становище, будували передусім оборонні замки-фортеці, а біля них поступово виростили центри торгівлі, промислу, тобто міста, і вони були оборонними центрами для цілих областей. Такими були Луцьк, Володимир-Волинський, Крем'янець, Острог. Будувалися також замки для оборони прикордонних територій від татарських набігів. Одним з них був відомий замок у Межибожі, а також Кам'янець-Подільський, що займав центральне місце на кордоні між Україною і Молдавією. У XV – XVI століттях деякі православні монастирі Західної України були оточені мурами і баштами і мали значення фортець.

Менше збереглося оборонних архітектурних споруд на Лівобережжі. Укріпляти міста тут почали пізніше, головним чином у XVI столітті. Це, перш за все, укріплення Чернігова, Новгород-Сіверського, Стародуба та Путивля. Усі вони були земляними та дерев'яними.

Таким чином, незважаючи на складні політичні умови, тяжкий національний гніт, цей період можна схарактеризувати як добу розквіту української архітектури.

Традиційність (підлеглість архітектурі, релігійний зміст, канонічність), яка переважала в образотворчому мистецтві у XVI столітті, поступово

витіснялася новими віяннями. У XVI – XVII століттях в Україні склалися декілька шкіл церковного монументального живопису та іконопису. Провідна школа художників сформувалася у XVII столітті в київських монастирях. Художники працювали переважно в жанрах монументального живопису, іконопису, гравюри і графіки. У роботах таких іконописців, як Федір Сенькович, Микола Петрахович, Іван Руткович помітною стала відмова від середньовічних естетичних канонів, утверджувалася реалістичність і життєрадісність. Ці ж тенденції присутні у розписах Успенського собору та Троїцької церкви Києво-Печерської лаври, у церквах Полтави, Переяслав, оздоблення церкви Святого Юра в Дрогобичі та ін. Частиною храмового живопису став портрет. У розписах храмів зображали історичних осіб. Наприклад, у вівтарній частині Успенського собору вміщені 85 портретних зображень – від князя Володимира до Петра I.

Перехідну роль між іконописом і світським портретним живописом займали так звані парсуни – портрети, виконані прийомами іконописної техніки. Сім'ї козацької старшини, привілейоване становище яких все більше зміцнювалося, масово замовляли свої портрети. Модним стало мати власну картинну галерею. Художникам іноді навіть замовляли картини, які зображували селян. На другу половину XVIII століття припадає, вже в повному розумінні слова, світський портретний живопис. Але в цей же час проявляється тенденція від'їзду з України талановитої молоді до Петербурга, в Академію мистецтв. Так, найвідоміші художники Росії того часу: Д. Левицький родом з Києва, В. Боровиковський – з Миргорода. Українцем був творець історичного жанру російського академічного мистецтва А. Лосенко.

У XVI столітті древні традиції книжкової мініатюри були продовжені. Видатним твором художнього перекладу і мистецтва оформлення є вже згадуване «Пересопницьке Євангеліє». Його мініатюри близькі до реалістичного трактування образів в дусі Ренесансу. Книгу в традиціях книжкового мистецтва Русі прикрашають заставки, кінцівки, ініціали,

орнамент. Розвиток книгодрукування обумовив розвиток мистецтва гравюри. Ними прикрашалися релігійні видання. Видатні художники і гравери працювали тоді в Києво-Печерській друкарні – Никодим Зубрицький, Олександр Тарасевич, Леонтій Тарасевич, Іван Щирський.

Абсолютно особливим жанром стала «народна картина». Це – в першу чергу серія козацьких образів: «Козак з бандурою», «Козак Мамай». Як елемент народного побуту такі картини зберігалися до початку ХХ століття

Іконопис. Ряду українських ікон ХV століття, виконаних в руслі художніх традицій Галицько-Волинської землі, були властиві лаконізм і цілісність композиції, стриманість колориту і одночасно вміння об'єднати контрастні кольори, емоційна насиченість образу-символа. Ці особливості стали в майбутньому одним з елементів національної своєрідності українського образотворчого мистецтва. У той же час в багатьох творах народного декоративного мистецтва Західної України (килими, вишивки, писанки) помітне використання і подальший розвиток мотивів, які існували в середньовіччі.

Література:

1. *Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одиссей, 2006. С. 292 - 310.*
2. *Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І. І. Тюрменко. Вид 3-тє. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 199 - 212.*
3. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. С. 259 - 272.*

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У XVII – XVIII СТОЛІТТЯХ

XVII – XVIII століття – виключно складний і важливий період у житті українського народу. У вітчизняній культурі це була яскрава, плідна епоха, принципова для подальшого розвитку. Можна виділити цілий ряд причин, які пояснюють культурне піднесення в Україні.

Своєрідним літературним жанром були літописи. Не будучи історичними дослідженнями в повному розумінні, літописи поєднують риси науки і мистецтва. У XVII століття з'явилися літописи, які відобразили яскраві і важливі події того часу – формування козацтва, Визвольну війну 1648 – 1657 рр. та ін.: літописи Самовидця, Григорія Грабянки, Самійла Величка, монастирські літописи. Нарівні з документами автори літописів використовували фольклорні джерела, власні спогади. Літописи відіграли важливу роль у розвитку літератури та науки. За активної участі О. Бодянського, вченого секретаря «Общества истории и древностей Российских», у 1846 році побачив світ «Літопис Самовидця про війни Богдана Хмельницького і про міжусіб'я, що були в Малій Росії, і про його смерть». Автор літопису був скромною людиною, що було в традиціях літописців, тому ім'я його невідоме. Він, як свідчить текст, був безпосереднім учасником війни Б. Хмельницького.

Однією з характерних рис української культури XVII—XVIII століть є особливий інтерес суспільства до освіти. Оскільки культура розвивалася в польських умовах зіткнення католицької і православної церков, то кожна з сторін прагнула використати всі засоби для посилення свого впливу. Своєрідним результатом такого протистояння стала широка мережа різноманітних шкіл. Наприкінці XVII – у першій половині XVIII століття в Україні істотно збільшилася кількість шкіл при братствах. За Берестейською унією на зразок Львівської братської засновано Стрятинську, Луцьку, Кам'янську, Пинську та інші школи, в яких головна увага приділялася

вивченню грецької мови, тому ці школи називали «грецькими». Гетьман П. Сагайдачний заповів спеціальні кошти на утримання вчителів грецької мови у Львівській та Київській школах. Освітній рух охопив майже все населення України. Як зазначив Павло Алепський у 1654 році, навіть багато жінок були письменними.

В Києві у 1615 році відбулася знаменна подія для культурно-освітнього життя. Галшка Гулевичівна подарувала Київському братству земельну ділянку на Подолі під забудову монастиря та школи для дітей шляхетських і міських. Навчальний процес у школі відбувався на 4 відділеннях: граматики, риторики, філософії, мов – грецької, латинської, слов'янської, польської та української (руської). Зразком були програми провідних європейських університетів.

Києво-Могилянською колегією, а з 1701 року – за Академією, завжди опікувалися визначні політичні й громадські діячі України. Злет і піднесення були за гетьманування К. Розумовського. Тут працювали Г. Кониський, С. Ляскоронський, Ю. Щербацький, Д. Ніщинський, М. Максимович – сузір'я імен, що склали б честь будь-якому університетові Європи.

В 1817 році Києво-Могилянська академія була перетворена на духовний навчальний заклад.

Становлення професійної художньої культури України за своєю складністю порівнянне з розвитком науки. Якщо в Західній Європі мистецтво XVI століття – це мистецтво пізнього Відродження, то в українській культурі деякі ренесансні тенденції перепліталися з середньовічними.

В архітектурі середини XVI століття відбуваються суттєві зміни. Зникають оборонні риси, будівлі перетворюються на звичайні житлові палаци. Це характерно не лише для зовнішніх форм. Змінюється комплекс у цілому: замки у Бережанах, Острозі, Кам'янці-Подільському та ін. Збагачення феодалів дало їм можливість споруджувати палаци з просторими дворами для лицарських турнірів, розкішними залами для прийому гостей і влаштування балів. З цією метою запрошувалися іноземні спеціалісти. Із

прийняттям Магдебурзького права в Україні почалася регулярна забудова міст за європейськими зразками: у центрі, на площі, зводилася ратуша, а вся міська територія розбивалася на прямокутні квартали. Землі обмаль, тому будинки по фасаду вузькі, у два-три поверхи, тягнулися до середини кварталу, на першому поверсі розташовувалися службові або торгові приміщення, на другому – житло. Місцеві майстри виробили власний напрямок в архітектурі. Цей період залишив по собі пам'ятники великої мистецької і культурної вартості (збудова Площі Ринок у Львові та ін.).

У культовій архітектурі розвивалися дві течії: продовжували зводитись дерев'яні церкви, що було характерно для лісових районів Карпат та лісостепової зони, а також розвивалося кам'яне мурування. У містах храм тягнувся вгору (храми Львова, Ужгорода, Києва та ін.). У сільській місцевості храми компактні, чудово вписуються в навколишнє середовище. У той же час з середини XVI століття виразними стали основні тенденції загальноєвропейського культурного процесу, у першій чверті XVII століття в архітектурі з'явилися елементи стилю бароко. Він передбачав велику кількість прикрас зовні і всередині будівлі, складність архітектурної конструкції, розробку складних просторових ансамблів, синтез різних видів мистецтва.

У XVIII столітті в Києві видатні архітектурні споруди були створені за проектами іноземних архітекторів. Йоган Шедель (1680 – 1752 рр.) на запрошення Києво-Печерської лаври керував будівництвом великої дзвіниці, яка згодом стала називатися дзвіниця Шеделя. На той час вона була найвищою спорудою в Російській імперії (висота – 96,52 м). Він же добудував верхні поверхи Софійської дзвіниці. Творіння Й. Шеделя оцінюють як програмні для подальшого розвитку архітектурного вигляду Києва.

Загалом найбільшу питому вагу в міському будівництві мали світські будівлі-палаці вельмож, магістрати, школи, ринки. Популярними були фонтани і парки, які розбивалися відповідно до традицій французького, або

так званого регулярного парку. Симетричне розташування насаджень, надання геометричних форм кущам і деревам, екзотичні квіти – такі вимоги відповідали смакам знаті того періоду. З другої половини XVIII століття ця традиція змінилася: в моду почали входити англійські парки (ландшафтне планування). У другій половині XVII століття на території України закінчилися воєнні дії, настав мир. Почався активний період зведення цивільних і культових споруд; другу половину сторіччя можна вважати «золотим» віком українського мистецтва.

Друга половина XVIII – початок XIX століття характеризується в українській архітектурі значним зростанням обсягу будівництва, поширенням нового стилю — класицизму. У своїх кращих зразках мистецтво класицизму дало важливі естетичні і виховні функції. Урочиста простота будинків, площ і вулиць несла в собі глибокі емоційні імпульси. Розвиток архітектури великою мірою зумовлювався прогресом будівельної техніки. В цей час поступово впроваджувалися у будівництво металеві конструкції, проте, як і раніше, поширене було дерев'яне будівництво.

У розвитку класицизму можна визначити три етапи: становлення стилю, зрілість і занепад. Архітектура першого етапу відзначається переходом від бароко до класицизму, пошуками нових засобів художньої виразності й новим підходом до ансамблевої забудови. За часів класицизму набув значення відкритий характер композиції ансамблів площ, вулиць і окремих комплексів. Основним досягненням другого етапу було створення великих ансамблів, а в архітектурі – застосування декоративного мистецтва для втілення значних художніх задумів. На третьому етапі поширилося багатоповерхове будівництво, зростали промислові підприємства, навчальні заклади. Занепад класицизму виявився також у відході від творчого розуміння й використання форм античності у пануванні канонів і штампів, у прояві електризму.

Кращі набутки зрілого класицизму знайшли підтримку, поширення у творчій практиці українських архітекторів та скульпторів. Серед значних і

найкращих споруд кінця XVIII століття виділяється п'ятибанний Спасо-Преображенський собор у Новгороді-Сіверському, закладений за планом петербурзького архітектора Дж. Кваренчі. Собор розміщено у центрі забудови монастиря. Розвиток архітектури Києва значною мірою пов'язаний з ім'ям визначного архітектора Андрія Міленського, який за короткий час перетворив патріархальний Київ з його численними монастирями і руїнами колишньої могутності й слави на сучасне європейське місто. Під його керівництвом було прокладено багато вулиць; він також визначив і Хрещатик як головну в майбутньому вулицю Києва. На Хрещатику А. Міленський збудував перший у місті театр із залом на 470 місць (не зберігся). У 1802 році за проектом А. Міленського споруджено перший в Україні «Пам'ятник на честь поновлення магдебурзького права», що являє собою тосканську колону з п'єдесталом у вигляді арки.

У другій половині XVIII століття розгорнулися значні будівельні роботи на півдні України. За короткий час там виникли такі значні міста, як Єлисаветград, Херсон, Маріуполь, Катеринослав, Одеса. У плануванні й забудові цих міст брали участь видатні петербурзькі архітектори.

У 1790 році архітектору Івану Старову (1745 – 1808 рр.) доручили обрати нову територію, скласти проект міста Миколаєва. В архітектурі Миколаєва у прямих вулицях, великих площах відразу відчувається характер міста, спланованого на класицистичних засадах. Центральна площа була на перетині двох головних широких вулиць. Її забудова складалася з церкви на честь Григорія Вірменського, будівель магістрату з кам'яними лавками. Найзначнішою з них є кам'яний двоповерховий будинок. До нього симетрично прилягають з обох боків крила у вигляді відкритих галерей, які надають будівлі легкості. Перший поверх магістрату має вигляд аркади, на яку спирається стіна другого поверху, а колони бокових галерей пов'язують будинок з іншими будівлями площі. В інших будівлях Миколаєва також відчувається намагання по-новому трактувати класику сміливим застосуванням форм дерев'яної архітектури, навіяних народною творчістю.

Найбільшого розвитку серед міст кінця XVIII століття досягла Одеса. Її почали будувати в 1794 році на місці турецької фортеці Хаджибей. У забудові Одеси брали участь петербурзькі архітектори, такі як Ф. К. Боффо, Г. І. Торічеллі, Ж. Тома де Томон. Ф. К. Боффо був родом із Сардинії. За сорок років творчої діяльності він спорудив кілька найзначніших будівель. Основним архітектурним акцентом є центральна напівкругла площа, забудована двома симетрично розташованими увігнутими будинками. Саме ця архітектурна ідея яскраво виявлена у величезних Потьомкінських сходах. Сходи, пам'ятник герцогу Є. Рішел'є і вулиця між увігнутими будинками становлять композиційну поперечну вісь бульвару, що поділяє його на дві частини. Бульвар обмежують з двох боків комплекси будов – садиба графа М. Воронцова та будинок Старої біржі. Воронцовський палац збудований за проектом Ф. Боффо. Палац має чудові інтер'єри, які відзначаються декоративним багатством і художнім смаком.

Скульптура була тісно пов'язана з архітектурою. У другій половині XVII – XVIII століттях скульптура розвивалась у двох взаємопов'язаних, але далеко не тотожних у духовних основах і основоположних мистецьких принципах, напрямках. В українській мистецькій культурі вона поширювалася, насамперед, у вигляді орнаментального декоративного різьблення, фігурна скульптура тут виступала спорадично, спроби ввести її до церковних інтер'єрів як на західноукраїнських землях так і на Лівобережжі залишилися поодинокими епізодами. Головним напрямом розвитку української скульптури залишалася вироблена від початку XVII століття система оздоблення комплексів іконостасів, основою іконографічного репертуару якого була виноградна лоза із залученням декоративних орнаментальних форм європейського походження та стилізованих рослинних мотивів.

Розвиток скульптури в Києві та на Лівобережній Україні у XVIII столітті пов'язаний з діяльністю майстрів Івана Андрійовича Равича (1677 – 1762 рр.) й Сисоя Шалматова. Для оформлення київської ратуші Іван Равич

створив серію мідних овальних рельєфів. Монументальну дарохранительницю для Флорівського монастиря Равич оздобив скульптурними статуєтками-алегоріями, що розповідають про діяльність церкви. З сюжетних рельєфів найкраще виконано «Тайну вечерю».

На початку 50-х років XVIII століття у м. Городенці працював Й.-Г. Пінзель. Тут він виконав найбільше замовлення Миколи Потоцького – п'ять вівтарів для костьолу О. Месіонерів та чотири — для парафіяльної церкви, а також поставив колону з постаттю Богородиці. Саме в Городенці Пінзель виявив себе як майстер світового рівня. Скульптор досяг нової на той час виразності трактуванням драпіровок, які стали у нього самостійним елементом. Важкі їх маси, що клубочаться навколо тіла, ламаючись і вигинаючись, стрімко пульсують у різні боки, іноді, немов відриваючись від основного об'єму, ширяють у повітрі. Складки одягу передані широкими темпераментно різаними площинами, з вугластими, кристалічними гранями.

Скульптури, що їх виконав Пінзель для фасаду собору Св. Юра у Львові в 1759 – 1761 роках: дві великі статуї святих – Афанасія і Лева на другому поверсі фасадної стіни та фігура Св. Юра на коні в завершенні фасаду свідчать про характерні риси новаторського підходу до вирішення монументальної скульптури. На окрему увагу заслуговують статуї костьолу в містечку Монастирську на Тернопільщині, над якими Пінзель працював у 1761 році. Він також увібрав найкращі досягнення бароко — багатий декор, по-золоту, складну композицію, поєднавши їх із традиціями народної творчості. Поряд з існуючими культурними центрами — Львовом, Києвом – сформувалися нові художні школи в Чернігові, Новгород-Сіверському, Жовкві. До храмових розписів входять пейзаж, портрет, жанрова картина. Доба бароко залишила велику кількість пам'яток різьбярства, дерев'яної скульптури, дивовижних багатоповерхових іконостасів, що прикрашались особливо пишно. У живопису, графіці, скульптурі спостерігався перехід від середньовічних канонів до реалістичних форм з виразними демократичними елементами. Подальшого розвитку набува фресковий живопис, формувалися

головні іконописні школи – волинська, київська, львівська, при Києво-Печерській лаврі, Софійському соборі, у Межигірському й Троїце-Іллінськомумонастирях та ін. Український іконопис вирізнявся живописною розмаїтістю, світськими мотивами, впливом народного світогляду. В іконописі почали широко використовуватись народні мотиви й образи. Святі стали схожими на українських дідів та молодих парубків. На іконах можна побачити запорожців на чолі зі своїм гетьманом, студентів Києво-Могилянської академії, міщан і селян України. Найхарактернішими зразками можна вважати розписи Успенського собору та Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври, Густинського та Хрестовоздвиженського монастирів на Полтавщині, Михайлівської церкви в Переяславі.

На живопис дедалі більшою мірою впливав світський жанр. Визвольна війна потребувала від художників нових образів, близьких і зрозумілих широким масам. Наприкінці XVI століття від іконопису відокремився ландшафтний живопис, портретний, історичний та батальний жанри, які, у свою чергу, впливали на розвиток іконопису. Оригінальним національним явищем стали народні ікони – так звані Козацькі Покрови, на яких зображувалися козаки, старшини, гетьмани. Естетичні уявлення українців найповніше виявились у народному малярстві – популярних картинах «Козак Мамай», «Козак-бандурист», що втілювали ідеал вільної людини, яка понад усе цінує свободу. Як елемент народного побуту такі картини зберігалися до початку XX століття.

Характерною складовою храмового живопису став ктиторийський портрет, тоб-то зображення історичних осіб, які жертвували на будівництво храмів, уславилися благодійними ділами, князів та царів. Наприклад, у вівтарній частині Успенського собору в Києві було зображено 85 видатних діячів – від князів Київської Русі до Петра I; у церкві с. Старогородців поблизу Остра відтворено битву запорожців із татарами, а в Покровській церкві Переяслава був зображений Ф. Прокопович із генеральною старшиною та ін. Серед майстрів іконопису почесне місце належить

І. Рутковичу (розпис іконостасу П'ятницької церкви в с. Жовква) та Й. Кондзелевичу (Богородчанський іконостас у Манявському скиті). Талановитим, вихованим на традиціях українського мистецтва майстром був також І. Бродлакович у Галичині.

Новим явищем у світському мистецтві став парсунний портрет. Він відходить від іконописних традицій. Відбулася спроба максимально правдоподібно передати риси людини. Однак під впливом іконопису портрети цього періоду певною мірою ідеалізовані. Перевага надається зображенню визначних політичних, культурних діячів та міщан. Жіночі портрети зустрічаються рідко, серед них, як перлина, сяє портрет львівської міщанки Варвари Лангиш, виконаний Миколою Петраховичем. У мистецькому середовищі та серед широкого загалу зажили слави портрети гетьманів Б. Хмельницького, І. Самойловича, І. Скоропадського, І. Мазепи, славетних воєначальників Леонтія Свічки, Семена Сулими, видатних учених І. Галятовського, Л. Барановича та ін.

Значний розвиток отримало музичне мистецтво. Вже у XVI столітті в Україні широко використовувалися ноти. Популярними були друковані збірки святкових пісень – ірмологіони. Нотну грамоту вивчали студенти колегіумів, а у XVIII столітті музичною столицею Лівобережжя став Глухів. Тут була відкрита музична школа, де вивчали вокал, гру на скрипці, флейті, гусях, арфі. Більшість випускників потрапляла за традицією до Москви і Петербурга. Наприклад, половину хористів царської капели склали вихідці з України. У XVIII столітті місцева знать також прагнула створювати в своїх маєтках вокальні та інструментальні капели.

Друга половина XVII – XVIII століття – один з найплідніших періодів в історії української музики. У цей час значного розвитку набув музичний фольклор, і на середину XVIII століття сформувався його основний класичний фонд, що є великим надбанням українського народу.

Вершини свого розвитку досяг музичний епос – думи та історичні пісні. Епос став народним літописом, що відобразив найголовніші історичні

події епохи – національно-визвольну боротьбу під проводом Богдана Хмельницького проти польсько-шляхетського поневолення. Центральне місце в українському епосі цього періоду займають постаті Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Данила Нечая, Максима Кривоноса, Нестора Морозенка та ін. (дума «Про Хмельницького і Барабаша», «Про корсунську перемогу», історичні пісні «Засвіт встали козаченьки», «Ой Богдане, батьку Хмелю»).

Великий хор і оркестр мав протягом 1770 – 1780 років генерал-губернатор Малоросії російський граф П. Румянцев-Задунайський у маєтку Вишеньки на Чернігівщині. Велика капела була в російського князя Г. Потьомкіна, яка складалася з 200 музикантів.

У другій половині XVII — першій половині XVIII століття в Україні розквітла багатоголоса церковна музика барокового стилю, яка за своїм високим художнім рівнем, національною самобутністю не поступалася українській бароковій літературі, архітектурі та малярству. Цей спів в Україні називали партесним (від лат. *pars* – частина, участь, партія) і така назва збереглася до наших днів. Виникла дуже велика кількість партесних творів. Створюючи українську партесну музику, митці засвоїли композиторську техніку концертуючого стилю західноєвропейської та польської церковної музики. У багатоголосому викладі українські композитори орієнтувалися на чотириголосу акордову вертикаль, яка може подвоюватися і потроюватися.

Витоки театрального мистецтва України сягають княжої доби, коли мандрівні актори-скоморохи розважали народ своїми діями – танцями, піснями, завжди доречними та актуальними. На другу половину XVII — першу половину XVIII століть припадає період дальшого розвитку започаткованого наприкінці XVI століття українського шкільного театру. Якщо до першої половини 30-х років XVII століття головним осередком українського шкільного театру був Львів, то у другій половині XVII століття його центром стає Київ, власне, Києво-Могилянський колегіум. Саме

наприкінці XVI — напочатку XVII століття український театр розвивається у вигляді найпростіших його виявів — декламацій і діалогів. Декламація — це віршовані панегірики у формі й привітань, надгробних промов, написів, послань. Темати їх були герби або їх елементи, якісь найновіші події (війна, укладання миру, зустріч або відправлення посольства, чиясь смерть, перемога, релігійні свята — Різдво, Великдень та ін., важливі історичні події тощо). Виконувались декламації гуртом у шкільних класах або в церквах без сценічних атрибутів, але під час свят урочистостей допускалося скупе сценічне оформлення (виконавці, одягнуті у відповідні костюми реальних або алегоричних постатей, декламували серед декорацій, вдаючись до відповідних жестів). Збереглися декламації Лазаря Барановича, Дмитрія Туптала, Петра Поповича-Гученського, присвячені Ісусу Христу.

З курсів поезики і риторики, які викладалися в українських школах у другій половині XVII століття, до нас дійшли тільки деякі, але й вони дають конкретне уявлення про той обсяг знань, які здобували студенти в галузі драматичної творчості і сценічного мистецтва. Написанням і розігруванням драматичних творів керував учитель поезики, хоча початки декламації, виразного читання викладав учитель риторики. Хоч ці твори мали релігійно-дидактичний характер, тогочасна дійсність відбивалася в них у вигляді світських елементів, де були відгуки на окремі животрепетні питання сучасності.

У XVII столітті на території Східної Галичини й у Києві з'явилися зразки поетичних панегіриків, написаних у формі декламації та у стилі бароко.

На другу половину XVII — першу половину XVIII століття припадає значна кількість давньої української інтермедії. Вони відзначаються яскравими характерами персонажів, гострими, дійовими, комедійними контрастами і композиційною стрункістю. В одних із перших інтермедій, що дійшли до нас, сюжет був простим, а в інших він взагалі нерозвинений. В основі одних лежать мандрівні анекдоти й казки, в основі інших — веселі

бувальщини з народного життя, але всі інтермедії за своєю природою близькі до імпровізаційного театру різних народів – від грецького міма до італійської комедії масок. Шарж, гротеск, бурлеск, пародія, макаронічна мова були в інтермедії засобами комічного. Дійовими особами виступали українські селяни, козаки, цигани, євреї-корчмарі, німці, студенти. Зміст інтермедій зводиться в основному до суперечок, які здебільшого закінчувалися бійками. Сперечаються іудеї з християнином, батько з сином, німець з українським селянином, польський шляхтич з козаком, циган і єврей з селянином тощо.

У кращих своїх зразках українська інтермедія була гострою політичною сатирою на окремі соціальні явища тогочасного суспільства, в ній звучали мотиви визвольної боротьби українського козацтва проти польської шляхти, викривалися гнобителі народу – шляхтичі, євреї-орендарі, православні, уніатські католицькі священики.

Українські інтермедії та інтерлюдії надавали виконавцям надзвичайно широкі можливості для відтворення різноманітних, індивідуалізованих рис зображуваних персонажів, для застосування різнобарвних художніх засобів і виразних сценічних прийомів акторської майстерності. Популяризаторами інтермедій у народному середовищі були переважно студенти Києво-Могилянської академії, школярі тогочасних колегіумів в Україні. Особливо під час вакацій, щоб заробити собі на прожиття, вони влаштовували інтермедійні вистави.

У середині XVI століття з'явився вертеп – ляльковий народний театр. Вертепом називалася печера, де народився Ісус Христос. Для вистави використовувалася скринька у вигляді двоповерхового будиночка, а ляльки приводились у рух за допомогою ниток. У верхній частині розігрувалися сцени на біблійні сюжети, у нижній – народно-побутові. Вертепні вистави влаштовувалися на торгових площах, у будинках заможних козаків та міщан. Дійовими особами вертепних вистав були селяни, козаки, «москалі», «ляхи», євреї, попи та інші герої, широко відображалися народний побут і звичаї.

Дотепні сцени із життя можновладців, панів та священників часто містили сатиру, за що їхні автори переслідувалися урядовцями.

Час його виникнення досі не з'ясований. Перше документальне свідчення проходіння з ляльками в Україні фіксується 1573 роком, але невідомо, чи ця лялькова гра якимось стосувалася того своєрідного театру, що дійшов до нас у пізніших зразках. Цікавим є свідчення українсько-польського етнографа Еразма Ізопольського (1843 р.) про те, що він бачив у Ставищах (є кілька Ставищ — у Київській, Волинській, Житомирській і Рівненській областях) триповерхову вертепну скриньку з датою 1591 р., а в Дашівщині (тепер село Дашів Іллінецького району Вінницької області) – з датою 1639 р. За описом Ізопольського скринька мала триповерховий палац з галереєю, висунутою з третього поверху, на якій безнастанно несуть варту група солдатів і барабанщик. Вистави у вертепі відбувалися на третьому і першому поверхах, а другий поверх служив складом і місцем для перебування акторів (ляльок) та притулком всієї вертепної машинерії.

До XVIII століття належать початки аматорського театру демократичних прошарків населення міст України.

Україна XVIII століття у світовій культурі яскраво представлена діяльністю видатного філософа, поета, педагога Григорія Савича Сковороди.

Література:

- 1. Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одиссей, 2006. – С. 311 - 332.*
- 2. Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І. І. Тюрменко. – Вид 3-тє. – К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 232 - 250.*
- 3. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. – С. 273- 291.*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

В першій половині ХІХ століття в Україні, як у всій Російській імперії, діяли навчальні заклади чотирьох типів: 1) парафіяльні школи – для людей найнижчих станів; 2) повітові училища – для дворян, купців, урядових службовців, ремісників; 3) гімназії – для дворян і чиновників; 4) ліцеї та університети – для дворян. Більшість населення України було неписьменним. У цей час на Україні було 19 гімназій (по дві гімназії в Києві, Одесі, Харкові), три ліцеї – Одеський (1817 р.), Кременецький ліцей (1805 р.) і Ніжинський (1832 р.), Київська духовна академія і три університети – Львівський (1661 р.), Харківський (1805 р.) і Київський (1834 р.), а також Львівська технічна академія (1844 р.).

В цей час в Україні спостерігалось відродження інтересу до національної історії. Серед відомих її дослідників були: М. Костомаров (1817 – 1885 рр.) – видатний український історик, письменник та громадський діяч. Йому належать праці з історії України («Б. Хмельницький», «Руїна»), з історії Росії («Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей»), збірки поезій («Українські балади», «Вітка»), історичні драми («Сава Чалий», «Переяславська ніч»); М. Маркевич (1804 – 1860 рр.) – український історик, письменник, етнограф, який є автором збірки «Українські мелодії», відомої історичної праці у п'яти томах «Історія Малоросії». Цікавою є також колекція документів з історії України ХVІІ–ХVІІІ століть; М. Максимович (1804 – 1873 рр.) – видатний український історик, природознавець, філолог, фольклорист, етнограф. Написав історичну драму «Звідки пішла Руська земля за розповіддю Нестерової повісті і за іншими старовинними письменами руськими», низку праць з історії гайдамацького руху, опублікував багато цінних документів з історії України.

У першій половині ХІХ століття Харківський університет став центром наукових досліджень. Ректором університету у 1813 – 1820 роках був

відомий професор математики Т. Осиповський – автор тритомного «Курсу математики».

В 1817 році у Львові була створена культурно-освітня установа під назвою «Львівський інститут Оссолінських» («Оссолінеум»). Його засновником був польський просвітитель, бібліограф, літературознавець та історик М. Оссолінський. Інститут мав два відділи, бібліотеку і музей.

Українську літературу першої половини ХІХ століття представляє яскрава постать І. П. Котляревського. У 1798 році він видав поему «Енеїда». Важливу роль у розвитку драматургії відіграла його п'єса «Наталка-Полтавка». Крім літературної діяльності, І. Котляревський брав участь у громадському житті України. П. Гулак-Артемівський (1790 – 1865 р.) написав кілька десятків віршів та байок, в тому числі знамениту «Пан та собака», що вийшла в 1818 році. Творчість Т. Шевченка (1814 – 1861 рр.) мала величезний вплив на духовний розвиток та національне самоусвідомлення українського народу. Його основні твори: збірка «Кобзар» (1840 р.), поеми «Гайдамаки» (1841 р.), «Назар Стодоля» (1843 р.), поезія «І мертвим і живим...» (1845 р.) та ін. – були не лише літературним явищем, але й політичним маніфестом. Т. Шевченко був великим українським поетом, художником, мислителем, громадським діячем. Видатним українським прозаїком вважається Г. Квітка-Основ'яненко (1778 – 1843 рр.). Найбільш відомі його сатиричні твори: «Дворянські вибори», «Шельменко-денщик», «Сватання на Гончарівці», «Конотопська відьма». Є. Гребінка (1812 – 1848 рр.) – талановитий український байкар. Найпопулярніші його твори: «Малоросійські приказки», «Ніжинський полковник Золотаренко», «Чайковський», слова романсу «Очи черные» та ін.

Творчо працював над розбудовою української культури і літератури, пробудженням національно-патріотичної самосвідомості українців П. Куліш (1819 – 1897 рр.). Він намагався виробити ідеологічну програму для українського народу, мріяв про розбудову державності в Україні, наполягав на ідеї рівноправного єднання України і Росії. Відомими історичними

творами П. Куліша є: тритомник «История воссоединения Руси», брошура «Крашанка русинам і полякам на Великдень 1882 р.», поема «Куліш у пеклі», роман «Чорна рада».

Із народу вийшли талановиті співаки-кобзарі та лірники, які поширювали надбання народної творчості по всій Україні. Найвідомішими кобзарями були Андрій Шут, Іван Крюковський, Остап Вересай, Федір Грищенко. У цей період з'явилися перші фольклорні збірники М. Цертелєва («Досвід збирання стародавніх малоросійських пісень») та М. Максимовича («Малоросійські пісні», «Українські народні пісні»). На західноукраїнських землях фольклорним виданням був збірник «Русалка Дністровая», який надрукувала «Руська трійця».

У галузі музики широкої популярності набули пісні-романси «Їхав козак за Дунай», «Віють вітри», «Сонце низенько». На слова Т. Шевченка були створені пісні-романси «Думи мої», «Ой одна я, одна», «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий», на слова М. Петренка – «Дивлюсь я на небо», В. Забіли – «Гуде вітер вельми в полі», «Не щебечи, соловейку». В 1809 році з нагоди відкриття театру в Одесі виступив М. Овсянико-Куликовський із своєю симфонією, створеною на основі українських народних пісень.

В українському живописі був поширений романтичний напрямок (М. Сажин, І. Сошенко, Т. Шевченко). Найвищим досягненням була творчість Т. Шевченка. Він створив 130 портретів. Відомі його акварельні картини «Пожежа в степу» та інші. Вершиною мистецької творчості стали серії «Притча про блудного сина», «Кара колодкою», «У в'язниці». Монументальне мистецтво було представлено творами І. Матроса (пам'ятник дюку Ришельє в Одесі, надгробок фельдмаршалу П. Румянцеву-Задунайському в Києво-Печерській лаврі), Ж. Тома де Томона (Тріумфальна колона Слави в Полтаві) та ін.

В українській архітектурі переважав стиль класицизму. Зразки цього стилю: оперний театр (архітектор Ж. Тома де Томон), міські сходи (Потьомкінські сходи, архітектор Ф. Боффо), археологічний музей

(архітектор Ф. Гонсіоровський) в Одесі; головний корпус Київського університету (архітектор В. Беретті), Ніжинський ліцей (архітектор Л. Руска) будинок міської адміністрації в Полтаві (архітектор А. Захаров) Творами садово-паркового мистецтва стали чудовий Софіївський парк в Умані, палац Галагана у селі Сокоринцях, парк «Олександрія» у місті Білій Церкві.

Література:

1. *Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одиссей, 2006. С. 333 - 346.*
2. *Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І. І. Тюрменко. Вид 3-тє. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 269 - 292.*
3. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге перероб. і доп./ За ред. проф. А. Ярмися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. С. 292- 318.*

КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Великі зміни в суспільно-економічному житті України, що сталися у другій половині ХІХ століття, спонукали помітне пожвавлення культурного життя українського народу. Епоха бурхливого розвитку промислового капіталізму, що потребував більш передової науки, техніки й освіти, завершення формування української нації, розвиток національно-визвольної боротьби, передові ідеї громад – все це спричинило глибокі зміни не лише у сфері матеріальної, але й духовної культури в Україні у пореформену добу.

Освіта другої половини ХІХ століття зазнала помітних змін, хоча в цілому її розвиток залишав бажати кращого. Шкіл для навчання дітей простого народу не вистачало, та й заохочення молоді до навчання було поставлено слабо. Тому понад 70% дітей шкільного віку залишалося поза навчанням. Ось чому за даними перепису 1897 року в Україні 87% населення було неписьменним.

Визначну роль у поширенні освіти в Україні мали відіграти створені представниками прогресивної інтелігенції недільні школи. Таку назву вони дістали тому, що навчання в них проводилось у неділю та в неробочі дні. Ці школи організовувались у Києві, Харкові, Чернігові, Катеринославі, Полтаві, Одесі та багатьох інших містах, а подекуди й в селах. Спочатку уряд не заперечував їхнє заснування. Велику роль у відкритті та поліпшенні роботи недільних шкіл відіграв тодішній попечитель Київського й Одеського навчальних округів, відомий уже тоді вчений-хірург і педагог, професор М. І. Пирогов. Прославилась розвитком недільних шкіл у Харківщині й прилеглих губерніях талановита поетеса, педагог-просвітитель, автор методичних праць із навчання грамоти дорослих Христина Алчевська. Вона заснувала у Харкові першу жіночу недільну школу. У недільних школах охоче навчалися як дорослі, так і діти. Тим більше, що навчання у багатьох із них велось рідною українською мовою. Саме через те, що багато недільних шкіл перебувало під впливом національно-визвольних ідей громад, уряд ці

школи заборонив у 1862 році, а лише у 1864 році їх частково відновили під суворим наглядом органів влади.

Значний внесок у розвиток початкової освіти на Наддніпрянщині зробили земства, що покрили мережею власних шкіл Лівобережжя та Південної України. Земську освіту часто очолювали передові, прогресивні люди, які сприяли впровадженню у навчання математики, історії, літератури, географії й природознавства, працювали над покращенням методики викладання, витіснили схоластику та зазубрювання. Характерний показник: на Правобережжі земства почали діяти лише у 1911 році і тому цей край стояв на останньому місці в імперії за рівнем грамотності. Тут функціонували церковнопарафіяльні школи.

На Західній Україні система народної освіти була більше розвинута, хоча тут насаджувалися чужі польська та німецька мови. На маленькій Буковині було три українські гімназії, вчительська семінарія, українські початкові школи діяли у кожному селі. Мережа українських гімназій по містах та шкіл по селах існувала й у Галичині.

Щоб забезпечити зростаючі потреби економіки в освічених кадрах, урядові довелося збільшити кількість середніх і вищих закладів. На кінець XIX століття в Україні діяло 129 гімназій, 19 реальних училищ і 17 комерційних. Освічених фахівців готували Київський, Харківський, а з 1865 року також Новоросійський (Одеський) університети та засновані у кінці XIX століття Харківський технологічний інститут, Київський політехнічний інститут, Катеринославське вище гірниче училище, Ніжинський історико-філологічний інститут. На Західній Україні працювали Львівський університет, Львівський політехнічний інститут. У 1875 році на базі духовної семінарії у Чернівцях було відкрито університет у складі трьох факультетів. Викладання в ньому велося німецькою мовою.

В цих умовах в Україні розвивалася передова наука. Адже зростання великої промисловості було неможливе без застосування нових винаходів, удосконалень, нової техніки. Тому наука у цей час набула великого значення,

й особливо високого рівня розвитку досягли природничі науки, математика, хімія, фізика, біологія. У країні та за її межами стали відомими праці київського дослідника нової алгебраїчної теорії М. Є. Ващенко-Захарченка. Вихованець Одеського університету С. П. Ярошенко відкрив нову тоді проекційну геометрію. Астроном Київського університету В. С. Бредіхін став творцем теорії походження метеоритних потоків комет. Важливою подією стало відкриття у 1884 році в Київському університеті кафедри теоретичної фізики. Велику роль у розвитку науки відіграли засновані в Києві, Харкові й Одесі товариства дослідників природи та фізико-математичні товариства. В Україні на той час працювало багато відомих російських та українських учених. Серед них: математик О. М. Ляпунов, економісти Тадей Рильський і Михайло Туган-Барановський, хіміки М. М. Бекетов і С. Р. Реформатський, ембріолог О. О. Ковалевський, антрополог Федір Вовк. Особливо великий крок уперед зробила в Україні мікробіологія завдяки невтомній праці І. І. Мечникова та його учня М. Ф. Гамалії. У 1886 році вони створили в Одесі другу у світі (після пастерівської в Парижі) бактеріологічну станцію, де проводили дослідження боротьби з такими епідемічними хворобами, як чума, холера, тиф, сказ, сухота. Вони першими почали запроваджувати щеплення від цих хвороб.

Українські мовознавці доводили самобутність і самостійність української мови, її лексичне і граматичне багатство. Грунтовні нариси з історії української мови написали П. Житецький, А. Тимченко, П. Куліш.

Справжньою українською академією наук у кінці століття стало перетворене в 1892 році з літературного Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка у Львові. Особливо бурхливий його розвиток почався, коли місце голови у 1897 році посів професор Михайло Грушевський. Товариство об'єднало всіх українських вчених обох частин роздертої України, відомих європейських дослідників, У ньому діяло кілька великих секцій за назвами наук – історична, медична, природнича, філософська тощо; багато підсекцій, працювала велика і багата бібліотека. Особливо славилися на весь науковий

світ «Записки наукового товариства імені Т. Шевченка», яких до 1913 року вийшло 120 томів. Окрім того, окремо видруковано багато цінної наукової продукції, яка й нині служить ученому люду.

Українські творці красного письменства, сприйнявши велику революційну спадщину Т. Г. Шевченка, підіймали у своїх творах гострі соціальні та політичні проблеми. Наслідуючи демократичні ідеї М. Драгоманова, вони за допомогою художнього методу реалізму розкривали тяжке селянське життя після реформи, соціальну боротьбу в місті й на селі, колоніальну політику царського та цісарського урядів.

Ще за життя Т. Г. Шевченка були надруковані високохудожні «Народні оповідання» Марка Вовчка (М. Віленської). У них від імені простих людей письменниця показала тяжку селянську долю, жіночі страждання, засудила систему кріпосного гніту.

У 1880 році вийшов перший великий реалістичний соціальний роман в українській літературі «Хіба ревуть воли, як ясла повні». Автором його був Панас Мирний (П. Рудченко). У романі автором введено образ селянина-бідняка Чіпки, котрий у непосильній боротьбі з несправедливістю, злиднями, за кращу долю гине у сибірській каторзі. В романі «Повія» Панас Мирний показав тяжку долю селянки Христі, яка втікає від сільських злиднів у капіталістичне місто і гине там без роботи.

У галузі художньої прози прославився повістями та оповіданнями на соціально-побутові теми І. Нечуй-Левицький. У своїх творах письменник засуджував як кріпацьку, так і капіталістичну експлуатацію («Дві московки», «Бурлачка», «Микола Джеря»), показував згубний вплив приватної власності на людину («Кайдашева сім'я»), а також паразитичне життя духовенства («Афонський пройдисвіт», «Старосвітські батюшки та матушки»).

Продовжувалася діяльність патріарха українського письменства Пантелеймона Куліша. Його літературна і публіцистична творчість розквітла в останні десятиріччя життя. Саме у цей час вийшли збірки віршів «Хуторна поезія», «Дзвін», «Позичена кобза». Та найбільшої слави зажив перший в

українській літературі роман, написаний Кулішем на історичну тему «Чорна рада», присвячений подіям, що розгорнулися навколо обрання гетьманом Івана Брюховецького на ніжинській «чорній раді». Завдяки художнім якостям роман «Чорна рада» й нині належить до популярних белетристичних творів. Багато написано П. Кулішем і публіцистичних творів, присвячених болючим питанням національно-визвольного руху, діяльності галицьких та наддніпрянських українофілів. Пантелеймон Куліш зробив чудові переклади В. Шекспіра і Біблії рідною мовою, впорядкував українську абетку, якою ми користуємось і сьогодні та яка називається «кулішівкою».

На історичну тематику написали перші повісті Микола Костомаров («Чернігівка») та Іван Франко («Захар Беркут»). «Чернігівка» розповідає про події в Гетьманщині й у Москві доби Петра Дорошенка, а «Захар Беркут» присвячений героїчній боротьбі жителів Карпат з монголо-татарськими ордами Батия. Особливо поглибив історичну тематику в літературі Михайло Старицький, якому належить роман-трилогія «Богдан Хмельницький», романи «Руїна», «Молодість Мазепи», «Розбійник Кармелюк».

Цілу епоху в історії української літератури складає творчість Івана Франка. Після Т. Г. Шевченка наша культура та інтелектуальна думка ще не знали такого творця за глибиною таланту й особливо за розмаїттям його прикладення. Він був поетом (збірки «З вершини і низин», «Зів'яле листя»), прозаїком, перекладачем, драматургом, вченим-істориком, літературознавцем й мовознавцем. Як літератор він не має собі рівних по використанню всього багатства жанрів, літературних форм і засобів. У вірші «Каменярі» поет висловив упевненість у перемозі українського народу над поневолювачами. Коли письменник ознайомився з соціалістичним вченням, він спрямував свою творчість на боротьбу за піднесення революційного руху робітників і селян. Його твори «Бориславські оповідання», «Борислав сміється», «Гімн» та інші закликали народ до боротьби з існуючим ладом, з колоніальним гнітом. Поет переконаний, що український дух нарешті пробудився і переможно йде до мети – здобуття Україною волі та

незалежності. Найповніша на сьогодні збірка творів Івана Франка нараховує п'ятдесят томів.

Видатна поетеса і громадська діячка Леся Українка (Лариса Косач) належала до плеяди славетних українців: її матір'ю була письменниця Олена Пчілка, дядьком – Михайло Драгоманов, близькими родичами – письменник М. Старицький, композитор Микола Лисенко. Родини Лисенків, Антоновичів, Косачів і Старицьких стали осереддям українського руху в Києві. В їхніх помешканнях збиралася громада, літературні клуби, політичні гуртки, обговорювалися проблеми національно-визвольного руху. Поетеса, не зважаючи на тяжку недугу, що мучила її все життя, вивчила європейські мови, робила чудові переклади німецької, англійської, французької класики, писала оригінальні, самобутні вірші, драми, підручники. Їй належать поетичні збірки «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки», окремі вірші. Вона була пригнічена відсутністю широкої боротьби за національне визволення серед такого сильного, багатомільйонного народу, як українці.

Тяжка доля випала талановитому поету-народнику Павлу Грабовському. За антицарську діяльність його заслали до Сибіру, де він і помер. У кінці століття розпочав свою письменницьку діяльність і М. М. Коцюбинський, котрий уже в ранніх творах критикував поміщицький лібералізм, засуджував експлуатацію українських селян і робітників.

Своєрідним талантом відзначалось і багато інших українських літераторів, зокрема, байкар Леонід Глібов, прозаїк Анатолій Свидницький (роман-хроніка «Люборацькі»), гуморист Степан Руданський («Співомовки»). На західноукраїнських землях теж жила група талановитих майстрів слова. Це поет Юрій Федькович, якого називали «буковинським соловейком», письменниця Ольга Кобилянська (повість «Земля»), Василь Стефаник (збірки новел), Марко Черемшина (оповідання).

Стараннями групи науковців та літераторів у Львові був заснований і почав виходити в 1898 році під редакцією І. Франка як загальноукраїнський перший літературний журнал «Літературно-науковий вісник».

У 1881 році уряд зняв заборону на постановку україномовних п'єс, і відразу ж почалася доба небувалого розквіту національного театру. Він став єдиною масовою українською установою, в якій на повну силу лунала рідна мова, яку не лише слухали, а якої й вчилися. Театр нагадував про славне історичне минуле, вільну козаччину, гетьманську державу, будив національну свідомість. Зародком нового, реалістичного побутового театру стала аматорська трупа драматурга І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого), що діяла у 1874 – 1876 роках в Єлисаветграді. Остаточо український театр оформився у 1882 році, коли до названої трупи ввійшли люди великої акторської і драматичної сили – Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Марія Заньковецька, брати Тобілевичі (Іван, Панас і Микола). Тому цей професійний національний театр називають ще театром корифеїв.

У 1864 році у Львові на народні гроші товариство «Руська бесіда» організувало національний професійний театр з такою ж назвою. Першою виставою стала інсценізація повісті «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка. Але, не маючи достатньої підтримки від українських організацій – ні грошей, ні акторів, ні популярного репертуару, життя театру ледве жевріло, аж поки його не закрили під час першої світової війни російські окупаційні органи влади.

Розвиток національного театру покликав до життя цілу плеяду чудових українських письменників-драматургів, яким вдалося створити неперевершені взірці шедеврів цього літературного жанру. Для своїх труп писали п'єси Іван Карпенко-Карий і Марко Кропивницький. Драму «Лімирівна» написав Панас Мирний. Оригінальним драматургом була Леся Українка. Вона відійшла від традиційної соціально-побутової селянської тематики, що панувала в українській драматургії, й звернулася до сюжетів на античні, біблейські та євангельські, середньовічні теми. У своїх драмах письменниця підіймала важливі проблеми людських стосунків, добра і зла, зради і кохання, вірності й дружби, показувала різкий контраст між одухотвореною природою та сірою, похмурою дійсністю.

Організатор і керівник перших українських професійних труп Михайло Старицький був і талановитим драматургом. Він написав кілька історичних п'єс – «Богдан Хмельницький», «Оборона Буші», «Маруся Богуславка» та ін. Перу І. Франка належить драма «Украдене щастя». Побудована на проблемах любові, вірності, зради і вічного любовного трикутника, п'єса живе й не сходить зі сцени театрів і нині, а також втілена у кіноверсію.

Провідною зіркою національного театру стала Марія Заньковецька (Адасовська), яка народилася під Ніжином у родині збіднілого поміщика. Актриса великої драматичної сили, вона зіграла головні жіночі ролі майже у всіх тогочасних п'єсах, створивши багато прекрасних і різноманітних образів українських жінок.

Із часом театр корифеїв настільки зріс, що поділився на кілька труп, які поклали початок існуванню нових театральних колективів. У цілому в кінці ХІХ століття в Україні існувало більше 20 труп – як національних українських, так і російських і так званих «російсько-малоросійських», що діяли у провінції. Одній з таких труп вдалося навіть побувати на гастролях у Парижі й показати французам «Наталку - Полтавку» та «Назара Стодолю».

Багатий український пісенний та епічний фольклор приваблював як українських, так і російських композиторів. Так, на українську тематику (за творами М. В. Гоголя) написали опери П. Чайковський («Черевички»), М. Мусоргський («Сорочинський ярмарок») та М. Римський-Корсаков («Майська ніч», «Ніч перед Різдвом»). У 1863 році в Петербурзі відбулася прем'єра першої української опери «Запорожець за Дунаєм», в якій розповідалося про прагнення козаків повернутися із-за Дунаю на рідну Україну. Автором лібрето і музики став С. С. Гулак-Артемівський, вихованець М. І. Глінки, великий друг Т. Г. Шевченка.

Але найбільш популярним і талановитим українським композитором, основоположником новітньої національної музики був Микола Віталійович Лисенко, який своїми творами здобув всесвітню славу. Йому належать опери «Тарас Бульба», «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Наталка - Полтавка», а також

опери для дітей – «Коза-Дереза», «Пан Коцький», «Зима і весна». М. В. Лисенко виховав плеяду композиторів і музикантів, є автором кількох збірок кантат, обробок народних пісень, музики до тексту «Кобзаря».

Твори Т. Г. Шевченка надихали й інших талановитих музикантів. Так, композитор Гладкий написав музику до слів «Заповіту», а П. Ніщинський створив мелодію хору «Вечорниці» (з драми «Назар Стодоля»), серед якого особливо виділяється головна партія «Закувала та сива зозуля», що увійшла до репертуару українських хорів по всьому світу. Відставний офіцер, історик Микола Аркас, який жив у Миколаєві, написав оперу «Катерина» за однойменним твором Т. Шевченка. Її вперше поставила наприкінці століття у Москві трупа М. Кропивницького.

На Західній Україні теж з'явилися талановиті композитори. Це, перш за все, А. Вахнянин – автор опери «Купала», хорів до трагедії «Ярополк» і музики до революційної пісні «Шалійте, шалійте, скажені кати», а також композитори М. Вербицький, який написав близько 22 оперет, та І. Воробкевич з Буковини.

Нев'янучою славою покрила себе видатна українська співачка Соломія Крушельницька, завдяки чарівному сопрано якої зазнала слави опера Пуччіні «Мадам Батерфляй».

Засноване у Петербурзі Російське музичне товариство мало свої численні філії по всій Наддніпрянщині – у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, Полтаві. У відділах товариства працювали музичні школи, курси, проводилися музичні свята, фестивалі, на яких лунала народна та професійна національна музика.

Визначну роль в організаційному становленні української професійної музики у Західній Україні відіграло товариство «Боян», створене в 1891 році у Львові, керівником якого став Анатоль Вахнянин. У Львові, Києві та Одесі діяли оперні театри, хоча й були вони польсько-німецькі та російські. Приміщення театрів, споруджені талановитими архітекторами, і сьогодні є перлинами будівельного мистецтва, окрасою цих міст.

Багато полотен на українську тематику створив І. Ю. Рєпін, який народився і виріс в Україні, у м. Чугуєві на Харківщині. Це, насамперед, такі картини, як «Вечорниці», «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», «Гопак», портрет Т. Г. Шевченка. При його сприянні Микола Мурашко в 1875 році заснував у Києві Малювальну школу, що стала центром підготовки високоосвічених художників-професіоналів. У ній навчалися згодом видатні майстри пензля – Іван Їжакевич, Олександр Мурашко. Майстром побутового жанру в живописі був Микола Пимоненко. Його олійні полотна «Весілля», «Свати», «Ворожіння» яскраво й реалістично передають побут і звичаї українців, їхній одяг, характер, вдачу. Спостерігаючи за змінами у селі, митець створив картини «Жнива», «Проводи рекрута», «Жертва фанатизму», на яких бачимо драматичні ситуації пореформених змін.

Завжди захоплюють глядача високою майстерністю і глибоким психологічним проникненням у світ своїх героїв картини Костя Трутовського, який яскраво і неповторно передав будні й свята простого народу Лівобережжя і Слобожанщини. Його роботи є окрасою багатьох музеїв, і не лише України.

У галузі мистецтва скульптури особливо визначним явищем було відкриття в 1888 році у Києві пам'ятника гетьману Богдану Хмельницькому. Автором проекту став скульптор М. Микешин.

Під впливом економічних змін, що сталися в Україні, поступово змінювалось і українське село, де проживала переважна більшість українців і яке продовжувало залишатися носієм національних звичаїв, традицій і культури. На селі стала з'являтися нова сільськогосподарська техніка, виробили заводи, фабрики, підприємств легкої промисловості – тканини, одяг, посуд тощо. Але у більшості сільській побут залишався традиційним.

Селяни самі для себе ткали полотно, плахти, килими, рядна, рушники, шили з домотканого полотна одяг – сорочки, штани. Як верхній одяг (кожухи, свити, сіряки), так і нижній (сорочки) вправні й умілі селянки

майстерно вишивали неповторними, вигадливими візерунками, орнаментами, що були у кожному регіоні своєрідні й особливі.

Жила і традиція народнопісенної творчості. У кінці XIX століття особливо популярним став спів кобзаря Михайла Кравченка, від якого українські письменники та музики записали багато пісень і дум. Народну музику виконували на кобзах, бандурах, торбанах, цимбалах, скрипках, бубнах.

У другій половині XIX століття в архітектурі України утвердилася еkleктика: готель «Пасаж» (архітектор Л. Влодек), нова біржа (архітектор О. Бернардацці), оперний театр (архітектори Г. Гельмер і Ф. Фельнер) в Одесі; оперний театр (архітектор В. Шретер), «будинок з химерами» (В. Городецький) у Києві; оперний театр у Львові (архітектор З. Горголевський).

Література:

1. *Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одіссей, 2006. – С. 333 - 346.*
2. *Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І. І. Тюрменко. Вид 3-тє. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 292 - 308.*
3. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. С. 292- 318.*

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА ХХ СТОЛІТТЯ

ХХ століття для України стало часом великих випробувань, важливих суспільно-політичних подій. Та незважаючи на складні катаклізми, українська культура продовжувала плідно розвиватися.

На початку століття українська мова поступово проникає в різні сфери народного буття. Прогресивні діячі відстоювали право на навчання в школах рідною мовою; були створені україномовні підручники для початкової школи. У Львівському та Чернівецькому університетах існували українознавчі кафедри. Під час революції 1905 – 1907 років в Україні поширилася діяльність "Просвіт", що видавали літературу українською мовою, читали лекції, відкривали бібліотеки. Діяльність "Просвіт" часто була пов'язана з національно-визвольною боротьбою.

Значну роль у пропаганді української літератури, досліджень з історії, археології, етнографії відіграли журнали "Киевская старина", "Українська хата", "Літературно-науковий вісник". На Заході України національно свідомі наукові сили об'єдналися в Наукове товариство ім. Т. Шевченка. На Сході України (у Києві, Харкові, Одесі) також існували наукові товариства, що сприяли поширенню технічних знань, вивченню та охороні пам'яток старовини.

На початку ХХ століття працювали класики української літератури І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, письменники молодшої генерації – В. Винниченко, О. Олесь, В. Стефаник; корифеї українського театру – М. Кропивницький, М. Старицький, М. Садовський, М. Заньковецька; композитори – М. Лисенко, К. Стеценко, С. Людкевич, О. Кошиць; художники – В. Кричевський, Г. Нарбут, М. Бойчук.

Українська культура початку ХХ століття розвивалася у руслі загальносвітових тенденцій, тяжіючи до авангарду. Так, українські письменники Східної України, об'єднані навколо журналу «Українська хата» (А. Кримський, М. Вороний, Г. Чупринка тощо), утверджували потребу в творенні нових суспільних і національних форм буття.

У руслі авангарду розвивався й український живопис початку ХХ століття. Молоді художники відмовлялися від академічних традицій, намагалися в нових естетичних формах вирішити складні проблеми, що поставали перед суспільством.

До нових течій світової музики приєдналася і українська музика. Але це відбулося набагато пізніше. Українська музика на зламі ХІХ – ХХ століть пережила великі зміни. Продовжувався розвиток потужного фольклорного струменя, який живила творчість видатних українських композиторів – Якова Степового, Кирила Стеценка та Миколи Леонтовича.

Геній Миколи Леонтовича особливо яскраво проявився в хоровій творчості, насамперед у галузі обробки пісенного фольклору. Блискучий знавець національної хорової культури, композитор підняв обробку народної пісні на рівень світових музичних зразків (хорова обробка колядки «Щедрик»). Його хори, як «Дударик», «Козака несуть», «Із-за гори сніжок летить», «Ой з-за гори кам'яної» стали справжніми шедеврами хорової музики. Особливої уваги він надавав співу а капелла. Серед його доробку є також незакінчена опера "На Русалчин Великдень".

Численні обробки народних пісень залишив і другий майстер хорової музики – Кирило Стеценко. Музичну освіту він здобував самотужки. Великий вплив на К. Стеценка мала творчість і особисті стосунки з М. Лисенком. Серед творів К. Стеценка вирізняються дитяча опера «Лисичка, котик і півник» та оперета «Сватання на Гончарівці». Видатним сучасником К. Стеценка був Яків Степовий. Він приніс в українську музику засади професійного мистецтва. Я. Степовий переважно працював у галузі малих форм – пісня, романс, фортепіанна мініатюра. Його музика перейнята ліричними, навіть інтимними настроями.

Подальшому розвитку українського музичного мистецтва помітно сприяло відкриття в Києві, Львові та Одесі вищих музичних учбових закладів. До цього в Україні існували лише музичні училища. Після організації консерваторій музиканти мали можливість здобувати освіту на

батьківщині. Завдяки цьому в українській музиці ХХ століття інтенсивно розвивалися такі жанри, як опера, симфонія, інструментальна музика, а також виконавство і музична наука. Найкрупнішими композиторами ХХ століття були В. Косенко, Б. Лятошинський, Л. Ревуцький, С. Людкевич.

З часу утворення Центральної Ради (3 березня 1917 р.) почалася активна державна підтримка української культури. Керівництво Центральної Ради підтримувало загальнодемократичні вимоги про скасування будь-яких обмежень щодо української мови, культури, суспільно-політичного життя. Був проголошений курс на створення єдиної народної загальноосвітньої школи. Послідовно проводилася українізація освіти, чому сприяв I Всеукраїнський педагогічний з'їзд (квітень 1917 р.) та Всеукраїнський учительський з'їзд (серпень 1917 р.). На місцях створювалися бібліотеки та готувалися передумови для початку викладання з 1 вересня 1917 року у початкових школах українською мовою. У гімназіях та середніх школах запроваджувалося вивчення української мови, літератури та історії. У 1917 році у Україні почав виходити педагогічний журнал «Вільна українська школа». У вузах запроваджувалася змішана мова викладання, були створені українознавчі кафедри. За Центральної Ради в Україні з'явилися нові вищі навчальні заклади: Київський український народний університет, Київський юридичний інститут, Київський географічний інститут, Кам'янець-Подільський український народний університет, Херсонський педагогічний інститут. 5 грудня 1917 року було засновано Українську Академію мистецтв, що давала вищу художню освіту. Першим ректором Академії став Ф. Кричевський, професорами були українські художники М. Бойчук, В. Кричевський, Г. Нарбут, О. Мурашко та інші.

Пожвавилися театральна діяльність. За ініціативи Леся Курбаса у Києві було створено Молодий театр, довкола якого об'єдналися обдаровані актори молодшого покоління. Продовжували існувати старі та відкривалися нові краєзнавчі та історичні музеї, працювали Київське товариство охорони

пам'яток старовини і мистецтва, Одеське товариство історії і старожитностей.

Події громадянської війни в Україні не сприяли розвиткові культури, спричинили до припинення функціонування багатьох культурно-освітніх закладів. Громадянська війна розкидала українську інтелігенцію по різних угрупованнях. Після її закінчення держава знову повертається до проблем культури. Після встановлення радянської влади в Україні у сфері культури починають здійснюватися перетворення, відомі як «культурна революція». 21 травня 1921 року вийшла постанова Ради Народних Комісарів Української РСР «Про боротьбу з не писемністю», згідно з якою була створена Всеукраїнська надзвичайна комісія з боротьби з не писемністю. Все населення віком від 8 до 50 років, яке не вмело читати й писати, повинно було навчатися грамоті. Тільки за 1921 рік неписемність подолали біля 300 тисяч осіб. Вже в середині 1924 року в Україні функціонували 9943 лікнепи (пункти ліквідації не писемності), 80% яких (7547) вели навчання українською мовою.

З 1920 року (згідно з рішенням X з'їзду партії більшовиків) в Україні радянською владою проводиться політика українізації, що відіграла позитивну роль у розвитку культури. З цього приводу було ухвалено ряд партійних та урядових постанов: у 1919 році Тимчасовим робітничо-селянським урядом України була прийнята постанова «Про обов'язкове вивчення у школах місцевої мови, а також історії та географії України»; у лютому 1920 року – постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про вживання в усіх установах української мови нарівні з великоруською»; у вересні 1921 року – постанов Ради Народних Комісарів Української РСР «Про запровадження української мови у школах та радянських установах».

XII з'їзд РКП(б) у 1923 році офіційно проголосив курс на коренізацію, яка в Україні здобула назву «українізація». Матеріалізуючи рішення партійного форуму, згодом було видано декрет ВУЦВК та РНК УСРР «Про

заходи забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови». Згідно з цією постановою передбачалося переведення на українську мову викладання в закладах освіти, а в неукраїнських школах українська мова ставала обов'язковим предметом. Постанова була схвально зустрінута українською інтелігенцією, прагнення якої на культурній ниві відтепер збігалися з офіційною політикою.

У розвиток згаданої постанови йшлося також про підготовку українських національних кадрів, врахування національного складу республіки при формуванні кадрового корпусу, організація національної преси, книговидавництва, сприяння українському мистецтву.

Після обрання секретарем ЦК КП(б)У Л. Кагановича українізація прискорюється. У липні 1925 року було прийнято постанову РНК УСРР «Про практичні заходи по українізації радянського апарату». Згідно з постановою проводилася атестація чиновників на знання ними української мови, а ті, що ігнорували українізацію, звільнялися з посад.

Українізація, що відбувалася під партійним контролем, ставала часткою загального процесу розвитку української культури. Завдяки українізації вперше українська культура дістала державну підтримку. Але процес українізації ніс на собі відбиток, притаманний пореволюційній епосі політизації та ідеалізації культурної сфери.

У 1920 – 1930-х роках активно розвивалася література.

У розвитку мистецтва цієї доби поєднувалися традиції дожовтневого часу та досвід молодих культурних сил, покликаних до життя революцією. Про бурхливий розвиток літератури цієї доби свідчить утворення різноманітних творчих угруповань («Плут», «Гарт», «Ланка», ВАПЛІТЕ, «Молодняк», «Нова генерація» тощо). У цей час молоді українські письменники часто відмовлялися від традицій класичної літератури та орієнтувалися на літературне життя Західної Європи.

Серед плеяди українських письменників початку ХХ століття – В. Винниченко (1880 – 1951 рр.). Його твори: оповідання «Краса і сила»,

«Малорос-європеєць», «Федько – халамидник», «Голота»; романи «Сонячна машина», «Заповіт батьків»; драми «Пророк», «Щаблі життя» та ін.

Для творів Григорія Косинки (1899 – 1934 рр.) характерна імпресіоністична лаконічність і реалістична місткість авторського письма, ліричність, психологізм (збірки новел і оповідань «На золотих богів», «Мати», «В житах», «Політика»).

За високу письменницьку майстерність проти «масовізму» виступили члени ВАПЛІТЕ (організація, що виникла в Харкові в кінці 1925 року). До неї увійшли колишні члени «Гарту», дехто з «Плугу» і «Жовтня». Організацію очолювали М. Хвильовий, М. Яловий, О. Досвітній, згодом М. Куліш і Г. Епик.

Літературна дискусія в Україні 1925 – 1928 років, започаткована творами М. Хвильового. Полемічні вислови та думки М. Хвильового щодо шляхів розвитку української літератури отримали назву «ідеології хвильовізму», що характеризувалася як прояв впливу української буржуазної культури на пролетарську.

Літературно-мистецькі угруповання існували в Україні до 1932 року, коли у квітні вийшла постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій». У постанові було сказано, що рамки існуючих літературно-художніх організацій стали вже вузькими і гальмували розвиток художньої творчості. А тому було ухвалено всіх письменників, що підтримують платформу радянської влади і прагнуть брати участь у соціалістичному будівництві, в єдину спілку радянських письменників з комуністичною фракцією при ній.

У 1934 році відбувся 1-й Всесоюзний з'їзд письменників, на якому було утворено єдину Спілку письменників СРСР.

Значну роль у розбудові української культури відіграло театральне мистецтво. Продовжували працювати корифеї сцени – М. Старицький і П. Саксаганський, створювалися професійні та аматорські театри.

Справжнім реформатором театру був Л. Курбас, що заснував «Березіль» – експериментальний театр, метою якого було формування засад нового сценічного мистецтва. Тісно співпрацюючи з драматургом М. Кулішем, Л. Курбас прагнув до оновлення театрального мистецтва, виступав проти розважальності і штампу на сцені. Перебував під впливом конструктивізму та експресіонізму. У різний час у «Березолі» виступали А. Бучма, Л. Гаккебуш, М. Крушельницький, Д. Мілютенко, В. Скляренко, Н. Ужвій. Л. Курбас проводив експериментальну і навчальну роботу в театрі.

Добу бурхливого розвитку переживала в 1920-ті роки українська музика. У галузі музичного мистецтва в Україні розвивалася обробка народних пісень. У цьому напрямі продовжували плідно працювати М. Леонтович, Я. Степовий, К. Стеценко. Композитори і педагоги Б. Лятошинський, Л. Ревуцький, М. Вериківський, В. Косенко, С. Людкевич збагатили українську музику інструментальними, симфонічними, оперними творами.

Широкого розмаху набула концертна діяльність. У 1920 роках було створено хорову капелу «Думка», яка за короткий час стала одним з кращих хорів країни. «Думка» активно пропагувала українську музику не лише в республіці, а й за кордоном. У 1925 – 1926 роках були створені театри опери та балету в Харкові, Києві та Одесі, а в 1928 – 1929 роках – ще чотири пересувних оперно-балетних колективи. У 1923 році у Харкові створено перший Державний симфонічний оркестр.

У 1920 – 1930-х роках активно розвивалося документальне і науково-популярне кіно. На Київській кінофабриці режисер Дзига Вертов (Денис Аркадійович Кауфман, 1896 – 1954) поставив ряд документальних фільмів: «Одинадцятий» (1928 р.), «Людина з кіноапаратом» (1929 р.), які зробили значний вплив на розвиток української кінопубліцистики. У кінці 1920-х років була проведена реконструкція Одеської кінофабрики, заснованої у 1919 році, завершилось будівництво Київської кінофабрики (з 1939 року – Київська кіностудія), яка стала центром української кінематографії.

У 1920 – 1930 роках перед архітекторами стояло завдання створення проектів будівлей різноманітного призначення: промислових, торговельних, транспортних підприємств, культурно-освітніх, житлових, адміністративних споруд відповідно до суспільних запитів. Різнманітні творчі організації в галузі архітектури – «Товариство сучасних архітекторів України» (ТСАУ), Асоціація нових архітекторів (АСНОВА) по-різному усвідомлювали шляхи розвитку сучасного будівельного мистецтва. Значна частина митців орієнтувалася на західноєвропейську архітектуру, шукала нові форми художньої виразності, що, зрештою, привело до поширення конструктивізму. Цьому стилю властиві раціональні конструктивні і планувальні рішення з використанням новітніх для того часу будівельних матеріалів: гладенькі стіни, широкі смуги вікон, зміна нижніх поверхів відкритими опорами, плоскі дахи (наприклад, будинок Держпрому, будівля Головоштамту, палац залізничників у Харкові – першій столиці УСРР).

Нацистська навала у 1941 році стала тяжким випробуванням для народів СРСР. Військові події забрали мільйони людських життів, були знищені цінні пам'ятки культури, розграбовані музейні та приватні колекції. Тисячі музейних експонатів були вивезені за кордон і не повернуті після закінчення війни.

Діячі української культури всі сили присвячували боротьбі з ворогом. В евакуації продовжували працювати вищі навчальні заклади, інститути Академії наук України, творчі спілки. У творчості письменників переважала патріотична тематика («Слово про рідну матір» М. Рильського, «Клятва» М. Бажана, «Любіть Україну» В. Сосюри, «Весна», «Голос матері» П. Тичини, «Україна в огні», «Ніч перед боєм» О. Довженка, «Ярослав Мудрий» І. Кочерги, «Зенітка» Остапа Вишні).

У перше повоєнне десятиліття війни залишалася домінуючою, але акцент робився на переможному, завершальному етапі війни, причини поразок і тяжких втрат у літературних творах майже не висвітлювалися. В літературі, образотворчому мистецтві, музиці, кіномистецтві до початку

1960-х років головними темами були відбудова народного господарства, пропаганда радянського образу життя.

1960-х роки дали можливість з'явитися молодій генерації обдарованих митців, так званих «шістдесятників», які своєю творчістю боролися за національні українські культурні цінності, людську гідність (Л. Костенко, В. Симоненко, В. Стус, Б. Олійник, Є. Гуцало, М. Вінграновський, І. Світличний та ін.).

У повоєнний час зусилля архітекторів були спрямовані на відбудову знищеного німецько-фашистськими окупантами. Відразу після визволення Києва було об'явлено конкурс на кращий проект відбудови Хрещатика. Головну магістраль столиці України вирішили зробити багатофункціональною, зосередивши з лівого боку різноманітні установи, а з правого – житлову забудову. У забудові Хрещатика переважають елементи класицизму з поєднанням рис народного ужиткового мистецтва (керамічний декор). Великі відбудовні роботи були проведені у Севастополі, Полтаві, Харкові, Дніпропетровську, Тернополі, інших містах і селах України.

У післявоєнний період створюються типові проекти житлових будинків та громадських споруд, запроваджуються нові будівельні матеріали (залізобетонні конструкції, шлако- і гіпсоблоки, бетон, облицьовувальна плитка тощо). У 1950 роках архітектори звернулися до традицій класичної архітектури (річковий вокзал у Києві, 1961 р., арх. В. Гопкало, В. Ладний, Г. Скуцький; кінотеатр "Київ", 1952 р., арх. В. Чуприна, О. Тацій; театр у Полтаві, 1957 р., арх. О. Малишенко та ін). Іноді модернізація класики була невдалою, що призводило до надмірної помпезності споруд.

Українське музичне мистецтво активно пропагували співаки З. Гайдай, Б. Гиря, Д. Гнатюк, М. Гришко, М. Литвиненко-Вольгемут, Є. Мірошниченко, А. Мокренко, Д. Петриненко, О. Петрусенко, А. Солов'яненко, М. Стефюк, хореограф П. Вірський, диригент С. Турчак. Продовжували українські музичні традиції композитори О. Білаш, К. Данькевич, І. Поклад, М. Скорик, І. Шамо, А. Штогаренко. На естраді

великою популярністю користувалися співаки С. Ротару, К. Огнєвой, М. Гнатюк, Ю. Богатиков, тріо Марени, майстри розмовного жанру Ю. Березін (Штепсель), Ю. Тимошенко (Тарапунька), А. Сова.

Світового рівня досягли український театр й кіномистецтво, які були предсвлені творчістю Н. Баришевої, А. Бучми, Н. Копержинської, П. КУманченко, Т. Левчука, Ю. Мажучи, І. Мар'яненка, С. Параджанова, Е. Пономаренко, І. Савченка, Н. Ужвій, Ю. Шумського, Г. Юри та ін.

Після проголошення незалежності 24 серпня 1991 року починається розбудова самостійної держави і проводиться формування власної культурної політики, спрямованої на забезпечення вільного розвитку національної культури та збереження культурної спадщини. Конституція України (1996 р.) підтвердила зафіксований попередніми законодавчими актами принцип державності української мови (ст.10), проголосила гарантії і свободи у галузі літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності та авторських прав (ст. 54). У цій же статті зазначено, що культурна спадщина охороняється законом, а держава дбає про збереження історичних пам'яток та повернення в Україну культурних цінностей, що перебувають за її межами.

Література:

1. *Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одісей, 2006. С. 347 - 370.*
2. *Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І. І. Тюрменко. Вид 3-тє. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 329 - 357.*
3. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. С. 319- 338.*

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ XVI – XIX СТОЛІТЬ НА УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ

Відродження

Відродження зросло на терені середньовічної культури. Воно пов'язано з переходом від аграрної культури до культури міської. Ренесансна культура має два джерела – античну класичну спадщину (традиції) та спадщину «темних століть» середньовіччя (середньовічну матеріальну культуру).

Гуманістичне вчення про людину епохи Відродження має такі специфічні риси:

1. «Реабілітація» природи, а разом з нею та через неї самої людини, що призвело до обожнювання природи та признання людини як гармонійної єдності тілесного та духовного начал.

2. Висування на перший план «особистісної» та діяльної основ категорій «достоїнність» та «доброчесність».

3. Радісне світосприйняття, потреба повноти життя – всіма відчуттями, здібностями; гармонія розуму та пристрастей.

Саме в ренесансній культурі були висунуті ідеї про безмежні сили людини, про її безмежні можливості. Для ренесансної культури характерні такі побутові типи: релігійний, неоплатонічний, міський та міщанський побут, астрологія, магія, пригодництво та авантюризм.

Часові рамки Відродження: в Італії – XIV - XVI століття, в інших країнах – XV - XVI століття.

Гуманісти критикували феодальний світогляд, відкидали церковні догми, виступали проти контролю церкви діяльності людини, відхиляли аскетизм, стверджували право людини на земне щастя.

Філософія перестала бути «служницею богослов'я». Йшло переосмислення античної філософської спадщини. Популярними стали ідеї пантеїзму (ототожнення бога та природи) та неоплатонізму, відродилися етичні вчення стоїцизму та епікуреїзму. Одним з головних досягнень філософської думки Ренесансу була натурфілософія. У боротьбі із

схоластикою та теологією вперше з часів античності почало переважати матеріалістичне розуміння природи. Об'єктивною тенденцією філософії було устремління пояснити існування єдиного безкінечного матеріального світу, виходячи з його власної основи незалежно від бога, спираючись на атомістичну (Л. Валла, М. Монтень, П. Шаррон) чи пантеїстичну (Н. Кузанський, Дж. Бруно) концепції. Однією з особливостей філософії епохи Відродження була її діалектичність, яка мала прояв у признанні вічного руху і мінливості буття, у вченні про «співпадання протилежностей» (Н. Кузанський, Дж. Бруно) та їх боротьбі як причини всього, що коїться у світі.

Демократичні тенденції, які були притаманні частини філософів-гуманістів, відобразилися у концепції утопічного соціалізму (Т. Мор, Т. Кампанелла).

Філософська думка Відродження заклала підвалини науково – дослідницького методу. Найбільш видатним досягненням у галузі астрономії було створення М. Коперніком геліоцентричної системи світу та відкриття Й. Кеплером закону про рух небесних тіл. У фізиці були створені підзорна труба, мікроскоп.

Великі географічні відкриття (Х. Колумб, Васко да Гама, Ф. Магеллан та інші) на практиці довели, що Земля має форму кулі. Суттєві успіхи були досягнуті у гірничої галузі, металургії, кораблебудуванні. У виробництві використовувалися гідравлічні двигуни, токарні верстати, горні машини, механізми для підйому вантажів, водовідведення та вентилявання рудників. Проекти літальних апаратів, парашута, гідротехнічних споруд запропонував Леонардо да Вінчі. У середині XV століття Й. Гутенберг винайшов книгодрукування.

Історіографія. Н. Макіавеллі зробив спробу розкрити закони суспільного розвитку. Головними рушійними силами він вважав боротьбу (соціальну, класову) та матеріальні інтереси. Від епохи Відродження (після виходу праці Ф. Бьондо «Історія з часів занепаду Римської імперії») виник

поділ історії на давню, середньовічну та нову. Н. Макіавеллі, А. Моджевський та інші виступали за національні об'єднання, проти сепаратизму феодальної знаті, засилля папства та католицької церкви. Ж. Боден у Франції захищав абсолютизм.

Найбільш значущим твором Н. Макіавеллі був «Государ». Він вважав за необхідне відділення політики від християнської моралі, яку вважав шкідливою та аморальною, вважав, що саме християнство зробило світ слабким, віддало його у владу негідникам.

Гуманістичні ідеї виховання, педагогіки висловлені у працях Л. Бруні, Ф. Рабле, Т. Мора, М. Монтеня, Е. Роттердамського та інших. Видатним педагогом - практиком був Вітторіо да Фельтре, який виступав проти фізичних покарань, за гармонійний розвиток особистості. Вважав, що діти під час навчання повинні навчитися мислити, пізнавати оточуючий світ.

В літературі аскетичному ідеалу клерикалізму гуманісти протиставили ідеал гармонійно розвинутої особистості, в якій бачили найвищу цінність та найвищий сенс буття. Основним об'єктом відображення стає людина, що сприяло посиленню реалістичних тенденцій. У боротьбі з засиллям латини формується жива літературна мова. Ведуча роль у розвитку літератури Відродження належить Італії. Передвісником Ренесансу був Данте («Божественна комедія»), а безпосередніми зачинателями – Ф. Петрарка (лірика) і Дж. Боккаччо («Декамерон»). У XVI століття настає розквіт літератури національними мовами. Ренесансна драматургія найвищого шаблю досягла в Англії та Іспанії. Вершинами літератури Відродження є творчість Ф. Рабле у Франції, В. Шекспіра та Е. Спенсера в Англії, М. Сервантеса та Л. де Веги Карпіо в Іспанії. Головними героями літературних творів були аристократи, монархи та члени їх родин.

В архітектурі розвивалися локальні, національні школи. Вищого рівня архітектура Ренесансу досягла в Італії.

Образотворче мистецтво Відродження найбільшого розвитку досягло в Італії. Творчо використовуючи античну спадщину, спираючись на нові

наукові досягнення, італійські художники прагнули правдиво відобразити людину й оточуючу дійсність. Вони збагатили мистецтво точним знанням будови людського тіла, розробкою передавання перспективи, світла й тіні, об'єму, ракурсів тощо. На початку XV століття новий художній світогляд проявився у творчості живописця Мозаччо, скульптора Донателло. Мистецтво Італії періоду високого Відродження представлено психологічно виразними творами Леонардо да Вінчі, наповненими гармонією полотнами Рафаеля, проникнутими пафосом боротьби скульптурами та розписами Мікеланджело, багатими по колориту життєстверджуючими картинами Джорджоне, Тиціана та інших. Нідерландські художники Я. Ван Ейк, Х. Ван дер Гус, Лука Лейденський більше уваги приділяли зображенню пересічної людини.

Музика зазнала впливу народного мистецтва, переймалася гуманістичним світоглядом. Це відобразилося у творчості представників прогресивного напрямку у музиці – «Новому мистецтві», яке склалося в Італії та Франції у XIV столітті, у нових поліфонічних школах – англійській, нідерландській, римській, венеціанській, французькій, німецькій тощо. Здобули розвитку сольні вокальні та інструментальні п'єси у супроводі, опера, кантата. Прогресивні демократичні тенденції проявилися у культовій музиці (гуситські пісні в Чехії, реформа церковного співу Т. Мюнцера і М. Лютера у Німеччині). Була удосконалена скрипка та інші струнні інструменти. З'явилася спеціальна музична література; почалося нотодрукування.

Театр Відродження вважався дзеркалом життя, в якому знаходили відображення багатогранні людські характери. Високо рівня досягла акторська майстерність.

Просвітництво

Просвітництво – антифеодальна ідеологія, ідейний рух буржуазії у країнах, які ступили на шлях капіталістичного розвитку. Воно характерно для

періоду підготовки та здійснення буржуазних революцій XVII - XVIII століть.

Просвітництво як ідейний рух пронизано духом боротьби з породженнями феодалізму: абсолютною монархією, церквою, схоластиком та псевдонаукою. Термін зустрічається у Вольтера, а затвердився у використанні після статті І. Канта «Що таке Просвітництво» (1784 р.).

Просвітители виступали за встановлення більш прогресивних суспільних порядків, захист народних мас, за їх право на освіту та культуру; вірили у високе призначення людини, її розуму. В цьому просвітители продовжували традиції гуманістів епохи Відродження і реформації.

Ідеологія Просвітництва з'явилася вперше в Англії у XVII столітті, де буржуазна революція відбулася раніше (1640 - 1660 рр.), ніж в інших країнах. Просвітництво було світоглядною основою війни за незалежність у Північній Америці (1775 - 1783 рр.). Найбільш високого рівня Просвітництво досягло у Франції напередодні Великої французької революції (1789 - 1794 рр.).

Головний шлях до прогресу просвітители бачили у розповсюдженні просвітництва, культури, ідей добра й справедливості, приділяли велику увагу проблемам виховання, боролися проти релігії й схоластики, за допомогою розуму намагалися здолати невігластво.

З ідеями Просвітництва виступали в XVII столітті Г. Грецький, Б. Спіноза – у Нідерландах, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк – в Англії, П.Бейль – у Франції. Їх ідеї (теорія суспільного договору, буржуазні свободи) суттєво вплинули на французьких просвітників XVIII століття. Французькі просвітители XVIII століття Монтеск'є, Руссо, Вольтер, представники утопічного соціалізму Морелі, Маблі, Мел'є, філософи-матеріалісти Ламетрі, Гольбах, Гельвецій, Дідро та інші виступали проти абсолютизму та втручання церкви у політичне життя, за знищення станових привілеїв. Заслугою французьких просвітників в галузі філософії був розвиток матеріалізму.

В Англії у XVIII столітті ідеї Просвітництва пропагували Дж. Пристлі, А. Коллінз, Дж. Толанд, відстоювали культ розуму, рівність людей, свободу совісті. У Німеччині Просвітництво знайшло відображення у творчості Х. Вольфа, Г. Лессінга, Й. Гердера, Г. Гете, Ф. Шиллера. В Північній Америці XVIII століття просвітители Б. Франклін, Г. Джеферсон, Т. Пейк були ідеологами та політичними вождями американської буржуазії у боротьбі проти англійських колонізаторів. Просвітництво відіграло значну роль у розвитку прогресивної та наукової думки у странах Латинської Америки, у пропаганді реформатських антифеодальних ідей в Індії, Китаї, Кореї. Просвітництво було ідеологією національно-визвольної боротьби у слов'янських країнах.

В Росії ідеологія Просвітництва стала поширюватися в першій половині 18 століття. Її пропагували Ф. Прокопович, В. Татищев, А. Кантемір, М. Ломоносов, Д. Фонвізін, М. Новиков, І. Крилов. Значний крок вперед у розвитку ідей Просвітництва зробили О. Радищев, декабристи, безпосередньо призвали до боротьби з само державництвом. На Україні ідеї Просвітництва знайшли відображення у творах М. Козачинського, Г. Кониського, Г. Сковороди, І. Котляревського, М. Шашкевича та інших.

Просвітництво у літературі. Художню літературу просвітители вважали головним засобом впливу на свідомість з ціллю утвердження ідей розуму та справедливості. Характерною темою для просвітителів - письменників була «робінзонада», яка виникла завдяки роману Д. Дефо «Робінзон Крузо» (1749 р.). Еволюція ідейного змісту та художніх форм літератури XVIII століття відмічена такими течіями, як просвітительський класицизм (Вольтер, М. Ломоносов), просвітительський реалізм (Дефо, Дідро, Філдінг, Лессінг), сентименталізм (Руссо, Річардсон, М. Карамзін).

Просвітительський реалізм 18 століття відобразив підйом буржуазії, її боротьбу проти дворянства, що висувало на перший план героїв з демократичного середовища. Відображення їх долі виштовхує з роману та драми монархів та аристократів. Замість духовних конфліктів літератури

XVII століття (боротьба обов'язку та почуттів, пристрастей та розуму) в романі утверджується зображення активного життя героїв, їх боротьба за існування, за визнане положення у суспільстві, за матеріальне благополуччя, за утвердження особистого достоїнства людини з демократичних прошарків.

Вищого розквіту просвітительський класицизм досяг в трагедіях Корнеля, Расіна, комедіях Мол'єра. Комедія і трагедія – головні жанри просвітительського класицизму. В них строго дотримувався закон єдності дії, часу і місця, не допускалося змішення трагічного і комічного. Найбільших успіхів здобула сатирична комедія (Р. Б. Шерідан «Школа злослів'я» – в Англії, П. Бомарше «Одруження Фігаро» – у Франції). В кінці XVIII століття жанр трагедії досяг найбільшого розвитку у Німеччині («Емілія Галотті» Г. Лессінга, «Розбійники» Ф. Шиллера, трагедії Й. Гете тощо). Вузько становий характер класицизму проявився в теорії жанрів. Комедія, сатира, байка, ідилія відносились до середніх та низьких жанрів, в яких головними героями були представники простого люду. До «високих» жанрів, які зображували життя монархів, вельмож та героїв, відносилися трагедія, ода, героїчна поема.

Сатира («Пригоди Гулівера» Д. Свіфта, «Кандид» Вольтера) критикувала пороки не лише феодального, але й капіталістичного суспільства.

Шляхом виховання просвітителі мали надію сформувати досконалу людину з психологією чесного, добропорядного буржуа.

На зміну класицизму прийшов сентименталізм – художній напрям в літературі кінця XVIII століття. Проголошуючи культ природи і людських почуттів, сентименталісти намагалися вразити читача та визвати співчуття до нещасливої долі героя, показати життя та побут пересічних людей, ідеалізуючи патріархальний спосіб життя (Англія – поезія Д. Томсона, Дж. Смітта, проза Голдсмита; Франція – Ж.-Ж. Руссо; Росія – М. Карамзін «Бідна Ліза»). Сентименталісти розширили тематику літературних творів, коло жанрів, сюжетів, образних засобів (психологічний роман, «сльозлива

комедія», міщанська драма). Для сентименталістів характерна увага до внутрішнього світу людини, поглиблення психологічного аналізу, к індивідуалізації суспільства. Виросла роль пейзажу як засобу передачі особистих переживань і настрою. Замість строгої композиції сентименталісти перейшли до вільної побудови, розповіді від першої особи, викладенню матеріалу у формі путшових записок, мемуарів, щоденників, сповідей, листів. Стає біль демократичною мова, обмежується використання архаїзмів, посилюється увага письменників до народної творчості.

Класицизм у музиці сформувався у завершеному вигляді в XVII столітті у французькому музичному театрі (композитор Ж. Б. Люлі). Новий етап у розвитку класицизму пов'язаний з епохою Просвітництва у XVIII столітті, Великою французькою революцією. Видатним представником класицизму в оперному мистецтві був К. В. Глюк. Підпорядкувавши драму музиці, він у своїх операх втілював високі суспільні ідеали, теми моральної стійкості та героїзму. Представниками героїчного класицизму були Л. Керубіні, Е. Мегюль. Вищий щабель розвитку класицизму у музиці пов'язаний з творчістю композиторів Віденської класичної школи (Й. Гайдн, В. Моцарт, Л. Бетховен). Вершиною музичної культури XVIII століття у Німеччині, особливо органної музики, була творчість Й. Баха, Г. Генделя.

Класицизм в образотворчому мистецтві виражав гуманізм, волелюбність, громадянську доблесть, патріотизм тощо. У XVII століття представниками класицизму були Н. Пуссен, Ж. Л. Давід. Виднішим представником епохи Просвітництва був англійський художник Хогарт Уільям – теоретик мистецтва, автор картин, в яких розкривав пороки англійської дійсності тих часів (картини «Кар'єра повії», «Кар'єра марнотрата», «Модний шлюб», «Вибори»). Представником класицизму був і французький скульптор XVIII століття Етьєн Фальконе, автор статуй та композицій на міфологічні та алегоричні теми («Купальниця», «Зима», «Погрожуючий Амур»), автор пам'ятника Петру I («Мідний вершник») у С.-Петербурзі.

Класицизму в архітектурі притаманні строгість і геометричність підкреслено статичних силуетів, постійне звернення до форм античності. Основою архітектурної мови класицизму стає ордер. Ведуче місце в архітектурі займало будівництво міст (наприклад, планування забудови Одеси, Миколаєва). Зародився стиль в Італії у другій половині XVI століття, як породження традицій Відродження. В цілісну систему сформувався у Франції. З початку французький класицизм відрізнявся зваженими пропорціями, геометрично чіткими планами й пануванням прямих ліній. З другої половини XVII століття він увібрав в себе все більше елементів бароко, імпозантні інтер'єри та фасади при регулярній загальній композиції (архітектура і планування Версалю). Проявився у творчості К. Перро (східний фасад Лувра), Ф. Блонделя (брама Сан-Дені). Наприкінці XVIII століття стилю були притаманні суворі монументальні форми (Бранденбурзька брама). Це проявилось у творчості вітчизняних архітекторів І. Старова (Катерининський собор у Херсоні), Ф. Боффо (Воронцовський палац в Одесі), Ж. Тома де Томона (палац Потоцьких – нині художній музей в Одесі), у садово-парковому мистецтві.

Романтизм

Романтизм – художній метод, який склався наприкінці XVIII – на початку XIX століття й мав поширення як течія в літературі і мистецтві Європи та США. Його виникнення пов'язано з крахом ідей Просвітництва, підйомом антифеодальних національно-визвольних рухів. У боротьбі за утвердження нових естетичних принципів послідовники романтизму виступали проти раціоналістичних догм класицизму, проти буденності матеріального практицизму, висуваючи на перший план духовне життя людини. Вони прибігали до зображення незвичних явищ та обставин, напружених ситуацій. У творах романтиків виступає надзвичайний герой – людина, яка наділена сильним характером, трагічно самотня, оскільки стоїть вище свого оточення. Характерні риси романтичного стилю – піднесеність,

емоціональність, суб'єктивізм в оцінці зображеного, контрастність картин і характерів, екзотичність обставин, прийоми символіки та гіперболізації.

У літературі романтики виявили великий інтерес до фольклору, оновлювали та удосконалювали жанрові форми історичного роману, фантастичної повісті, ліричної поеми, балади, драми, насичували мову тропами. В епоху Романтизму розквітла лірика. Обумовлений історичний розлад мрії та дійсності мав то революційну, то консервативну ідейну направленість. Звідси два напрями романтизму: з одного боку – романтизм прогресивний чи активний, вищим проявом якого став революційний романтизм, з іншого боку – консервативний чи пасивний романтизм.

Романтики активного напрямлення намагалися революційним шляхом охопити дійсність, представники консервативного (пасивного) романтизму проявляли настрої безнадійності, прибігали до містики, ідеалізації минулого. Прогресивні антифеодальні тенденції німецького романтизму проявилися у творчості Й. Гете, Ф. Шиллера, революційно-демократичним пафосом проникнуті твори Г. Гейне. Широко відома романтична фантастика Е.-Т. Гофмана. Світове значення придбали твори англійських романтиків П. Шеллі, Дж. Байрона, В. Скотта. Революційні мотиви звучать у творчості угорського поета Ш. Петефі, чеського письменника Й. Фріча, польського поета А. Міцкевича. Консервативний романтизм був притаманний творчості олсійського поета, перекладача В. Жуковського. Революційним змістом наповнені твори декабристів К. Рилєєва, О. Одоєвського, В. Кюхельбекера, раннього О. Пушкіна, М. Лермонтова, Т. Шевченка. К романтичній течії належали П. Гулак-Артемівський, М. Костомаров, В. Забіла. Романтичні тенденції збереглися у творчості О. Блока, М. Горького, О. Гріна, Ю. Федьковича, Л. Українки.

В архітектурі романтизм лише частково вплинув на садово-паркове мистецтво, створення малих архітектурних форм.

В образотворчому мистецтві романтизм ярко проявився у живопису та графіці. Риси романтизму були притаманні творам швейцарця Й. Г. Фюслі,

англійця В. Блейка, іспанці Ф. Гойї, французів Ж. А. Давіда, П. Прудона, Ф. Жерара. Прогресивний романтизм проявився у Франції в творчості живописців Т. Жерімо, Е. Делакруа, скульптора Ф. Рюда та інших, в Англії – у творчості Дж. Констебла. В Росії риси романтизму проявилися у творчості О. Кіпренського, К. Брюллова, В. Тропініна. І. Айвазовського та інших, на Україні – у ранніх творах Т. Шевченка, у творчості І. Сошенко, М. Сажина.

В музиці романтизм сформувався у 20-ті роки ХІХ століття під впливом романтизму в літературі і на досягненнях музичної класики. Він знайшов яскраве вираження у творчості видатних композиторів Ф. Шуберта, Штрауса (Австрія), Е.-Т. А. Гофмана, К. М. Вебера, Ф. Мендельсона - Бартольді, Р. Шумана, Р. Вагнера (Німеччина), Н. Паганіні, В. Белліні, раннього Дж. Верді (Італія), Ф. Шопена, С. Монюшко (Польща), Ф. Ліста (Угорщина). В Росії романтизму проявився у музиці О. Аляб'єва, М. Глінки, композиторів Могутньої кучки (О. Бородіна, М. Мусоргського, М. Римського-Корсакова), С. Рахманінова, О. Скрябіна і геніального П. Чайковського. Романтизму належить велика роль у формуванні національних музичних шкіл (творчість Б. Сметани, А. Дворака в Чехії, Е. Грига – в Норвегії, Я. Сибеліуса – у Фінляндії). Риса романтизму притаманні творам українських композиторів С. Гулака-Артемівського, М. Лисенка. Для композиторів – романтиків характерне глибоке проникнення у внутрішній світ людини, лірична наповненість й емоційне звучання, звернення до фантастичної, екзотичної, народної і національної тематики, широке використання фольклору. Романтизм сприяв подальшому розвитку симфонічних, камерно-ансамблевих, синтетичних (пісня, романс, опера), а також інструментальних жанрів.

Романтизм у театральному мистецтві виник у першій половині ХІХ століття як протиположна класичній школі. Актори романтичної школи відмовилися від декламації наспів. Основою естетики романтизму стало зображення і почуття. Романтичний театр вперше ствердив сценічне переживання (безпосередність, правдивість, щирість гри) як основу

акторської творчості. Його досягнення – відновлення жанрів, збагачення виразних засобів, демократизація героїв та літературної мови, історизм тощо. Серед акторів-романтиків – П. Мочалов (Росія), М. Заньковецька, М. Крушельницькій, М. Садовський, І Мар'яненко (Україна).

Романтики-філософи (Ф. Шлегель, Ф. Шеллінг, Г. Новаліс та інші) виходячи, головним чином, з суб'єктивно - ідеалістичної філософії І. Г. Фіхте, розглядали дійсність як естетичне явище, вважали мистецтво першоосною світу. Ведучу роль у пізнанні відводили інтуїції. Романтизм фактично зтирав межу між філософією та мистецтвом. Його представники ідеалізували феодалізм, деякі з них були ідеологами Реставрації.

Характерною рисою романтичного історизму є персоніфікація й міфологізація історичних явищ.

Романтизм підкреслював автономність культури, незалежність її від зовнішніх цілей. Вільне розкриття особистості – вищий ідеал романтичної етики.

Література:

1. *Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одиссей, 2006. С. 99 - 160.*
2. *Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник/ За ред. І. І. Тюрменко. Вид 3-тє. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 185 - 262.*
3. *Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге. перероб і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. С. 145- 188.*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУР XVIII – XIX СТОЛІТЬ

Визначну роль у розвитку освіти, як в Україні, та у всій Російській імперії відіграла Києво-Могилянська академія. Протягом XVII та XVIII століть вона була колискою культурного життя України та Російської імперії. Випускниками академії були україно-російський композитор Максим Березовський, видатний вчений-натураліст, поет, художник Михайло Ломоносов. З академії вийшли відомі діячі Російської православної церкви Стефан Яворський, Дмитро Ростовський, Феофан Прокопович – сподвижник імператора Петра I.

У 1746 – 1798 роках президентом Російської Академії Наук був останній гетьман Війська Запорізького Кирило Розумовський. Значний внесок у розвиток російської науки внесли: історик М. Костомаров, вчений-хірург М. Пирогов, філологи М. Максимович і О. Потебня.

Українські письменники Тарас Шевченко (повісті «Художник», «Близнецы», «Музыкант», «Наймычка»), Євген Гребінка (поезія «Очи черные», роман «Чайковський») та Григорій Квітка-Основ'яненко (повісті «Шельменко-денщик», «Ганнуся», роман «Пан Халявський») внесли значний внесок у розвиток російської літератури першої половини XIX століття. Микола Гнедич зробив переклади російською мовою творів Гомера, В. Шекспіра, Вольтера, Ж. Расіна, Ф. Міллера.

У Санкт-Петербурзі співав в імператорській опері С. Гулак-Артемовський, отримали художню освіту Т. Шевченко, І. Мартос, І. Репін.

В долі Т. Шевченка значну роль зіграли видатний російський художник, вчитель поета в Академії мистецтв К. Брюлов та видатний російський поет В. Жуковський. Виходець з України Іван Мартос став видатним російським скульптором-автором пам'ятників Кузьмі Мініну і Дмитру Пожарському на Червоній площі в Москві, герцогу Рішельє в Одесі, імператору Олександрові I в Таганрозі та ректором Петербурзької Академії мистецтв. Ілля Репін – одна з ключових фігур російського реалізму, дійсний член Імператорської

Академії мистецтв, автор картин «Запорожці пишуть листа турецькому султану», «Садко», «Іван Грозний та його син Іван», «Бурлаки на Волзі» та ін.

Значну роль у розбудові українських міст (Одеси, Миколаєва, Катеринослава, Вознесенська та ін.) на межі XVIII – XIX століть зіграли петербурзькі архітектори Ж. Тома де Томон, І. Старов, Ф. де Воллан.

Розвитку науки в Україні сприяла діяльність відомих російських вчених: мікробіологів І. Мечникова, І. Сеченов, математика О. Ляпунов, фізіолога Б. Веріго, хірурга І. Сабанєєва, хіміка М. Бекетова. Випускниками, наприклад, Новоросійського (Одеського) університету були видатні російські вчені: мікробіолог М. Гамалія, хімік М. Зелінський; голова ради міністр Російської імперії С. Вітте.

Українська тема займала значне місце у творчості видатного російського письменника, який народився в Україні, М. Гоголя (повісті «Тарас Бульба», «Вечори на хуторі поблизу Диканьки»), видатних російських художників І. Крамського («Майська ніч», портрет Т. Шевченка), К. Маковського («Ярмарок у Полтаві», «Святковий день на Україні»), А. Куїнджі («Вечір на Україні», «Українська ніч») та ін.

Література:

1. Українська та зарубіжна культура: Підручник/За ред. В. О. Лозового. Х.: Одиссей, 2006. С. 195 - 222.

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ З КУЛЬТУРАМИ НАРОДІВ ЄВРОПИ І АЗІЇ

Українська культура у ХХ столітті активно взаємодіяла з культурами народів, які населяли колишню Російську імперію, Радянський Союз, а з 1991 року – культурами народів Європи та Азії.

Велике значення для політичного, економічного, культурного життя народів мали історичні події ХХ століття: буржуазні революції 1905 – 1907 років, 1917 року, Жовтнева революція 1917 року, громадянська війна в Росії, перша та друга світові війни

Наука і освіта. Вихідці з України Сергій Павлович Корольов та Валентин Петрович Глушко стали «батьками-засновниками» радянської ракетно-космічної техніки. Одесит, випускник Новоросійського університету М. Гамалія став одним із провідних вчених-епідеміологів, у 1930-х роках керував Центральним інститутом епідеміології та мікробіології у Москві.

Помітну роль у розвитку української науки зіграли, наприклад, російські вчені М. Амосов, О. Антонов, В. Вернадський. Так вчений-природознавець, мислитель Володимир Іванович Вернадський був одним із засновників і першим президентом Української Академії Наук (1918 – 1921 рр). Вчений-медик, кібернетик, торокальний хірург Микола Михайлович Амосов, будучи вже кандидатом медичних наук, у 1952 році був запрошений працювати до Києва, де згодом працював директором Київського інституту серцево-судинної хірургії. Видатний авіаконструктор Олег Костянтинович Антонов у 1952 році переїхав з Новосибірську і заснував в Україні спеціальне конструкторське бюро та Київський механічний завод, які розробляли та випускали всесвітньо відомі літаки марки «АН».

Український письменник Микола Куліш, який у 1920-х роках керував губернським відділом освіти в Одесі, є автором першої абетки кирилицею для молдавських шкіл.

Уродженці Одеси А. Ахматова, В. Катаєв, Є. Петров, Є. Багрицький, В. Інбер, І. Бабель, С. Кірсанов, М. Жванецький стали видатними

російськими письменниками, а Х. Вайнерман – одним із провідних єврейських поетів ХХ століття. Твори класиків української літератури Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка були перекладені та видані мовами народів СРСР. Наприклад, український поет М. Бажан переклав українською мовою епічну поему грузинського поета Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі», яка неодноразово видавалася в Україні. Українською мовою видавалися твори відомого киргизького письменника Чингіза Айтматова («Джаміля», «Материнське поле» та ін.). Твори Олеся Гончара (романи «Берег», «Перекоп», «Тронка» повість «Бригантина» та ін.) видавалися російською, білоруською, молдавською, грузинською, таджицькою, болгарською мовами.

Відомими в Радянському Союзі були пісні українських композиторів Платона Майбороди («Пісня про рушник»), Олександра Білаша («Два кольори»), Назарія Яремчука («Червона рута»). Велику популярність серед народі СРСР мали українські естрадні виконавці С. Ротару, Ю. Гуляєв, Ю. Тимошенко та Ю. Березін (Тарапунька і Штепсель), А. Сова; оперні співаки Є. Мірошниченко, А. Солов'яненко, Д. Гнатюк та ін. В Україні народився видатний тенор ХХ століття, соліст Великого театру у Москві Іван Козловський. З випускників Одеської консерваторії в 1930 році була організована Молдавська хорова капела «Дойна».

Олександр Довженко зіграв видатну роль у розвитку радянського кіномистецтва, багато років працював у Москві. На українських кіностудіях знімали фільми вірмени С. Параджанов («Тіні забутих предків») та Р. Балаян («Польоті уві сні та наяву»), російські кінорежисери Є. Ташков («Жага», «Приходьте завтра»), М. Хуцієв («Два Федори»).

Література:

1. Історія української культури: Курс лекцій / під загал. ред.

С. О. Костилюєвої. К.: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2010. С. 594 - 596.

ОДЕСА І ВІТЧИЗНЯНА КУЛЬТУРА

Одеса – важливий культурний, науковий промисловий цент України, морські ворота держави.

Одеса спочатку розвивалася як морський порт. Економічне, культурне, політичне значення міста зростало по мірі його розвитку, особливо після збудування другої у Російській імперії залізниці Одеса – Балта (1865 р.). В кінці ХІХ століття за об'ємом зовнішньої торгівлі місто займало друге місце у Російській імперії після Санкт-Петербурга, ставши значним промисловим, науковим та культурним центром. Особливу роль грала Одеса в історії національно-визвольного руху грецького (товариство «Філікі етерія») та болгарського («Одеське болгарське настоятельство») народів, народницького та революційного рухів півдня країни. Подвиг міста та його жителів у роки 1941 – 1944 років знайшов відображення у присвоєнні Одесі почесного звання «Місто – герой», встановлення медалі «За оборону Одеси».

Активну роль місто грає у міжнародній інтеграції, зміцненні всебічних зв'язків з містами-побратимами Варною, Сегедом, Олександрією, Сплітом, Генуєю, Ліверпулом, Марселем, Триполі, Оулу, Констанцією, Йокогамою, Ванкувером, Балтімором та іншими. Цьому сприяє багатий економічний та культурний потенціал міста, його географічне положення. Одеса є не тільки морськими, але й повітряними воротами країни, крупним залізничним та автомобільним транспортним вузлом. Це дає місту колосальні перспективи, як для його економічного розвитку, зміцнення політичної ролі у державі, так і багатопланового культурного співробітництва з різними народами.

Наука і освіта.

Початком розвитку освіти і науки у нашому місті є відкриття у 1817 році Рішел'євського ліцею. За клопотанням попечителя Одеського учбового округу, видатного хірурга М. І. Пирогова на базі ліцею у 1865 році було відкрито Новоросійський (Одеський) університет, якому у 1945 році було присвоєно ім'я І. І. Мечникова. З університетом пов'язана діяльність видатних вчених: біологів І. І. Мечникова, І. М. Сеченова, О. О. Ковалев-

ського, Б. Ф. Веріго, фізика Н. О. Умова, географа Г. І. Танфіл'єва, істориків Є. М. Щепкіна, Ф. І. Успенського, А. Г. Готалова-Готліба, психолога М. М. Ланге, фізіолога В. І. Григоровича, математиків О. М. Ляпунова, М. Г. Чеботарьова, офтальмолога В. П. Філатова, ботаніка, протозоолога і бактеріолога Л. С. Ценковського. Серед вихованців університету видатний вчений-хімік, академік М. Д. Зелінський, епідеміолог, президент Академії Наук України Д. К. Заболотний, патофізіолог, президент Академії Наук України О. О. Богомолець, бактеріолог і епідеміолог, який розробив протихолерну та протичумну вакцини в Індії В. А. Хавкін, мікробіолог і епідеміолог, який разом з І. І. Мечниковим заснував в Одесі другу у Європі та першу в Росії бактеріологічну станцію М. Ф. Гамалія, історик, академік Г. М. Панкратова. В університеті працювали відомі вчені: історики К. Д. Добролюбський, К. Д. Петряєв, П. О. Каришковський, філологи Р. М. Волков, А. В. Недзвідський, Л. М. Лосева, Т. М. Туліна, Ю. О. Карпенко, І. М. Дузь, Б. О. Шайкевич, психолог Д. І. Елькін, педагог І. І. Кобиляцький, правознавці В. П. Колмаков, І. Є. Середа, математик М. Г. Крейн, фізик В. В. Сердюк, астрономи О. Я. Орлов, В. П. Цесевич, хіміки О. В. Богатський, С. А. Андронаті, зоолог І. І. Пузанов, фізіолог Ю. П. Зайцев та інші. У 1965 році на честь століття від дня заснування університет було нагороджено орденом Трудового Червоного прапора.

У тому ж 1865 році в Одесі відкрилася малювальна школа, яка у 1885 році стала середнім спеціальним навчальним закладом, а у 1922 – 1934 роках це був художній інститут. У 1934 році було відновлено Одеське художнє училище, якому було присвоєно ім'я ім. М. Б. Грекова.

У 1913 році на базі музичного училища, заснованого у 1897 році, була відкрита Одеська консерваторія, якій у 1950 році було присвоєно ім'я видатної співачки, уродженки м. Одеси А. В. Нежданової (нині Одеська національна музична академія). Там викладали видатні педагоги: скрипку – П. Столярський, співи – Б. Рейдер, О. Благовидова, фортепіано – М. Старкова, П. Бібер, хорове диригування – К. Пігров; композитори

К. Данькевич, М. Вілінський, В. Золотарьов. Серед випускників навчального закладу: народні артисти Радянського Союзу – скрипаль Д. Ойстрах, піаністи Е. Гілельс, Я. Зак, співаки М. Гришко, А. Кравчиня, Є. Чавдар, Б. Руденко; народна артистка Росії, співачка Г. Олійниченко; народні артисти України, співаки Л. Огренич, Г. Поливанова та інші. З випускників консерваторії в 1930 році була організована Молдавська хорова капела «Дойна».

У 1918 році був заснований Одеський політехнічний інститут (нині національний політехнічний університет). З ним пов'язана діяльність видатних вчених В. Добровольського, Л. Мандельштама, М. Папалексі, І. Тамма, Б. Ніколаї, В. Пінегіна, К. Заблонського, І. Земського, О. Корнева. У 1968 році інститут був нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, а у 1971 році – орденом Трудового Червоного Прапора. Серед випускників навчального закладу вчені: Г. Боресков, Б. Атрощенко, А. Амелін.

У 1920 році на базі медичного факультету Новоросійського університету був відкритий медичний інститут, якому у 1959 році було присвоєно ім'я М. І. Пирогова (нині Одеський медичний університет). Там працювали академіки В. Філатов, М. Ясиновський, Л. Громашевський, Н. Пучковська, професори Л. Олейнікова, В. Липковський.

Також у 1920 році був створений Одеський інститут народної освіти, у складі якого були факультети соціального виховання та професійної освіти, на базі яких згодом був сформований Одеський педагогічний інститут, якому в 1945 році присвоєно ім'я К. Д. Ушинського (нині Південноукраїнський національний педагогічний університет). У 1970 році педагогічний навчальний заклад нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР.

Крім того в Одесі функціонують Національна академія харчових технологій, Національний морський університет, Національна морська академія, Національна академія зв'язку ім. О. Попова, Сільськогосподарська академія, Академія будівництва та архітектури, Національний економічний

університет, національний університет «Одеська юридична академія», Екологічний університет та інші вищі навчальні заклади.

В Одесі працює Південний науковий центр Національної Академії Наук України, науково-дослідні інститути: Очних хвороб та тканинної терапії ім. В. П. Філатова, Український селекційно-генетичний інститут, Інститут виноградарства та виноробства ім. В. Є. Таїрова, інститут вірусології і епідеміології ім. І. І. Мечникова, фізико-хімічний інститут ім. О. В. Богатського, астрономічна обсерваторія та інші.

Музеї.

1. Одеський археологічний музей НАН України, заснований у 1825 році.
2. Одеський історико-краєзнавчий музей, заснований у 1955 році на базі музею оборони Одеси.
3. Одеський художній музей, заснований у 1899 році. В колекції музею представлені твори В. Тропініна, І. Крамського, І. Рєпіна, І. Айвазовського, І. Шишкіна, В. Маковського, В. Серова, К. Костанді, П. Нільса, М. Рєріха, М. Жука, О. Шовкуненка, М. Божія, Л. Мучника, Б. Едуардса та інших.
4. Одеський музей західного та східного мистецтва, заснований у 1920 році. В його колекції знаходяться твори італійських художників М. Караваджо, А. Маньяско, Ф. Гварді, нідерландських, фламандських та голандських живописців Луки Лейденського, Д. Терніса молодшого, Ф. Гальса, скульптора Е. Фальконет та інших.
5. Одеський літературний музей, заснований у 1978 році.
6. Одеський музей морського флоту, заснований у 1965 році.

Крім того в Одесі функціонують Музей Південного оперативного командування (Одеського військового округу), квартира-музей О. С. Пушкіна, музей приватних колекцій ім. Блещунова, палеонтологічний та старовинної книги музеї Одеського університету ім. І. І. Мечникова, відомчі музеї.

Театри.

1. Одеський національний академічний театр опери та балету, заснований у 1926 році на терені Одеської російської опери. В ньому виступали: диригенти: П. Чайковський, М. Римський-Корсаков, О. Глазунов; співаки: Ф. Шаляпін, С. Крушельницька, Л. Собінов, М. Фігнер, Е. Карузо, М. Батистині, Т. Руффо; майстри балету: Г. Павлова, Є. Гельцер, А. Дункан. У драматичних спектаклях грали: М. Кропивницький, М. Заньковецька, В. Комісаржевська, С. Бернар, Е. Дузе та інші. В різні роки в театрі працювали: народні артисти Радянського Союзу: диригент А. Пазовський; балетмейстери: П. Вірський, В. Вронський; співаки: М. Гришко, К. Лаптев, І. Паторжинський, Б. Руденко, Н. Ткаченко, Р. Сергієнко; народні артисти України: режисери М. Стефанович, В. Манзай; диригенти: О. Моргулян, М. Покровський; співаки О. Благовидова, М. Огренич, Ю. Кипоренко-Доманський, З Лисак, А. Ріхтер; балерини Н. Баришева, І. Михайличенко; народні артисти Російської Федерації, співаки Г. Олійниченко, П. Цесевич та інші.

2. Одеський академічний український музично-драматичний театр ім. В. Василька, відкритий у 1925 році. Серед його засновників – І. Замичковськимй, Є. Хуторна, М. Терещенко. У 1975 році театр був нагороджений орденом «Знак Пошани». В різні роки в ньому працювали: народні артисти Радянського Союзу В. Василько, Н. Ужвій, Ю. Шумський, В. Добровольський, Є. Пономаренко; народні артисти України Л. Мацієвська, П. Нятко, Л. Гаккебуш, В. Вільнер, І. Твердохліб, О. Крамаренко, М. Сьозка, Г. Бутовська, Г. Юхименко, Б. Мешкіс, В. Скляренко, А. Луценко, Г. Осташевський, І. Равицький та інші.

3. Одеський академічний драматичний театр російської драми заснований у 1927 році. В різні роки там працювали: народні артисти Радянського Союзу М. Астангов, Л. Аркадьєв, В. Грипіч; народні артисти України В. Вільнер, М. Комісаров, В. Халатов, М. Ошерівський, Ю. Величко, М. Ляров, Л. Бугова, П. Михайлов, А. Гончар, В. Терентьєв, О. Соломарський, В. Освецімський, Л. САтосова; народний артист Росії С. Простяков;

народний артист Латвії О. Бессонов; народний художник України П. Злочевський та інші.

4. Одеський академічний театр музичної комедії ім. М. Водяного, заснований у 1947 році (в Одесу перїхав зі Львова у 1954 році). З театром пов'язана творчість народного артиста СРСР М. Водяного; народних артистів України Л. Сатосової, Д. Козачковського, В. Скляренка, М. Дьоміної, Є. Дембської, С. Крупніка; заслужених діячів культури України І. Гриншпуна, Д. Островського, І. Кільберга, Е. Митницького та інших.

5. Одеський театр юного глядача був заснований у 1931 році.

6. Одеський театр ляльок відкрився у 1934 році.

Також функціонує Одеський державний цирк.

Одеська кіностудія була утворена в 1919 році на базі націоналізованих приватних кіноател'є. З кіностудією пов'язана творчість: режисерів Л. Курбаса («Шведський сірник»), О. Довженка («Арсенал», «Звенигора»), І. Кавалерідзе («Коліївщина», «Перекоп»), В. Гардіна («Остап Бандура»), П. Чардиніна («Тарас Шевченко»), М. Терещенко («Микола Джеря»), А. Лундіна (перший дитячий фільм «Марійка»), М. Хуциєва («Весна на Зарічній вулиці», «Два Федора»), Є. Ташкова («Жага», «Приходьте завтра»), В. Івченко («ЧП»), К. Муратової («Наш чесний хліб»), П. Тодоровського («Вірність», «Військово-польовий роман»), Я. Лупія («Хліб дитинства мого», «Сто радощів чи книга великих відкриттів»), В. Стрелкова («Подвиг Одеси»), В. Новака («Червоні дипкур'єри»), С. Говорухіна («Місце зустрічі змінити не можна»); акторів – А. Бучми, І. Замичковського, Н. Ужвій, М. Заньковецької, Ю. Шумського, Г. Юри, Е. Гаріна, І. Ільїнського, О. Баталова, В. Шукшина, А. Папанова, О. Табакова, В. Висоцького, А. Фрейдліх, І. Саввіної, А. Джигарханяна, В. Заклунної, М. Рибникова та інших.

Література.

В Одесі жили та працювали О. Пушкін, М. Гоголь, О. Купрін, І. Бунін, М. Горький, Дніпрова Чайка, Шолом Алейхем, Л. Кармен, Менделе Мойхер-

Сфорім, М. Куліш, О. Довженко, Ю. Яновський, О. Корнійчук, С. Олійник, К. Чуковський, Ю. Олеша, Л. Славін, К. Паустовський.

З Одесою пов'язані імена А. Чехова, І. Франка, Л. Українки, В. Маяковського, В. Белінського, А. Міцкевича (поляка), Х. Ботєва, І. Вазова (болгар) , М. Емінеску (румун), М. Залка (угорця), С. Чеха (чеха), Л. Арагона (француза), Т. Драйзера (американця).

Серед учасників оборони Одеси у 1941 році були російські письменники Л. Соболєв, Г. Поженян, український поет І. Гончаренко. В осаджене місто приїздив К. Симонов.

На Одещині народилися Г. Ахматова, Е. Багрицький, В. Інбер, І. Бабель, В. Катаєв, І. Ільф, Є. Петров (Є. Катаєв), М. Лисянський, С. Чорний, С. Кірсанов, С. Олійник.

Далеко за межами Одеси відомі імена одеських літераторів: Ю. Трусова, А. Зорич, І. Гордона, І. Гайдаєнко, О. Львова, Г. Зарева, І. Рядченка, В. Бершадського, В. Домріна, Ю. Усиченка, І. Неверова, О. Уварова, О. Батрова – російських письменників; С. Стриженюка, Є. Бандурка, В. Гетьмана, Ю. Івакіна – українських письменників; Л. Кармена, Х. Вайнермана – єврейських письменників; А. Недзвідського, І. Дузя, В. Фашенка – літературознавців. З 1934 року в Одесі працює відділення Спілки письменників України.

Музика.

В Одесі народилися: співачка А. Нежданова, скрипаль Д. Ойстрах, піаніст Е. Гілельс, композитори К. Данькевич та О. Фельцман, хореограф П. Вірський; жили та працювали українські композитори: П. Ніщинський, П. Сокальський, М. Аркас.

Одесі присвятили свої твори І. Дунаєвський (оперета «Біла акація», пісня з якої є офіційним гімном Одеси), М. Богословський (пісня «Шаланди повні кефалі»), О. Фельцман

Значний внесок у пропаганду музичного мистецтва вносить Одеська філармонія та її симфонічний оркестр.

Образотворче мистецтво.

В Одеській малювальній школі навчалися К. Костанді, П. Нілус, Б. Едуардс, П. Волокідін, Є. Буковецький, Б. Фофан, Й. Бродський, М. Греков, О. Шовкуненко, Є. Кібрик.

В Одесі працювали І. Айвазовський, Й. Бродський, К. Богаєвський. З містом пов'язана творчість художників К. Костанді («На терасі»), М. Жука («Чорнобривці»), Л. Мучника («Потьомкінці виносять на берег тіло вбитого Г. Вакуленчука»), М. Божія («Травень»), С. Божія («О. Довженко»), О. Князика (пам'ячник Й. Дерібасу) та інших.

В Одесі встановлені пам'ятники: А. Е. Ришельє (І. Мартос), графу М. С. Воронцову (Ф. Бруггер), О. С. Пушкіну (Ж. Полонська), Невідомому матросу (М. Нарузецький), «Потьомкінцям – потомки» (В. Богданов), В. П. Філатову (О. Коваль), Т. Г. Шевченко (А. Білостоцький та О. Супрун), Л. М. Толстому, М. Горькому (О. Князик) та інші.

Архітектура.

В Одесі працювали видатні архітектори: у стилі класицизму – Ф. К. Боффо (ансамбль Приморського бульвару, палац М. Воронова, Стара біржа, палац Нарішкіних, Потьомкінські сходи, Колонада), Ж. Тома де Томон (палац Потоцьких, госпіталь), А. Мельников (напівциркульні будинки на Приморському бульварі); у стилі еkleктики – Ф. Фельнер, Г. Гельмер (театр опери та балету), О. О. Бернардацці (Нова біржа) Л. Влодек (готель «Пассаж»), Ф. Нестурх (Публічна бібліотека), Ф. Гонсіоровський (Археологічний музей). Тема готики втілена в архітектурі протестанського храму (бувчий театр ляльок, О. О. Бернардацці), тема романського стилю присутня в архітектурі палаца Бржозовського (Ф. Гонсіоровський).

Література:

1. Букач В. М. *Одеса і вітчизняна культура. Одеса: ПДПУ, 2002. 24 с. (рос.)*

СЛОВНИК

АБСТРАКЦІОНІЗМ – художній напрямок в образотворчому мистецтві ХХ століття, що ґрунтується на абстрагуванні художніх образів від конкретних об'єктів і характеризується формалізацією композиції.

АБСУРД – нісенітниця, позбавлена сенсу дія.

АВАНГАРДИЗМ – узагальнюючий термін для позначення новаторських напрямів у художній культурі ХХ століття, для яких характерний пошук нових, нетрадиційних засобів вираження.

АКАДЕМІЗМ – художня школа в мистецтві ХІХ–ХХ століть, спрямована на збереження і відтворення творчих здобутків своїх попередників,

АЛЕГОРІЯ – спосіб двопланового художнього зображення, що ґрунтується на приховуванні реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами з відповідними асоціаціями з характерними ознаками приховуваного.

АМПІР (від франц. *empire* – імперія) – стиль у європейській архітектурі й декоративному мистецтві, що найяскравіше проявився в часи імперії Наполеона І.

АНТИЧНЕ МИСТЕЦТВО – назва давньогрецького і давньоримського мистецтва. Характерними рисами є антропоморфізм, міфологізм, космополітизм.

АНТРОПОЛОГІЯ – наука, що вивчає тілесну природу людини, її походження і подальший розвиток.

АНТРОПОМОРФНИЙ – дослівно людиноподібний, що надає явищам навколишнього світу людських якостей.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ – різновидність телеології, філософське вчення, за яким людина є центром Всесвіту і метою всіх подій, що в ньому відбуваються, що вона створена Богом «за своїм образом і подобою».

АРТЕФАКТ – предмети і продукти матеріальної і духовної культури, штучно створені людиною.

АСИМІЛЯЦІЯ – один з типів акультурації – процес, в результаті якого члени однієї етнічної групи втрачають свою первісно існуючу культуру і засвоюють культуру іншої етнічної групи, з якою вони знаходяться у безпосередньому контакті.

БАРОКО – один із провідних художніх стилів кінця XVI – середини XVIII століття. Виник в Італії, поступово поширився в інших країнах Європи та Латинській Америці.

БИЛИНИ – героїчний епос часів Київської Русі, речитативні пісні, які в княжі часи виконували народні співці-музики.

БІБЛІЯ – священна книга в християнстві, стародавня пам'ятка писемності, створена протягом величезного історичного періоду – від II століття до нашої ери до XIII століття нашої ери.

БРАТСТВА – національно-релігійні громадські організації, які оберігали традиції давньоруської культури, мову і віру.

БУДДІЗМ – одна з трьох світових релігій (наряду з християнством та ісламом). Зародився в Індії у VI–V століттях до нашої ери.

ВІДРОДЖЕННЯ (Ренесанс) – епоха в історії культури країн Західної та Центральної Європи XIV–XVI століть.

ВІРА – психічний (ментальний) стан впевненості в істинності будь-чого, який виникає як наслідок пізнавальної діяльності суб'єкта.

ВІРТУАЛЬНИЙ СВІТ – жанр інтернет-співтовариства, який часто приймає форму комп'ютерно-моделюючого середовища.

ГЕНЕЗИС (генеза) – походження, виникнення, процес утворення і становлення явища, що розвивається.

ГНОСЕОЛОГІЯ – теорія пізнання, розділ філософії, що вивчає співвідношення суб'єкта й об'єкта у процесі пізнавальної діяльності, відношення знання до дійсності, можливості пізнання світу людиною, критерії достовірності знань.

ГОТИКА – загальноєвропейський художній стиль, що виник у середині XII століття у Франції; в основному проявився в архітектурі храмів, монастирів.

ГРОТЕСК – тип художньої образності, який ґрунтується на химерному поєднанні фантастичного і реального, прекрасного і потворного, трагічного і комічного, життєподібного і карикатурного.

ГУМАНІЗМ – визнання людини найвищою цінністю у світі, повага до гідності та розуму людини; течія в західноєвропейській культурі епохи Відродження.

ДОМІНУЮЧА КУЛЬТУРА – сукупність культурних зразків, які сприймаються та усвідомлюються усіма членами суспільства.

ДОСВІД – сукупність переживань людини або практично засвоєних знань, вмінь, навичок.

ДУХОВНА КУЛЬТУРА (духовне виробництво) – один із трьох складників у поширеному поділі культури на матеріальну, соціальну та духовну. До сфери духовної культури тією чи іншою мірою належать такі галузі, як релігія, мистецтво, філософія, наука, мораль, право, політика.

ЕВОЛЮЦІОНІЗМ – напрям у соціокультурній антропології, етнології та етнографії; теорія розвитку людства від простих форм соціальних організацій первісних колективів до сучасних складних суспільних організмів, від примітивних матеріально-культурних засад усього спектра життєзабезпечення до цілісних соціальних, матеріальних, духовних систем.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ – один з провідних напрямів філософії та інтелектуальної культури XX століття, розквіт якого припадає на середину XX століття: 1) у філософії – ідеалістична течія, представники якої заперечують об'єктивність буття, сенс суспільної діяльності; реальним вважається лише існування людини та її переживань; 2) в літературі – течія модернізму.

ЕКЛЕКТИКА (еклектизм) – змішання та безмежне поєднання різноманітних, різнорідних і несумісних понять (ідей, елементів, поглядів,

теорій) під приводом подолання в них протилежностей і створення різнопланового та неординарного в системі єдиного цілого.

ЕЛІТАРНА КУЛЬТУРА – культура, зорієнтована на потреби певної – елітарної, вищої в тому чи іншому відношенні – частини суспільства. Художня творчість духовного авангарду суспільства, нації, розрахована на витончене естетичне сприйняття.

ЕМПІРИЗМ – напрям у теорії пізнання, у якому джерелом знання вважається чуттєвий досвід. Емпіризм має багато спільного із сенсуалізмом і протистоїть раціоналізму.

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ – сукупність наукових знань з широкого кола питань. У широкому розумінні – збірка наукових відомостей і довідок на різні теми, призначена для широкого кола читачів.

ЕСТЕТИКА – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про сутність і форми перетворення життя за законами краси, про природу мистецтва і його роль у розвитку суспільства.

ЕТИКА – одна з найдавніших теоретичних дисциплін, об'єктом вивчення якої є мораль; філософське вчення про мораль, походження і природу моральних норм, спосіб їх функціонування в суспільстві; теорія моралі.

ЕТНІЧНА КУЛЬТУРА – культура людей, пов'язаних між собою спільністю історичного походження і території проживання.

ЕТНОГРАФІЯ– наука, що вивчає культурні (зокрема побутові) особливості народів світу, проблеми їх походження, розселення та культурно-історичних взаємовідносин.

ЕТНОС – історично сформована стійка єдність, культурно-духовна спільність людей, споріднених походженням, мовою, культурними надбаннями, територією проживання, єдністю психічного самовідчуття, а за певних умов – і державним утворенням. Загальна назва національних утворень: нації, народності, національності тощо

ЖАНР – підрозділ кожного виду мистецтва, зумовлений різноманітністю конкретних можливостей художнього осягнення дійсності, що диференціюються за різними класифікаційними ознаками (тематичними, структурними, функціональними тощо).

ЗВИЧАЇ – стереотипи поведінки, яких дотримується спільність людей, групи соціальні за певних обставин і які зберігаються в незмінному вигляді протягом тривалого історичного періоду, передаючись із покоління в покоління.

ІДЕОЛОГІЯ – сукупність суспільних ідей, поглядів нації, класу, що відбивають та оцінюють соціальну дійсність з точки зору інтересів певних угруповань на їх місце у світі, на хід історії і т. ін. Ідеологія подібна світській релігії, вона цементує соціальну одиницю, підносить її у власних очах.

ІДОЛ – в язичницьких релігіях – об'єкт культу, предмет, що уособлює божество, зображує його або сам є об'єктом поклоніння.

ІМПРЕСІОНІЗМ – течія у мистецтві та літературі другої половини ХІХ – першої чверті ХХ століття, виник та розвився у Франції.

ІНТЕГРАТИВНА ФУНКЦІЯ КУЛЬТУРИ – здатність об'єднувати людей незалежно від їх світоглядної та ідеологічної орієнтації, національної, вікової, професійної або іншої приналежності у певні соціальні спільноти, а народи – у світову цивілізацію.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ – роз'яснення, тлумачення наукових і літературних текстів, творів образотворчого мистецтва, зокрема самостійне творче розкриття смислу художнього твору, виражене в його виконанні (виконавська інтерпретація в музиці) або в словесному судженні (вербальна інтерпретація).

ІРОНІЯ – філософсько-естетична категорія, що характеризує процеси заперечення, розбіжності наміру і результату, замислу й об'єктивного смислу.

ІСЛАМ або **МУСУЛЬМАНСТВО** – одна з трьох світових релігій наряду з християнством і буддизмом.

ІСТОРІОГРАФІЯ – 1) наука, що вивчає розвиток історичних знань; 2) історія вивчення будь-якої проблеми.

КАЗКА – один з основних жанрів фольклору, епічний твір.

КАНОН – система правил, норм, що панують у мистецтві в будь-який історичний період або в будь-якому художньому напрямку і закріплюють основні структурні закономірності конкретних видів мистецтва (традиційна, незмінна, яка не підлягає пергляду).

КІТЧ– напрям у сучасній культурі, розрахований на масового споживача, що характеризується примітивністю, безідейністю, розважальністю; масова продукція, позбавлена смаку і розрахована на зовнішній ефект.

КЛАСИЦИЗМ – художній стиль та естетичний напрям у європейському мистецтві й літературі XVII–XIX століть, що характеризується своєрідним поверненням до естетичних норм і зразків античної літератури та мистецтва.

КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЯ КУЛЬТУРИ – полягає у передаванні історичного досвіду поколінь через механізм культурної спадкоємності та формування на цій підставі різноманітних способів і типів спілкування між людьми.

КОНСТРУКТИВІЗМ – авангардистський метод (стиль, напрямок) в образотворчому мистецтві, архітектурі, художньому конструюванні, літературі, фотографії, декоративно-ужитковому мистецтві, що отримав розвиток в 1920-х – початку 1930-х років.

КУЛЬТ – сукупність специфічних дій, обрядів, ритуалів, пов'язаних із вірою у надприродне.

КУЛЬТУРА – в широкому розумінні – все, що не є природою; сукупність матеріальних і духовних здобутків людства.

КУЛЬТУРА ДУХОВНА – одна зі сторін загальної культури людства, що протиставляється культурі матеріальній. Культурою духовною є явища, пов'язані зі свідомістю, інтелектуальною, а також емоційно-психологічною діяльністю людини, – мова, звичаї, вірування, знання, мистецтво та ін

КУЛЬТУРОГЕНЕЗ – процес зародження матеріальної і духовної культури людства, що відбувався у тісному зв'язку із становленням і розвитком знарядь праці та матеріально-технічною діяльністю, згідно із соціальними закономірностями.

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА ЕПОХА – певний етап розвитку людства, який характеризується спільністю філософських, релігійних і політичних ідей, наукових уявлень, психологічних особливостей світосприймання, етичних і моральних норм, естетичних критеріїв життя.

ЛЕГЕНДА – усне народне оповідання про чудесну подію, що сприймається як достовірне.

МАГІЯ – діяння, обряди та ритуали, за допомогою яких віруюча людина намагається примусити надприродні сили певним чином втрутитися в життя людини, вплинути на оточуючу дійсність.

МАРГІНАЛЬНІСТЬ – характеристика явищ, що виникають у процесі взаємодії різних культур, соціальних спільнот, у результаті чого частина соціальних суб'єктів у суспільстві потрапляє за межі усталених структур.

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА – усі матеріальні предмети, створені людиною, а також винаходи та технології.

МЕТАФОРА – слово чи вираз, який вживається у переносному значенні, в основі якого є порівняння предмету чи явища з будь-яким іншим на підставі їх загальної ознаки.

МИСТЕЦТВО – один з елементів культури, у сучасній культурології інтерпретується як ступінь вдосконалювання художніх технологій, результат людської діяльності і ступінь розвитку особистості.

МІФ – історично перша світоглядна форма відображення дійсності, у якій художнє, моральне, пізнавальне та практично-перетворююче освоєння світу дані в синкретичній єдності.

МОВА – знакова система будь-якої фізичної природи, що виконує пізнавальну, комунікативну, оцінну, емотивну, естетичну функції у процесі людської діяльності.

МОДЕРН – 1) історичний період, що почався в епоху Просвітництва (XVII – XVIII століття); 2) художній напрям в архітектурі, декоративно-ужитковому та образотворчому мистецтві кінця XIX – першої половини XX століть.

МОНОТЕЇЗМ – релігійне уявлення та вчення про єдиного Бога, єдиногобожжя, на противагу політеїзму – багатобожжю.

МОРАЛЬ (від лат. *moralis* – моральний) – духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, а також принцип ставлення до інших індивідів та соціальних груп.

МОРАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ – моральне усвідомлення людиною самої себе як особистості й свого місця в суспільстві.

НАРОДНА КУЛЬТУРА – створюється у повсякденній трудовій діяльності народних мас на основі багатого життєвого досвіду, накопиченого століттями.

НАТУРАЛІЗМ – тенденція у культурології та філософії, яка полягає в намаганні пояснювати складні соціокультурні явища на основі природних закономірностей (кліматичні умови, географічне середовище, біологічні й расові особливості людей тощо).

НАТУРФІЛОСОФІЯ – філософія природи, тлумачення природи, розглянутій в її цілісності.

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА – 1) це поєднання загальнолюдського та етнічно неповторного, національно особливого. На етапі становлення націй в їх культурі домінувало національно особливе; 2) синтез культур різних класів, соціальних верств і груп відповідного суспільства.

НЕОІМПРЕСІОНІЗМ – течія у західноєвропейському живопису кінця XIX – початку XX століть.

НЕОКЛАСИЦИЗМ – художні течії другої половини XIX – початку XX століть, що ґрунтувалися на класичних традиціях античного мистецтва, мистецтва епохи Відродження та класицизму.

НЕОРЕАЛІЗМ – окремий стиль і метод у мистецтві й філософська доктрина; в літературі – стильова течія початку ХХ століття.

НЕОРОМАНТИЗМ – умовна назва естетичних тенденцій, що виникли в світовій культурі, зокрема в літературі, живописі та музиці, який традиційно пов'язують з модерністськими реакціями на позитивізм і натуралізм наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть.

НІГІЛІЗМ– 1) повне заперечення всіх загально визнаних культурних цінностей, ідеалів, моральних норм; 2) ідейна течія європейської культури кінця ХІХ – початку ХХ століть.

ОБРАЗ ХУДОЖНІЙ – форма відображення (відтворення) об'єктивної реальності в мистецтві з позицій певного природнього ідеалу.

ОБРЯДИ – встановлені звичаєм дії, пов'язані з побутовими традиціями або релігійними віруваннями. Обряди, зазвичай, супроводжуються піснями, танцями, театралізованими діями за особливим сценарієм.

ПАНКУЛЬТУРА – 1) набір загальнокультурних характеристик, наявних у культурах всіх етносів; 2) загальнолюдська культура.

ПАНТЕЇЗМ – вчення про єдність Бога і світу, згідно з яким світ і людина розчинені у вищому, а Бог присутній у всьому. відповідно до якого Бог ототожнювався з природою, отже, людина, створена «за його образом і подобію», ставала йому рівною.

ПЕРФОРМАНС – різновид концептуального мистецтва, що спеціалізується на відображенні переживань, станів свідомості, соціально-психологічних явищ, які виникають у процесі людського спілкування.

ПІКТОГРАФІЯ – найдавніша, добуквенна система письма, що відображала зміст повідомлення у вигляді малюнка чи послідовності малюнків.

ПОВІР'Я – фольклорні твори, в яких відображено народний світогляд, язичницькі релігійні вірування, міфологічні демонологічні уявлення та погляди, різноманітні табу, яких мала дотримуватися людина.

ПОЛІМОРФІЗМ КУЛЬТУРИ – множинність форм культури, культурна різноманітність, яка зумовлена соціальною різноманітністю суспільства, що веде до диференціації властивих йому цінностей.

ПОЛІТЕЇЗМ – багатобожжя, віра у багатьох богів, поклоніння багатьом богам.

ПОП-КУЛЬТУРА – сукупність творів різних видів мистецтва (музики, живопису, скульптури, прикладного мистецтва тощо), що використовують прийоми й засоби, які розраховані на масове сприйняття.

ПОСТІМПРЕСІОНІЗМ – напрям у живопису. Виник у 1880-х роках.

ПОСТМОДЕРНІЗМ – напрямок в архітектурі і мистецтві другої половини 1970–1980-х років, який протиставляється модернізму.

ПОСТУЛАТ – вихідне твердження, яке при побудові наукової теорії сприймається без доказу. Те ж, що й аксіома.

ПРИКАЗКА – жанр фольклорної прози, короткий сталий образний вислів констатуючого характеру, що має одночленну будову.

ПРИСЛІВ'Я – мала форма народної поетичної творчості, короткий, ритмізований вислів, що несе узагальнену думку, висновок, іносказання з дидактичним ухилом.

ПРИТЧА – твір, в основу якого покладено повчально-алегоричний сюжет, побудований на прихованому порівнянні.

ПРОСВІТНИЦТВО – ідейна течія епохи переходу від феодалізму до індустріального суспільства, яка відображала антифеодальний, антиабсолютистський настрій освіченої частини населення у другій половині XVII – XVIII століть.

ПРОТЕСТАНТИЗМ – третій, після православ'я й католицизму, різновид християнства; один із найпоширеніших напрямів у християнстві, що відокремився від католицизму в період Реформації у XVI столітті.

РАРИТЕТ – річ, цінність якої визначається насамперед її винятковою рідкістю.

РАЦІОНАЛІЗМ – 1) філософський напрям, що визнає розум основою пізнання і поведінки; 2) напрям в архітектурі ХХ століття, основним принципом якого є єдність архітектурної форми, конструкції та функціонально обумовленої архітектоники.

РЕАЛІЗМ – стиль і напрям у мистецтві, які ставили метою правдиве відтворення дійсності в її типових рисах.

РЕФОРМАЦІЯ – масовий релігійний та соціально-політичний рух XIV–XVI століть в європейських країнах, який був спрямований на повернення до біблійних першоджерел християнства.

РИТУАЛ – історично створена форма неінстинктивної, передбачуваної, соціально санкціонованої, упорядкованої символічної поведінки, в якій спосіб і порядок виконання дій строго канонізовані й не піддаються раціональному поясненню.

РОК-КУЛЬТУРА – явище молодіжної субкультури, що виникла у Великобританії та США в середині ХХ століття навколо нового музичного стилю.

РОКОКО – напрям в європейському мистецтві (живопису, скульптурі, декоративному мистецтві) першої половини XVIII століття (реверсований стиль щодо бароко).

РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ – художній стиль в архітектурі, що панував у Європі (переважно західній) в X–XII століттях (у деяких місцях – і в XIII столітті), один із найважливіших етапів розвитку середньовічної архітектури.

РОМАНТИЗМ – ідейний і художній рух у європейській і американській культурі кінця XVIII – початку XIX століття. Характеризується утвердженням самоцінності духовно-творчого життя особистості, зображенням сильних пристрастей і характерів, одухотвореної і цілительної природи.

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ – процес, унаслідок якого всі сектори суспільства, культури, різні суспільні групи та окремих індивід звільняються від релігійного світогляду та впливу.

СЕНТИМЕНТАЛІЗМ – напрям у європейській літературі, другої половини XVIII – початку XIX століть, що характеризується прагненням відтворити світ почуттів простої людини й викликати співчуття читача до героїв твору

СИМБІОЗ КУЛЬТУР – форма співіснування двох (або кількох) різних культур, яка часто веде до їх взаємного збагачення.

СИМВОЛІЗМ – напрямок в європейській художній культурі 1870 – 1910-х років, зосереджений на переданні за допомогою символів сутності, що досягається інтуїтивно, та ідей, часто неясних, витончених почуттів і бачень.

СТИЛЬ – категорія, яка відзначає єдність змісту, образної системи й художньої форми, що склалася за конкретних суспільно-історичних умов і властива різним історичним періодам, епохам у розвитку літератури і мистецтва.

СУБКУЛЬТУРА – система цінностей, установок, способів поведінки і життєвих стилів певної соціальної групи, яка відрізняється від пануючої в суспільстві культури, хоча й пов'язана з нею. Членство в таких субкультурах надає відчуття ідентичності і забезпечує певну компенсацію «невдач» в звичайному суспільстві.

СЮРРЕАЛІЗМ – течія у мистецтві XX століття, що проголосила джерелом художньої творчості сферу підсвідомого (інстинкти, сновидіння, галюцинації), а творчим методом – розриви логічних зв'язків, замінені вільними асоціаціями.

ТАБУ – категоричні заборони на різні дії людей, порушення яких повинно спричинити відповідні санкції.

ТВОРЧІСТЬ – діяльність людей, спрямована на створення нового, такого, що не існувало раніше.

ТЕОРІЯ – найдосконаліша форма наукового відображення дійсності

ТЕОЦЕНТРИЗМ – філософська концепція, в основі якої лежить розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя і будь-якого блага.

ТИПОЛОГІЯ КУЛЬТУР – класифікація культур на основі певної спільності ознак.

ТОТЕМІЗМ – одна з ранніх форм релігії первісного суспільства; сукупність уявлень та вірувань у надприродній зв'язок між людьми (плем'ям, родом) та окремими видами рослин, тварин, птахів, звірів.

ТРАДИЦІЇ – історично сформовані звичаї, обряди, норми поведінки, погляди, смаки тощо, які передаються від покоління до покоління, зберігаються протягом тривалого часу, забезпечуючи зв'язок різних історичних часів.

ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА – нединамічна культура, характерною особливістю якої є дуже повільний (і тому практично не помітний для колективної свідомості її носіїв) характер змін.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ (фольклор) – художньо-словесна творчість народу в сукупності її видів і форм, в яких за допомогою засобів мови збережено знання про життя і природу, давні культи і вірування; є відображенням світогляду, уявлень, почуттів, філософії, народнопоетичної фантазії.

УТОПІЯ – художнє (іноді алегоричне) зображення ідеального чи наближеного до нього суспільного устрою. Поняття «утопія» вперше з'явилося у творі Томаса Мора «Утопія». Сьогодні це різновид соціальної фантастики.

ФЕНОМЕН – незвичайне явище, рідкісний факт, який важко збагнути, особа.

ФЕТИШИЗМ – одна з ранніх форм релігійних вірувань, що виявляється в поклонінні предметам неживої природи – фетишам, які уявляються наділеними чудодійною силою.

ФУТУРИЗМ – авангардистський напрям у літературі і мистецтві ХХ століття, представники якого намагалися створити мистецтво майбутнього, відкидали класичну художню спадщину, насаджували ідеї фантастики, урбанізму, крайнього формалізму.

ХРИСТИЯНСТВО – один із напрямів єдинобожжя. Поряд з ісламом та буддизмом входить до числа трьох світових релігій. Характерною рисою християнства, яка вирізняє його серед інших напрямів єдинобожжя, є віра в Ісуса Христа як втілення і прояв Бога заради спасіння всього людства і людського суспільства і настанови в істині.

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ – специфічний для мистецтва спосіб відображення дійсності, її узагальнення у конкретно-чуттєвій формі, що безпосередньо сприймається. Це основа будь-якого мистецтва. Являє собою органічну єдність чуттєвого й логічного, конкретного й абстрактного, безпосереднього й опосередкованого, зовнішнього й внутрішнього, явища й сутності, форми й змісту.

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА – складне, багат шарове утворення, яке об'єднує всі види мистецтва, сам процес художньої творчості.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ – людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд).

ШАМАНІЗМ – віра у те, що людина може бути духовним посередником між світом живих і світом духів. Релігійне явище, властиве народам Сибіру, Центральної Азії, Північної Америки, Індонезії та Океанії. Зазвичай співіснує з іншими формами магії та релігії. Вирізняється вірою в особливо могутні надприродні можливості стародавніх професійних служителів культу, зв'язок з духами, та використанням екстатичних технік.

ЯЗИЧНИЦТВО – 1) будь-яка традиційна релігія певного народу, що відмінна від сучасних авраамічних релігій; 2) політеїстичні релігії.

ЛІТЕРАТУРА

Довідкова література

1. Букач В. М., Бакланова Н. М. Історія української культури. Словник-довідник: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти. Одеса: вид. Букаєв В. В., 2021. 216 с.
2. Велика українська енциклопедія. Словник/ Кер. авт. кол. проф. А. М. Киридон. К.: ДУ «Енциклопедичне видавництво», 2015. 1408 с.
3. Енциклопедія історії України: В 11 т., 12 кн. К.: Наукова думка, 2013 – 2019.
4. Енциклопедія сучасної України: У 30 т / Ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]. Тт. 1 – 22. К. : Поліграфкнига, 2001 - 2020.
5. Історія України: А – Я: енциклопедичний довідник / Упоряд. та наук. ред. : І. З. Підкова, Р. М. Шуст, І. Гирич; наукова рада: В. Смолій (гол.), І. Гирич (відп. секр.) та ін.; кер. проекту О. Дубас. 3-тє вид., доопрац. і доп. К. : Генеза, 2008. 1520 с.
6. Крвавич Д. П., Овсійчук В. А., Черепанова С. О. Українське мистецтво: навчальний посібник: У 3-х ч. Львів: Світ, 2003 - 2005.
7. Україна: енциклопедичний словник: історія, культура, освіта, політика, економіка, фінанси, право / Авт.-упоряд. О. М. Сліпушко. К. : Аконт, 2008. 768 с.
8. Українська мала енциклопедія: У 4 т. / Є. Д. Онацький ; упоряд. та наук. ред. С. Білокінь. К.: Пульсари, 2016 .
9. Українська радянська енциклопедія: У 12 т., 13 кн./ Гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. К. : Головна редакція УРЕ, 1974 - 1985.

Навчальна література

1. Букач В. М. Одеса і вітчизняна культура. Одеса: ПДПУ, 2002. 24 с. (рос.)
2. Історія української культури: Курс лекцій /Під загальн. ред. доктора історичних наук С. О. Костишевої. К.: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2010. 334 с.
3. Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник. Вид. 3-тє, перероб. та доп./За ред. І. І. Тюрменко. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 370 с.
4. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навчальний посібник. Вид. 2-ге перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. 348 с.
5. Павлова О., Мельничук Т. Історія української культури: навчальний посібник. 2-ге вид. перероб. та доп. К.: «Центр навчальної літератури», 2019. 340 с.
6. Українська та зарубіжна культура: Підручник /За ред. В. О. Лозового. Харків: Одісей, 2006. 376 с.
7. Уліщенко А. Б. Хрестоматія з історії української культури: Матеріали для самостійної роботи студентів. К.: НПУ, 2014. 510 с.

Художня література

1. Котляревський І. П. Вибране: Енеїда. Наталка Полтавка. К.: Веселка, 1981. 236 с.
2. Шевченко Т. Г. Кобзар. К.: Дніпро, 1976. 599 с.
3. Вишня Остап. Вишневі усмішки. Одеса: Маяк, 1978. 271 с.
4. Глібов Л. І. Байки. К.: Дніпро, 1979. 174 с
5. Головка А. Бур'ян. К.: Молодь, 1975. 204с.
6. Забіла Н. Три чверті року: Поезії. К.: Дніпро, 1978. 251с.

7. Загребельний П. А. Диво: Роман. К: Дніпро, 1982. 623 с.
8. Коцюбинський М. М. Твори: В 4 т. Т. 1: Повісті та оповідання (1994 – 1897). К.: Дніпро, 1983. 364 с.
9. Кучер В. С. Чорноморці: Роман. Сімферополь: Таврія, 1975. 552 с.
10. Мар'єнко Ф. С. Світить сонце: уривок з повсті «Дорога в катакомби»// Одессе посвящается...Одесса: Маяк, 1971. С. 220 – 225.
11. Мельник С. К. Акорди: Лірика. Одеса, 1993. 124 с.
12. Мушкетик Ю. М. Семен Палій: Повість. К.: Радянський письменник, 1954. 391 с.
13. Нечуй - Левицький І. С. Микола Джеря. Кайдашева сім'я: Повісті. К.: Дніпро, 1982. 275 с.
14. Олійник С. І. Поезії. К.: Рад. письменник, 1984. 225с.
15. Олійник Б. І. Сива ластівка: Поезії: Для серед. та ст. шк. віку. 3-тє вид., доп. К.: Веселка, 1995. 127с.
16. Панч П. Й. З моря. Голубі ешелони...:Повісті. К.: Молодь, 1979. 280 с.
17. Рильський М. Т. Слово про рідну матір. Поезії. К.: Молодь, 1977. 239 с.
18. Руданський С. Твори. В 3 томах. Т. 1. К.: Наук. Думка, 1973. 445с.
19. Сосюра В. М. Моя Донеччина. Поезії. Донецьк: Донбас, 1978. 95 с.
20. Смолич Ю. К. Світанок над морем: Роман у 2-х книгах. К.: Дніпро, 1986. 558 с.
21. Тесленко А. Ю. Твори. К.: Дніпро, 1973. 239 с.
22. Українка Леся. Лісова пісня. К.: Фоліо, 2011. 636 с.
23. Франко І. Я. Твори в двох томах. Т. 1: Поезія. – К.: Дніпро, 1981. 533 с.
24. Черемшина М. Карби: Оповідання. К.: Дніпро, 1986. 246 с.
25. Шевчук В. О. Око прірви: Роман. К.: Укр. письменник, 1996. 197с.
26. Яновський Ю. І. Чотири шаблі: оповідання, есеї, романи. Х.: Фоліо, 2013. 570 с.

З М І С Т

Передмова.....	3
Матеріали лекційного курсу.....	4 – 102
1. Культура як суспільне явище.....	4
2. Культура первісного суспільства.....	6
3. Антична культура як колыска культур європейських народів.....	9
4. Вплив християнства на культуру середньовічної Європи....	15
5. Культура Київської Русі.....	18
6. Українська культура XIV – початку XVII століть.....	31
7. Розвиток української культури у XVI – XVIII століттях.....	41
8. Особливості розвитку української культури у першій половині XIX століття.....	54
9. Культурні процеси в Україні у другій половині XIX століття.....	58
10. Українська культура XX століття.....	69
11. Вплив європейської культури XVI – XIX століть на українську культуру.....	79
12. Взаємозв'язок української і російської культур XVIII – XIX століть.....	91
13. Особливості взаємодії української культури з культурами народів Європи і Азії.....	93
14. Одеса і вітчизняна культура.....	95
Словник.....	103
Література.....	117

Технічний редактор
Підписано до друку
Ум.-друк. арк.
Тираж

Слепа О.
30.04.2021
5,8
50 прим.